

Spis treści / Index

Ad Lectorem /Editorial, s. 3

Editorial / Ad Lectorem, s. 4

Artykuły / Dissertationes

1. Jakub Z. Lichański, *Chaim Perelman i jego znaczenie dla badań nad retoryką. Próba podsumowania*, s. 5-12,
2. Marian Dobrosielski, *Logika a retoryka*, s. 13-28,
3. Ryszard Kleszcz, *Perelman o argumentacji filozoficznej*, s. 29-46,
4. Maria Załęska, *Zastosowania Nowej Retoryki w badaniach nad komizmem*, s. 47-62.

Przegląd piśmiennictwa retorycznego – w wyborze / Index operum recens editorum, quae ad artem rhetoricam spectant

Jakub Z. LICHAŃSKI, red., *Przegląd nowości retorycznych*, s. 63-92.

Przegląd nowości, recenzje/ Librorum existimationes, s. 93-106.

1. Krawczuk I.B., red., *Latinojazyczne ritoriki na Białorusi: polockij traktat <O ritorczeskom iskustwie...> 1788, 1799*, Minsk 2006 [Barbara Bogolewska], s. 93-94,
2. Clive Chandler, *Philodemus „On Rhetoric” Books 1 and 2. Translation and Exegetical Essays*, New York, London, 2006 Routledge, 4°, 232 s., bibl., indeksy [Studies in Classics] [JZL]], s. 94-95,
3. Constant J. Mews, Cary J. Nederman, Rodney M. Thomson, wyd., *Rhetoric and Renewal in the Latin West 1100-1540. Essays in Honour of John O. Ward*, Turnhout 2003 Brepols Publishers n.v., 2°, 270 s., portret, indeks, Tabula Gratulatoria. [JZL], s. 95-97,
4. Maroun Aouad, wyd., *Le livre DE LA RHETORIQUE du philosophe et medicin ibn Tumlus (Alhagiag bin Thalmus)*, Paris 2006 Libr. Philosophique J. Vrin, 2°, CXXX s., 178 s., indeksy, bibl. (tekst w j. franc. i arabskim) [Textes et Traditions, 13] [JZL], s. 97,
5. Montefusco Lucia Calboli, wyd., *Papers on Rhetoric. V. Atti del Convegno Internazionale DICTAMEN, POETRIA AND CICERO : COHERENCE AND DIVERSIFICATION, Bologna, 10-11 Maggio 2002*, Roma 2003 Herder Editrice, 4°, VIII s., 284 s., bibl. załącznik. [PAPERS ON RHETORIC, 7] [JZL]], s. 97-98,
6. Fredborg Karin Margareta, wyd., *The Latin Rhetorical Commentaries by Thierry of Chartres*, Toronto 1988 Ed. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2°, 404 s., indeksy, bibl. (tekst w j. ang. i łacińskim) [Studies and Textes, 84] [JZL]], s. 98-99,
7. Stanisław Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, szkice)*, t. 2, Warszawa 2007 Wyd. Wydziału Polonistyki, 2°, 348 s., portret, aneks. [JZL]], s. 99-100,
8. Donka Aleksandrova, *Metamorfozu na retorikata prez XX vek*, Sofija 2006 Univ. Izdatelstvo, 2°, 464 s., bibl., str. w j. ros., ang., franc. [Universitetska Biblioteka, nr 451] [JZL]], s. 100-101,
9. Skwara Marek, red., *Retoryka*, Gdańsk 2008 Wyd. obraz/słowo terytoria, 4°, 240 s. [Tematy Teoretycznoliterackie; Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”] [JZL]], s. 101-103,
10. Perelman Chaim, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tł. Tomasz Pajor, wstęp i oprac. Jerzy Wróblewski, Warszawa 1984 PWN, 4°, 238 s. [JZL]], s. 104,

11. Perelman Chaim, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, tł. Mieczysław Chomicz, red. nauk. Ryszard Kleszcz, Warszawa 2002 PWN, 4⁰, 208 s., bibl.; wyd. 2, Warszawa 2004 [JZL]], s. 104-106.

Aktualności / Recentiores, s. 107—108.

1. Sprawozdanie z działalności PTR w 2007 roku, s. 107-108,
2. Nowe władze PTR, s. 108.

Ogłoszenia / Nuntii, s. 109-112.

1. Oferta dydaktyczna w zakresie retoryki: Instytut Polonistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski, s. 109-110.
2. Konferencje zaplanowane na rok 2009, s. 110.
3. Planowane numery tematyczne *Forum Artis Rhetoricae* w 2009 roku, s. 110.
4. Autorzy numeru, s. 111.
5. Instrukcja dla autorów, s. 112.

Szanowni Państwo!

Podwójny, dwunasty i trzynasty numer naszego pisma zawiera teksty związane z pięćdziesiątą rocznicą opublikowania słynnego dzieła Chaima Perelmana i Lucie Olbrechts-Tyteki *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique* (1958). Są to rozprawy Mariana Dobrosielskiego, Ryszarda Kleszcza, Jakuba Z. Lichańskiego i Marii Załęskiej.

W dziale *Przegląd piśmiennictwa retorycznego – w wyborze / Index operum recens editorum, quae ad artem rhetoricam spectant* znajduje się kumulatywna bibliografia specjalistycznej literatury polskojęzycznej dotyczącej retoryki, którą częściowo publikowano począwszy od pierwszego numeru naszego pisma.

W dziale *Przeglądy nowości, recenzje/ Librorum existimationes* zamieszczone są omówienia książek, w tym publikacji Chaima Perelmana tłumaczonych na język polski.

W dziale *Aktualności/Recentiores* umieszczono sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Retorycznego za rok 2007 oraz przedstawiono nowe władze PTR.

W dziale *Ogłoszenia / Nuntii* podane są informacje o zajęciach z retoryki prowadzonych na Uniwersytecie Warszawskim w roku akademickim 2008/2009. Przedstawiono także informacje o konferencjach, organizowanych lub współorganizowanych przez Polskie Towarzystwo Retoryczne w 2009 roku.

Zapraszamy do współpracy Autorów zainteresowanych problematyką retoryki, od klasycznej *téchne rhetoriké* Arystotelesa, wspartej Platońską ideą *kalokagathia*, do współczesnych koncepcji retorycznych.

Dear Readers!

You are holding the double, twelfth and thirteenth issue of the first Polish periodical dealing with rhetoric. It is published by the Polish Society for Rhetoric jointly with the History and Theory of Rhetoric Department of the University of Warsaw.

This special issue celebrates the 50th anniversary of the publication of the famous book by Perelman and Olbrechts-Tyteca. In the *Research papers / Dissertationes* section contains contributions by Marian Dobrosielski, Ryszard Kleszcz, Jakub Z. Lichański and Maria Załęska who discuss different aspects of the New Rhetoric approach.

In the *Review of selected rhetorical publications / Index operum recens editorum, quae ad artem rhetoricam spectant* section we present a cumulative bibliography of the newest Polish publications relating to rhetoric or rhetoric culture in general.

The *New Publications reviews/Librorum existimationes* section contains some brief descriptions and reviews of books concerning rhetoric.

Finally, *Advertisements/Nuntii* section announces two conferences organised or co-organised by the Polish Society for Rhetoric in 2009. It presents also topics scheduled for the next issues of the periodical and informs about a seminar concerning rhetoric organised in the 2008/2009 academic year.

The editorial board invites rhetoricians and other specialists to submit contributions concerning rhetoric and its interrelations with other research fields. We expect collaboration of Authors interested in classical rhetoric, based on Aristotle's *téchne rhetoriké* and Plato's notion of *kalokagathia*, as well as in modern developments and applications of rhetoric.

For the editorial board,
Maria Załęska, Jakub Z. Lichański

Jakub Z. LICHAŃSKI

**Chaim Perelman i jego znaczenie dla badań nad retoryką.
Próba podsumowania**

Chaim Perelman and his impact on the contemporary studies on rhetoric.

A recapitulation

Summary

The author recapitulates the main lines of research on Chaim Perelman's intellectual contribution and its impact on the modern approaches to rhetoric. According to Perelman, rhetoric is conceived of as a theory of argumentation exploring especially the quasi-logical nature of proofs. Another topic of Perelman's research is the problem of audience which should be appropriately identified in order to achieve the desired persuasive effect. The author underlines in his paper that the hitherto existing Polish research about Perelman's contribution concerns mainly the legal issues and, to a certain extent, the logical and philosophical topics. However, the available Polish studies are still scarce, especially if compared with the Angloamerican research.

Na tle współczesnej, szalenie bogatej i zróżnicowanej literatury poświęconej problematyce retorycznej, postać Chaima Perelmana (1912-1984) wyróżnia się w sposób znaczący [Horner 1990, 29, 187, 196, 226, 231; Perelman 1994, 296-299; Maneli 1994; Kennedy 1999, 295-296; Aleksandrova 2006, 41-117; Lichański 2007, 37, 52, 59-60, 81, 87, 97, 109-110, 130, 154-155, 173, 174, 181]. Brian Vickers jeszcze w 1990 roku swój artykuł poświęcony badaniom nad retoryką zatytułował: *The recovery of rhetoric: Petrarch, Erasmus, Perelman* [Vickers 1990, 415-441]. Zestawienie Perelmana z tymi akurat humanistami nie jest przypadkowe: jego rola w odnowieniu studiów nad retoryką przypomina prace wskazanych wielkich uczonych Renesansu. Monografie Mieczysława Manelego z 1994 roku i Alana G. Grossa i Raya D. Dearina z 2002 ukazują dobitnie, jak istotne są dokonania badacza w zakresie dwu ważkich działów związanych z teorią retoryki: problem audytorium oraz zagadnienie

argumentacji retorycznej, którą właśnie Perelman określił jako quasi-logiczną [Perelman 1970, 271-312; Maneli 1994; Gross, Dearin 2002; Aleksandrova 2006, 41-117; Lichański 2007, 130, 154-155, 173, 174, 181]. Problemom tym zresztą poświęcono kilka oddzielnych studiów, bowiem faktycznie zagadnienia te nasuwają wiele trudności i pytań. Podstawowe dotyczą takich kwestii, jak choćby próby sklasyfikowania audytoriów, co ma szalenie istotne znaczenie w życiu publicznym. Druga z kwestii tyczy takich rozumowań, które wymykają się próbom ich opisanie przy pomocy narzędzi logiki [Aleksandrova 2006, 41-117; Woleński 2005, 6-21; Kleszcz 2005, 22-35; Lichański 2005, 36-48]. W obu wypadkach propozycje ujęcia tych zagadnień, jakie zaproponował Perelman, są wielce inspirujące; szczególnie, iż opisywał je odwołując się do konkretnych przykładów [Perelman 1971; Perelman 1984]. Warto też wskazać, iż próbuje się stosować zasady opisane w *La nouvelle rhetorique* do badań nad tekstami biblijnymi [Pindel 2003, 414-436]. Ten ostatni artykuł próbuje też przybliżyć nieco dorobek Chaima Perelmana, lecz pomija sporo prac polskich, temu retorowi poświęconych, głównie powstałych w środowisku filozofów oraz prawników [Dobrosielski 1980, 212-229; Wróblewski 1978; Wróblewski 1981; Wróblewski 1984, 7-27]. Kłopot, jaki związany jest z postacią belgijskiego uczonego wynika zresztą z faktu, iż terenem jego zainteresowań były także logika oraz prawo [Dobrosielski 1980, 212-229; Wróblewski 1978; Wróblewski 1981; Wróblewski 1984, 7-27; Gross, Dearin 2002; Endicot 2008].

Kim był człowiek, który obok Kennetha Burke'a (1897-2001), wywarł największy chyba wpływ na rozwój badań nad retoryką i to w jej praktycznym, a nie tylko teoretycznym aspekcie? Jego biogram w Wikipedii jest szalenie obszerny, a przywołana tam literatura pokazuje jak wielorakie są zainteresowania teorią Perelmana [Perelman 2008]. Warto pamiętać, iż uczoney ten, związany przez wiele lat z uniwersytetem w Brukseli, był wielokrotnie zapraszany m. in. do USA, wykładał na tamtejszych uniwersytetach [Pennsylvania State University, State University of New York, State University of Buffalo, State University of Ohio]. Wykładał także na

prestżowym McGill University w Kanadzie. Urodził się jednak w Polsce i stąd wyemigrował do Belgii; warto też pamiętać, iż otrzymał on dwa doktoraty – w zakresie prawa i filozofii – w Wolnym Uniwersytecie w Brukseli. W tymże uniwersytecie był profesorem logiki, etyki i prawa. Jest autorem ponad 150 prac, doktorem h.c. uniwersytetów we Florencji oraz Jerozolimie [Uniwersytet Hebrajski; z nim był zresztą związany także jako wykładowca]. Przypomnę, iż do jego najważniejszych dzieł należą: wydany wraz z Lucie Olbrechts-Tytecą *Traité de l'argumentation: La nouvelle rhétorique*, Paryż 1958 a także *Rhétorique et philosophie*, Paryż 1952; samodzielnie opublikował szereg ważkich artykułów związanych z problematyką argumentacji prawniczej, a także książki, m. in.: *Le champ de l'argumentation*, Bruksela 1970; *Justice, Law and Argumentation*, Dordrecht-Boston-London 1980; *The New Rhetoric and The Humanities*, Dordrecht-Boston-London 1979. W Polsce znana jest jego książka *Logique juridique. Nouvelle rhétorique*, Paryż 1979² [*Logika prawnicza. Nowa retoryka*, Warszawa 1984]. Do tegoż wydania świetny wstęp poświęcony zagadnieniom argumentacji prawniczej w ujęciu Perelmana napisał, nieżyjący już, profesor Jerzy Wróblewski, znakomity teoretyk prawa [Wróblewski 1984, 7-27]. Jednak pierwszeństwo we wprowadzeniu w Polsce informacji o pracach Perelmana przypada Marianowi Dobrosielskiemu. Jest on autorem ogłoszonego w 1957 roku studium *Logika i retoryka*, w którym przedstawił podstawowe założenia nie głównego dzieła autora *Imperium retoryki* lecz wcześniejszego studium *Rhétorique et philosophie*. Niestety, praca acz dobrze wprowadza w podstawowe założenia filozofii Perelmana, to dość pobieżnie omawia podstawową kwestię, a mianowicie Perelmanowską teorię argumentacji [Dobrosielski 1980, 212-229]. Przypomnę też, iż w roku 1959 ukazało się tłumaczenie innej ważnej książki Perelmana, a mianowicie jego pierwszej ważkiej książki, powstałego pod wpływem filozofii Gottloba Fregego, studium *O sprawiedliwości*.

Głównym celem studiów Perelmana jest to analiza i technik argumentacyjnych, i rodzajów argumentów, i sposobów posłużenia się nimi, i umiejętnego ich

szeregowania. Szczególnie jednak warto zwrócić uwagę na kwestie dotyczące argumentacji *quasi*-logicznej; upodabnia się ona np. do rozumowań logicznych gdy następuje „zastąpienie” sprzeczności logicznej [np. dwa sprzeczne polecenia] przez niezgodność jakiegoś/jakichś sądów [wskazane sprzeczne polecenia traktujemy jako przykład takiej „sytuacji życiowej”, gdy musimy wybrać między jakąś zasadą a koniecznością narzuconą okolicznościami]. Drugą grupę stanowią argumenty oparte na strukturze rzeczywistości. Badacz ma na myśli sytuację, gdy „pewne elementy rzeczywistości połączył ze sobą szeroko uznawany związek, możliwe staje się budowanie na tym związku argumentacji pozwalającej przechodzić od tego co jest przyjęte, do tego co chcemy, aby przyjęte zostało” [Perelman 2002, 97]. Jako ostatnią grupę omawia Perelman argumenty odwołujące się do przykładów, ilustracji bądź wzoru, czyli takie argumenty, które z logicznego punktu widzenia, są absolutnie nie do zaakceptowania.

Cel tych rozważań jest dwojaki. Najpierw teoretyczny – nowoczesne omówienie zagadnienia, które po raz pierwszy tak szczegółowo analizowali retorzy greccy, rzymscy, średniowieczni, humanistyczni po współczesność od Arystotelesa poczynając, a na rówieśnikach Perelmana kończąc [szalenie ciekawe i dość krytyczne są uwagi Perelmana na temat Kartezjusza!]. Następnie także – praktyczny – pokazanie jak dziś, w całkiem nowej sytuacji cywilizacyjnej i kulturowej należy prawidłowo posługiwać się technikami argumentacyjnymi.

Interesująco także dokonuje Perelman rehabilitacji retoryki; badacz, bardzo słusznie, zwraca uwagę, że tam gdzie mamy do czynienia z wartościami, tam muszą pojawić się: dialektyka i retoryka [Perelman 1970; Perelman 1971; Perelman 1984; Perelman 1989; Perelman 2002]. Wynika to z faktu, iż w tej sferze czyli sferze oddziaływania wartości, zanika pewność sądów oraz tzw. oczywistość – rozumiana tu jako kategoria filozoficzna [kategoria ta dotyczy bardziej, co zrozumiałe, sądów na temat relacji między np. rzeczami, ludźmi, itp. niż samych rzeczy, czy ludzi. Gdy mówimy, iż mamy ciotkę, to nie wymaga to niczego poza sprawdzeniem naszej prawdomówności; gdy jednak twierdzimy, iż ciotka owa jest wspaniała bądź wręcz przeciwnie, to jest to

już retoryka, a nasz sąd wkracza w domenę wartości. Zwłaszcza, gdy mamy po ciotce dziedziczyć!].

Mówiąc poważnie: retoryka pojawia się tam, przypomina Perelman, gdzie nasza ocena jakiegoś zjawiska, jakieś sprawy czy problemu wymaga tzw. „wyważenia różnych opinii i sądów”. Wtedy pojawiają się miast prawdy – prawdopodobieństwa, opinie, mniemania a na horyzoncie mającą groźne cienie perswazji, nakłaniania, przekonywania. Wynika to z faktu, iż tam gdzie mamy do czynienia z wolnością wyboru jakiegoś stanowiska, opinii, itp. wtedy nieuchronnie pojawiają się w procesie poznawczym a przede wszystkim w naszej prezentacji wyników tegoż procesu, czynniki subiektywne [por. przykład z ciotką]. Retoryka okazuje się wtedy jedyną nauką, która dostarcza nam narzędzi pomocnych w jasnym i niewątpliwym przedstawieniu sprawy tak, abyśmy uniknęli posądzenia o manipulację:

„[...] do retoryki należy każda wypowiedź, która nie rości sobie prawa do odzwierciedlania prawdy bezosobowej. Z chwila gdy dana informacja chce wywrzeć wpływ na jedna lub wiele osób, ukierunkować ich myślenie, rozbudzić lub uspokoić ich emocje, skłonić do pewnego działania, należy ona do dziedziny retoryki. Przypadkiem szczególnym, który obejmuje retoryka, jest dialektyka – technika prowadzenia sporu” [Perelman 2002, 180].

Perelman przypomina starą prawdę, że oto mamy do czynienia z narzędziem, które musi nam pomóc uporać się, m. in. właśnie przy pomocy właściwie dobranej argumentacji, z sytuacjami, w których logika [w sensie: technika rozumowań niezawodnych] swej roli, z różnych przyczyn, spełnić nie może. I nie są to wyłącznie sytuacje, z jakimi stykamy się na sali sądowej; nie tylko życie, ale choćby i literatura także o nie-poręczności stosowania argumentacji logicznej w takich momentach dobitnie nam przypominają.

Retoryka zatem – rozumiana przez Perelmana jako teoria i praktyka argumentacji [Perelman 1970; Perelman 1971] – jest nam nie tylko potrzebna; jest wręcz niezbędna.

Nauka jej technik winna powrócić do edukacji i zająć tam wysokie miejsce. Nie dlatego, iż nam retorom przysporzyło by to pracy, a pewnie i nieco mamony, ale dlatego, że opanowanie wiedzy z zakresu retoryki to

„[...] *podstawa prawdziwej demokracji. Znajomość jej [tj. retoryki] zasad nie pozwoli, aby w państwie doszli do władzy demagodzy i szarlatani, którzy pustkę myśli pokrywają próżnym blichtrzem słów*” [Volkman 1901, 69].

Wiedza na temat retoryki pozwoli zrozumieć, jak, przy pomocy jakiej argumentacji, narzędzi językowych, „wywieramy wpływ”, „zmieniamy czyjeś myślenie”, itd. Pozwoli obronić się przeciw „orężowi słowa”, bo nauczy nas rozróżniania uczciwych od nieuczciwych sposobów posługiwania się językiem „na polu myśli niesformalizowanej” [Perelman 1970, 271-312].

Literatura cytowana:

Aleskandrova 2006 = Aleksandrova Donka, *Metamorfozi na retorikata prez XX vek*, Sofija, Univ. Izdalestvo “Sv. Kliment Ohridski”

Conley 1994 = Conley Thomas M., *Rhetoric in the European Tradition*, Chicago, London, The Univ. of Chicago Press

Dobrosielski 1980 = Dobrosielski Marian, *Logika a retoryka*. w tegoż, *Szanse i dylematy. Eseje polityczno-filozoficzne*, Warszawa, KiW, s. 212-229; por. też w niniejszym numerze na s. .

Endicot 2008 = Endicot Timothy, *Law and Language*. w: Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/law-language/> [dostęp: 2008-08-19].

Gross, Dearin 2002 = Gross Alan G., Ray D. Dearin, *Chaim Perelman*, New York, State Univ. of New York Press

- Horner 1990 = Horner Winifred Bryan, *The Present State of Scholarship in Historical and Contemporary Rhetoric*, Columbia, London, Univ. of Missouri Press
- Kennedy 1999 = Kennedy George A., *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, Chapel Hill, London, The Univ. of North Carolina Press
- Kleszcz 2005 = Kleszcz Ryszard, *Teoria argumentacji, filozofia, logika. Uwagi o teorii Chaima Perelmana*, „Forum Artis Rhetoricae” nr 1-2 (3-4), s. 22-35.
- Lichański 2005 = Lichański Jakub Z., *Quintilian vs. Perelman. Jedna czy wiele teorii retoryki oraz problemy argumentacji*, „Forum Artis Rhetoricae” nr 1-2 (3-4), s. 36-48.
- Lichański 2007 = Lichański Jakub Z., *Retoryka: Historia – Teoria - Praktyka*, t. 1-2, Warszawa, DiG, tu: t. 1.
- Maneli 1986 = Maneli Mieczysław, *Perelman's achievement beyond traditional philosophy and politics*, „Law and Philosophy” t. 5, s. 351-367.
- Maneli 1994 = Maneli Mieczysław, *Perelman's New Rhetoric as Philosophy and Methodology for the Next Century*, Boston, Kluwer
- Perelman 1970 = Perelman Chaim, *The New Rhetoric: A Theory of Practical Reasoning*. w: *The Great Ideas Today*: [Chicago: *Encyclopedia Britannica*], s. 271-312.
- Perelman, Olbrechts-Tyteca 1971 = Perelman Chaim, Lucie Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, tł. John Wilkinson, Purcell Weaver, Notre Dame, London, Univ. of Notre Dame Press
- Perelman 1984 = Perelman Chaim, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tł. Tomasz Pajor, wstęp, przyp. Jerzy Wróblewski, Warszawa, PWN
- Perelman 1989 = Perelman Chaim, *Rhetoriques*, Bruxelles, Ed. de l'Univ. de Bruxelles [*Oeuvres de Chaim Perelman*, t. 2]
- Perelman 2002 = Perelman Chaim, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, tł. Mieczysław Chomicz, red. naukowa Ryszard Kleszcz, Warszawa, PWN
- Perelman 2008 = *Perelman Chaim*, Wikipedia, the free encyclopedia
- Pindel 2003 = Pindel Roman, *Nowa retoryka w ujęciu Chaima Perelmana oraz Lucie Olbrechts-Tyteca w kontekście badań tekstu biblijnego*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, t. 36, z. 2, s. 414-436.
- Vickers 1990 = Vickers Brian, *The recovery of rhetoric: Petrarch, Erasmus, Perelman*, „History of the Human Sciences” vol 3, nr 3, s. 415-441.

Volkman 1901 = Volkman Richard, *Rhetorik der Griechen und Roemer*. w: R. Volkman, H. Gleditsch, *Rhetorik und Metrik*, Muenchen, Becksche Vlg., s. 1-69 [*Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*, II.3].

Woleński 2005 = Woleński Jan, *Sens retoryczny pojęć metalogicznych*, „Forum Artis Rhetoricae” nr 1-2 (3-4), s. 6-21.

Wróblewski 1978 = Wróblewski Jerzy, *Studia z logiki i argumentacji prawniczej*, „Studia prawno-ekonomiczne” t. XX, s. 169-175.

Wróblewski 1981 = Wróblewski Jerzy, *Nowa retoryka*, „Studia filozoficzne” nr 2(183), s. 155-159.

Wróblewski 1984 = Wróblewski Jerzy, *Logika prawnicza a teoria argumentacji Ch. Perelmana*. w: Chaim Perelman, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, op.cit., s. 7-27 [jest to jednocześnie przegląd stanu badań nad tymi zagadnieniami – w związku z propozycjami Ch. Perelmana].

Marian DOBROSIELSKI

Logika a retoryka¹

Logic and rhetoric

Summary

The following text, originally published in 1957, was the first information in Poland about works by Chaim Perelman. In this article the author discusses the book of Perelman and L. Olbrechts-Tyteca, *Rhétorique et philosophie*, 1952 and Perelman's concepts of rhetoric. In his discussion the author defends the traditional opinion that only logic (in Kotarbiński's and Lvov-Warsaw Logical School view) assures the best scientific knowledge. Dobrosielski's views, rather controversial from the contemporary point of view, illustrate eloquently that Perelman's concept of rhetoric was a great intellectual challenge in the midst of the XX century.

Chaim Perelman, profesor uniwersytetu w Brukseli, zajmuje się już od wielu lat próbą stworzenia podstaw nowej dyscypliny filozoficznej: retoryki, rozumianej jako teoria argumentacji. Narzuca się tu od razu konieczność wykazania odrębności tak rozumianej retoryki w stosunku do logiki. Tym szczegółowym problemem koncepcji Perelmana zajmiemy się tu przede wszystkim. Jako materiał wyjściowy posłużą artykuły Perelmana i Obrecht-Tytecy, zebrane w książce pt. *Retoryka i filozofia*².

Na książkę tę składa się osiem artykułów powstałych w różnym czasie i opublikowanych już uprzednio w różnych czasopismach filozoficznych we Francji, Belgii, Szwajcarii czy Stanach Zjednoczonych. Mimo różnorodnej

¹ Tekst opublikowany najpierw w: „Zeszytach Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego” 1957, nr 4, przedrukowany następnie w: M. Dobrosielski, *Szanse i dylematy. Eseje polityczno-filozoficzne*, Warszawa 1980 Wyd. Książka i Wiedza, s. 212-229. Obecna publikacja za wiedzą i zgodą Wydawnictwa Książka i Wiedza. Za zgodę na przedruk Redakcja wyraża podziękowanie Wydawnictwu Książka i Wiedza. Copyright by Wydawnictwo Książka i Wiedza.

² Ch. Perelman, L. Olbrecht-Tyteca, *Rhétorique et philosophie*, Paris 1952. Część z omawianych dalej tekstów została następnie przedrukowana w tomie Ch. Perelman, *Rhetoriques*, Bruxelles 1989 Editions de l'Université de Bruxelles [*Oeuvres de Chaim Perelman*, 2]. Tekst M. Dobrosielskiego wymaga jednak pewnych uzupełnień i komentarzy; zostały one opatrzone uwagą przyp. FAR; przypisy te opracował Jakub Z. Lichański.

tematyki tych artykułów (dla przykładu podam kilka tylko tytułów: *Logika a retoryka*, *Wolność a rozumowanie*, *Socjologia poznania a filozofia poznania*, *Problem właściwego wyboru*) wspólną ich cechą jest tendencja do wykazywania przy każdej okazji konieczności podjęcia na nowo poważnych badań nad retoryką rozumianą jako teoria argumentacji i wywalczenia dla tej dyscypliny prawa równorzędności wśród innych nauk filozoficznych. Trzeba jednak od razu powiedzieć, że zebrane w książce prace nie dają systematycznego omówienia problematyki retoryki, jej ścisłej definicji czy też konkretnego opisu jej metod badawczych. Taką systematyczną pracę obiecują autorzy widać w przyszłości, a na razie starają się nie tyle przedstawić swoją teorię retoryki, ile raczej — jak to już zostało powiedziane — uzasadnić konieczność odrodzenia tej dyscypliny³. Prowadzi to do częstych powtórzeń, do fragmentarycznego omawiania niektórych jedynie aspektów retoryki, co utrudnia wytworzenie sobie sprecyzowanego obrazu tej dyscypliny.

Z przedłożonego materiału można jednak niewątpliwie wyłuskać szereg istotnych elementów i — odpowiednio je systematyzując — uzyskać schemat podstaw retoryki w rozumieniu Perelmana, głównego autora książki, oraz określić jej stosunek do logiki. To właśnie postaram się uczynić.

Zacznę od omówienia artykułów *Philosophies premières et philosophie régressive* (*Pierwsze filozofie a filozofia regresywna*) i *La quête du rationnel* (*Poszukiwanie racjonalności*), nie stanowiących wprawdzie pierwszych rozdziałów książki, lecz dających charakterystykę ogólnej filozoficznej postawy Perelmana. Jest to postawa zbliżona do grupy myślicieli i naukowców i skupiających się wokół wydawanego w Szwajcarii czasopisma „Dialectica”⁴. Najbardziej wybitni rzecznicy tej grupy to: G.

³ Por. Ch. Perelman, L. Olbrecht-Tyteca, *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Paris 1958 (przyp. FAR).

⁴ Pismo „Dialectica” zostało założone w 1947 roku przez Gastona Bachelarda, Paula Bernaysa i Ferdinada Gonsetha. Pełniejsza informacja, por. http://www.philosophie.ch/dialectica/about_us.html, dostęp 2008-08-29, (przyp. FAR).

Bachelard, J.L. Destouches, P. Bernays, a przede wszystkim F. Gonseth – szwajcarski matematyk, profesor politechniki w Zurychu, który jest inicjatorem reprezentowanego we wspomnianym czasopiśmie kierunku. Kierunek ten ma swoich przedstawicieli w szeregu krajów Europy Zachodniej. Perelman jest korespondentem „Dialectica” na Belgię. Grupa ta, zbliżona w pewnym stopniu do neopozytywizmu, o antymetafizycznym nastawieniu, zajmuje się przede wszystkim metodologią nauk ścisłych. Nie uznaje ona żadnego absolutnego kryterium prawdy obiektywnej, odrzuca kryteria oczywistości czy konieczności, nie uznaje poznania *a priori*. Gonseth⁵ uważa, iż droga do rozwoju nauki prowadzi przez wypracowaną przez niego metodę dialektyczną, często omawianą, ale bliżej nie określoną i nie sprecyzowaną. Według niego wszystkie twierdzenia nauki, wszystkie aksjomaty mogą być w każdej chwili zakwestionowane i zrewidowane. Nie ma w nauce żadnych prawd wiecznych i absolutnych. Musi ona zadowalać się prowizorycznymi prawdami i regułami, których kryterium stanowi kolektywna świadomość nauki.

Ale wróćmy do Perelmana, który we wspomnianych artykułach (jeden z nich opublikowany był zresztą w „Dialectica”) przedstawia podobne poglądy i na ich podstawie stara się uzasadnić konieczność ponownego wprowadzenia do filozofii argumentacji retorycznej. W artykule *Pierwsze filozofie a filozofia regresywna* przeciwstawia on wszelkiego rodzaju metafizycznym światopoglądom w tradycyjnym tego słowa znaczeniu — światopoglądom, które nazywa właśnie pierwszymi filozofiami — opartą na założeniach Gonsetha filozofię regresywną, która, według Perelmana, wskazuje na konieczność wprowadzenia z powrotem do filozofii — retoryki jako teorii racjonalnej argumentacji nie mieszczącej się w ramach logiki formalnej.

Perelman podciąga pod miano pierwszych filozofii wszelkiego rodzaju ujęcia metafizyki — mimo ich różnic, a często i sprzeczności — od Platona i Arystote-

⁵ Ferdinand Gonseth (1890-1975), pełniejsze informacje na stronie *Association Ferdinand Gonseth*, por. <http://www.logma.ch/afg/index.html>, dostęp: 2008-08-28 (przyp. FAR).

lesa, poprzez Kartezjusza, Spinozę, Kanta, Fichtego, Hegla, do Bergsona i Heideggera. Pierwszą filozofią nazywa on bowiem — nawiązując zresztą do Arystotelesowego określenia dziedziny nazwanej później metafizyką — wszelkie teorie i poglądy określające pierwsze, podstawowe zasady bytu, poznania czy działania, a więc wszelkie ontologie, epistemologie czy aksjologie starające się wykazać, iż głoszone przez nie pierwsze zasady są zasadami absolutnie pierwszymi w sensie ich ważności, że stanowią one podstawowy warunek wszelkiej problematyki filozoficznej, a bardzo często także ostateczne kryteria prawdy czy innych wartości. Tym wszystkim metafizycznym, dogmatycznym, zamkniętym systemom filozoficznym przeciwstawia Perelman system filozofii otwartej, którą nazywa też regresywna. W przeciwieństwie do wszystkich pierwszych filozofii, które starają się znaleźć kryteria konieczności czy oczywistości dla swych podstawowych twierdzeń w celu ich absolutyzowania, filozofia regresywna nie uznaje żadnych absolutnych wartości, prawd pierwszych czy bytów koniecznych. Wszystkie swoje kryteria, aksjomaty i reguły uważa za względne, za wynik pewnego konkretnego stanu rzeczy i uzależnia ich ważność od dalszego poznania i doświadczenia.

U podstaw tej filozofii leżą, zdaniem Perelmana, cztery zasady dialektyki Gonsetha. Pierwszą z nich jest zasada integralności. Według niej ogół naszej wiedzy, naszego poznania stanowi jedną całość, jeden organizm, którego części są solidarnie ze sobą związane i od siebie uzależnione, co warunkuje niepełny i niedoskonały charakter wszelkich konstrukcji filozoficznych czy naukowych, ulegających stale rektyfikacjom i uzupełnieniom.

Tę niepełność i niedoskonałość systemów naukowych czy filozoficznych podkreśla zasada dualizmu stwierdzająca, że ani czysty racjonalizm, ani czysty empiryzm nie może stanowić dostatecznej podstawy metodologii nauki. Rozwój nauki odbywa się dialektycznie przez dialog między abstrakcją a konkretem, które nawzajem się warunkują. Dlatego niemożliwy jest system, który by w sposób pełny i doskonały dawał całość poznania, a więc system zamknięty,

który by czynił wszelkie dalsze doświadczenia zbytecznymi i pozbawionymi jakiegokolwiek znaczenia.

Trzecia zasada — zasada rewizji — zezwala na zakwestionowanie każdego stanowiska, na rewizję każdego twierdzenia nauki uznanego uprzednio za prawdziwe.

I wreszcie czwarta zasada, w odróżnieniu od zasady technicyzmu Gonsetha nazwana została przez Perelmana zasadą odpowiedzialności. Podkreśla ona czynną rolę badacza i jego odpowiedzialności w tworzeniu teorii naukowych. Decyzja badacza, dokonanie przez niego właściwego wyboru jest istotnym i decydującym elementem w wypracowaniu danej teorii. Nie ma takich kryteriów — jak np. przyroda, automatyczny rachunek, oczywistość, które zwalniałyby teoretyka od wzięcia odpowiedzialności. Zasada ta, według Perelmana, wprowadza do nauki i filozofii moment humanistyczny, etyczny. Gdy dany system należy dostosować do nowej sytuacji, teoretyk może dokonać właściwego wyboru spośród różnych możliwych modyfikacji swej pierwotnej koncepcji, uzasadnić swój wybór i wykazać przyczyny, dla których dokonał tego właśnie wyboru, jeśli chce przekonać o jego słuszności przedstawicieli danej gałęzi nauki.

Badacz wybiera swoją postawę — ten wybór jest wolny, ale racjonalny. Jego uzasadnienie nie może być jednak przeprowadzone formalnie, ponieważ wybór ten nie jest wyborem jednym, jedynie możliwym i koniecznym, uzasadnieniem automatycznym czy ostatecznym. Musi on jednak być racjonalnie przeprowadzony, a według Perelmana logika formalna tu nie wystarcza. Jedynie retoryka, rozumiana jako logika, która zajmuje się nie sędami prawdziwymi czy fałszywymi, lecz ocenami emocjonalnymi, sędami wartościującymi, pozwala zasadę odpowiedzialności właściwie zrozumieć i umotywić. I dlatego konieczne jest wypracowanie metody argumentacji w filozofii i w nauce, metody będącej przedmiotem badań w starożytności i średniowieczu, zaniedbanej zaś w ostatnich stuleciach, a mianowicie retoryki.

Tak, po tym nazbyt długim może wprowadzeniu, dotarliśmy do przedstawienia pojęcia retoryki Perelmana.

Perelman niejednokrotnie stwierdza, że w swoich badaniach nad retoryką nawiązuje do Arystotelesa, do zagadnień poruszanych przez niego w *Retoryce* i w *Topikach*. Otóż w dziełach tych Arystoteles, w odróżnieniu od *Analitik*, zajmuje się sposobami rozumowania odnoszącymi się nie do prawdy i konieczności, lecz takimi, których punkt wyjścia stanowią przesłanki prawdopodobne. Jako cel *Topik* określa Arystoteles znalezienie metody, która pozwalałaby w stosunku do każdego postawionego zagadnienia ze zdań prawdopodobnych tworzyć sylogizmy, a przy ich uzasadnieniu nie popadać w sprzeczność. W *Topikach* szeroko omawiana jest nauka o „miejscach”, którą można interpretować jako naukę o pewnym typie dowodzenia. Sposób dowodzenia przedstawiony w *Topikach* opiera się na prawdopodobieństwie, a więc na tym, co jest uznane przez większość lub przez kompetentnych. Dużą rolę w tego typu argumentacji odgrywa znajomość audytorium, umiejętność pozyskania go dla przedstawionych tez. Dla tego sposobu rozumowania, który Arystoteles nazywa dialektyką, najwyższą instancją i kryterium jest opinia publiczna.

Perelman nawiązuje bezpośrednio do tych tradycji, stara się wykazać konieczność ich ożywienia i wzbogacenia. Przedmiotem jego badań są racjonalne środki argumentacji, inne niż w logice formalnej, zezwalające na uzyskanie lub umocnienie czyjś poparcia dla przedłożonych mu tez. Tak określony przedmiot wyklucza sposoby uzyskania poparcia bez użycia racjonalnej argumentacji, jak odwoływać się do doświadczenia wewnętrznego czy zewnętrznego lub bezpośrednio działanie, np. policzek czy pieszczota. Istnieje klasyczne rozróżnienie, które przeciwstawia metodę dowodzenia metodzie sugestii, namowy, perswazji. Pierwsza jest racjonalna i zwraca się do rozumu, druga — najczęściej irracjonalna i zwraca się do woli.

Ci, których interesuje przede wszystkim wynik praktyczny, działanie, stawiają perswazję, namowę ponad dowodzenie prawdziwości danego twierdzenia. Perswazja dodaje dowodzeniu koniecznej siły, która prowadzi do działania. Perelman powołuje się na szereg autorów amerykańskich, a przede wszystkim na Dilla Scotta, według którego nowoczesna psychologia miałaby wykazać, że człowiek nie jest istotą ulegającą argumentacji logicznej, lecz sugestii, namowie, że argumenty logiczne nie wystarczają do podjęcia decyzji, do rozpoczęcia działania.

Tradycyjna filozofia, przeciwnie, uznaje prymat przesłanek racjonalnych nad irracjonalnymi, bardziej ceni odwoływanie się do rozsądku niż do woli. Ilustruje to Perelman na przykładzie Pascala i Kanta, którzy stawiają dowodzenie ponad sugestię czy namowę, łącząc dowodzenie z obiektywnością, nauką, rzeczywistością, i przeciwstawiając je perswazji, związanej z subiektywnością, prawdopodobieństwem. I chociaż trzeba racjonalistom przyznać wiele słuszności, należy stwierdzić, że gdy wykraczają oni poza dziedzinę nauk ścisłych, a wchodzi w sferę wiary, wychowania, ocen i norm, natrafiają na duże trudności. Tu nie wystarczają bowiem racjonalne metody logiki formalnej. Perelman jest wobec tego zdania, że jeśli wykroczymy poza ramy wąsko pojętego racjonalizmu i zbadamy różne sposoby uzyskania czyjś poparcia, uznania, zgody, pozyskania kogoś dla jakiejś teorii czy sprawy, to przeciwstawienie dowodzenie—sugestia (namowa, perswazja) nie da się utrzymać. Stwierdzimy bowiem, że poparcie to, zgodę czy uznanie uzyskuje się sposobami, których nie można sprowadzić wyłącznie do metod logiki formalnej ani do metod zwykłej sugestii.

Te właśnie sposoby stanowią przedmiot badań retoryki, której celem powinno być ustalenie pewnych wzorów argumentacji, wyodrębnienie spośród nich drogą doświadczenia typów rozumowania uznanych za przekonujące oraz usystematyzowanie poczynionych obserwacji.

Tak jak analiza metod rozumowania w matematyce doprowadziła do rozwoju nowoczesnej logiki formalnej, tak analiza podstaw wszystkich nauk humanistycznych, a w szczególności filozofii, prawa, nauk politycznych, powinna, zdaniem Perelmana, przyczynić się do wskrzeszenia i wzbogacenia retoryki i uczynienia z tej dyscypliny nie mniej ważnego narzędzia metodologicznego niż logika formalna.

Perelman stwierdza, że podjął analizę metod argumentacji używanych w różnych dziełach, szczególnie filozoficznych, oraz w niektórych przemówieniach współczesnych polityków i doszedł do wniosku, że metody te w dużym stopniu zbliżone są do metod, które bada Arystoteles w *Retoryce* i *Topikach*. Przyczyny upadku retoryki widzi Perelman w nierozróżnianiu w starożytności i .później sądów dotyczących prawdy lub fałszu od sądów emocjonalnych, wartościujących, ocen i norm, co doprowadziło do podporządkowania retoryki logice, a później do zarzucenia tej dyscypliny.

Wprowadzenie do filozofii pojęcia sądów wartościujących, ocen emocjonalnych zmienia stosunek retoryki do logiki. Nie zezwala już na podporządkowanie retoryki logice, lecz stawia te dwie dyscypliny na dwóch różnych płaszczyznach.;

Przy zajmowaniu się np. etyką czy estetyką nie wystarczają kryteria logiki formalnej lub kryteria używane w innych naukach dedukcyjnych czy doświadczalnych. Kryteria te muszą ulec zmianom i rozszerzeniu. Retoryka tym różni się od logiki, iż nie zajmuje się takimi pojęciami jak prawda czy fałsz. Celem retoryki jest uzyskanie lub spotęgowanie poparcia określonego audytorium dla przedłożonych mu tez drogą racjonalnej argumentacji. Argumentacja retoryczna w odróżnieniu od logicznej zależy w sposób istotny od audytorium, do którego się zwraca. Z teoretycznego punktu widzenia dwa audytoria zasługują na szczególną uwagę: audytorium złożone z jednej osoby i audytorium złożone z całej ludzkości. W pierwszym wypadku argumentacja retoryczna musi przekształcić się w dialog w rozumieniu platońskim.

Audytoryum uniwersalne charakteryzuje się tym, iż jest to w pewnym sensie twór idealny, nie ulegający wpływom czynników społecznych czy psychologicznych otaczającego środowiska. Dla przekonania takiego audytoryum można posługiwać się jedynie argumentacją opartą na obiektywnych faktach, na ogólnie uznanych i przyjętych przesłankach. Jest jasne, że charakter, skład audytoryum ma w retoryce istotne znaczenie; nie mniejsze znaczenie ma opinia danego audytoryum o mówcy i jego sposobie argumentacji. W logice obydwie te momenty są bez znaczenia. W retoryce osobowość argumentującego przyczynia się do zmniejszenia lub zwiększenia wartości danego twierdzenia: między twierdzącym a twierdzeniem zachodzi tu ścisła współzależność. Istnieją jednak wypadki skrajne, stanowiące równocześnie granice retoryki, w których współzależność ta już nie zachodzi. Dotyczy to z jednej strony twierdzeń o faktach obiektywnych, z drugiej — twierdzeń przypisywanych istocie uznanej za doskonałą. W obu tych wypadkach wykraczamy poza granice retoryki: w pierwszym przechodzimy z dziedziny argumentacji w dziedzinę doświadczenia, w drugim — z dziedziny argumentacji w dziedzinę wiary.

Współzależność między argumentującym a argumentacją warunkuje w retoryce duże znaczenie wstępu, wprowadzenia do argumentacji, co w logice jest również bez znaczenia.

Dalszą cechą odróżniającą retorykę od logiki jest fakt, że w logice dowodzenie odbywa się w ramach jednego uznanego i przyjętego systemu. Argumentacja jest jednoznacznie określona i zniewalająca, jeśli bowiem uznało się podstawowe twierdzenia i reguły przekształcania danego systemu logicznego, jest się zmuszonym uznać i wnioski końcowe, o ile zostały one poprawnie wyprowadzone. Argumentacja retoryczna nie może mieć tego zniewalającego charakteru, ponieważ nie odbywa się wewnątrz jednoznacznie określonego systemu dedukcyjnego. W argumentacji retorycznej wszystko może być w każdej chwili zakwestionowane.

Z uwagi na ten charakter argumentacji retorycznej Perelman proponuje, by pojęcie sprzeczności zastąpić w retoryce pojęciem przeciwieństwa. To rozróżnienie przypomina leibnizowskie zestawienie konieczności logicznej i konieczności moralnej. Prawdami koniecznymi są u Leibniza te prawdy, których nikt, nawet Bóg, nie może zmienić. Tworzą one system absolutny. W dziedzinie konieczności moralnej nie natrafiamy na sprzeczności, tylko na przeciwieństwa (*incompatibilia*), i tu poszczególne elementy mogą być zmodyfikowane celem usunięcia tych przeciwieństw⁶.

Podobnie widzi Perelman ten problem w retoryce. Przeciwieństwa charakterystyczne dla argumentacji retorycznej są uzależnione od woli ludzkiej i zawsze można znaleźć drogę do ich usunięcia. W przeciwieństwie do logiki istnieje więc w ramach retoryki możliwość kompromisu przez wzajemną modyfikację sądów wartościujących. Również w odróżnieniu od logiki bardzo poważnym problemem jest w retoryce sprawa dostatecznego ugruntowania dowodu. W logice formalnie przeprowadzony dowód jest w pełni wystarczający. W retoryce nie ma w zasadzie granic użytecznej akumulacji argumentów i nie można *a priori* określić, jakie argumenty będą wystarczające, by uzyskać poparcie dla przedstawionego stanowiska. Dochodzi do tego fakt, że w retoryce użycie niewłaściwych argumentów jest o wiele bardziej niebezpieczne niż w logice. W logice fałszywość przesłanki nie przesądza o wartości wniosku, w retoryce użycie jednego niewłaściwego argumentu może przesądzić o negatywnym ustosunkowaniu się danego audytorium do przedstawionej sprawy — niezależnie od jej słuszności. Argumentacja retoryczna różni się zasadniczo od argumentacji logicznej, ponieważ musi operować pojęciami niesprecyzowanymi, a często wieloznacznymi. Z filozofii, socjologii, prawa, polityki nie da się wyeliminować wieloznaczności pojęć. Perelman jest

⁶ Pełniejsze i dokładniejsze omówienie wskazanych kwestii w: Andreas Blank, *Der logische Aufbau der Leibniz' Metaphysik*, Berlin, New York 2001 Walter de Gruyter, s. 11 i nn, 42 i nn. (przyp. FAR).

nawet zdania, że w niektórych dziedzinach życia brak precyzji pojęć jest nieodzownym warunkiem posługiwania się nimi i że nawet najdalej idąca analiza pojęć nie zdoła sprowadzić myśli ludzkiej wyłącznie do elementów jasno sprecyzowanych.

Retoryka musi być wobec tego nie tylko próbą określenia sensu pojęć, lecz także próbą określenia intencji argumentującego i doniosłości tej argumentacji. Są to znowu problemy nie znane logice formalnej. Wynika z tego zdaniem Perelmana, że zarówno przedmiot, jak i metody dyscypliny, którą nazywa retoryką, nie pokrywają się z przedmiotem i metodami logiki formalnej i nie mogą być logice podporządkowane. Nie sprowadzają się one również do sposobów zwykłej sugestii.

Sposoby argumentacji retorycznej są bardzo liczne i różnorodne: od sposobów zbliżonych do metod logiki formalnej po figury stylistyczne, jak analogia czy metafora, sposoby kwalifikacji i dyskwalifikacji itp. Wspólną cechą tych wszystkich metod argumentacji jest to, że celem ich jest uzyskanie lub spotęgowanie poparcia czy zgody dla określonego stanowiska.

Dla tak ujętej retoryki niemożliwe jest jednak ustalenie jakiegoś absolutnego kryterium, stwierdzającego wartość, efektywność danego sposobu argumentacji, ponieważ już w swym założeniu każdy sposób argumentacji może być zawsze zakwestionowany. Kryterium — choć nie absolutnym — jest dla argumentacji retorycznej reakcja opinii publicznej.

Obecnie, kiedy ludzkość nie żywi już złudzeń wąsko pojętego racjonalizmu czy pozytywizmu, zdajemy sobie sprawę z konieczności istnienia pojęć nieostrych i znaczenia sądów wartościujących; retoryka, która podupadła wskutek panoszenia się systemów dogmatycznych, powinna na nowo odżyć, stać się techniką argumentacji we wszystkich dziedzinach działalności ludzkiej, stać się logiką sądów wartościujących. Retoryka powinna przyczynić się do sprecyzowania pojęcia sądu wartościującego.

Tak wygląda koncepcja retoryki u Perelmana, której główne zarysy przedstawione są w pierwszym i najobszerniejszym artykule książki: *Logika a retoryka*. Pozostałe artykuły nie wnoszą nic specjalnie nowego czy istotnego do interesującego nas zagadnienia. Omawiają

jedynie nieco szerzej niektóre elementy przedstawionej tu problematyki. Tak np. artykuł *Wolność a rozumowanie* podkreśla rolę czynnika subiektywnego w poznaniu. Wolność wyboru, wolność decyzji badacza jest istotnym elementem w tworzeniu systemu. Poznanie nie jest li tylko zwykłym stwierdzeniem faktów, ale także wolną decyzją i zaangażowaniem się, z wpływającą stąd odpowiedzialnością. W artykule *Czyn i osoba w argumentacji* omawia Perelman szerzej — bez wprowadzenia jednak istotnych nowych elementów — wspomnianą już współzależność między twierdzeniami a twierdzącym, między osobą a jej czynami, tj. pojęcia, których w retoryce nie można rozpatrywać oddzielnie, niezależnie od siebie. Odpowiedzialność, zasługa, wina — to kategorie odnoszące się do osobowości; normy, reguły — do czynów. Istnieje jednak między nimi ścisła współzależność: daną osobę oceniamy według jej czynów, ale na interpretację, ocenę czynów duży wpływ wywiera znajomość osoby, która tych czynów dokonała. Ta zależność między działającym a działaniem jest dla Perelmana prototypem szeregu podobnych stosunków — np. między jednostką a grupą społeczną, między danym wydarzeniem a epoką, w której miało ono miejsce. Poznanie tych stosunków powinno być przedmiotem badań retoryki.

Trochę dłużej warto zatrzymać się nad ostatnim artykułem książki: *Problem właściwego wyboru*. Problem ten jest bowiem w ujęciu Perelmana centralnym zagadnieniem, osią problematyki retoryki. Wspomniany artykuł pozwala również zorientować się lepiej w ogólnej postawie filozoficznej Perelmana. Znajdujemy wreszcie w tym artykule, opublikowanym po raz pierwszy w Brukseli w „Revue de l'Institut de Sociologie” (nr 3 z 1948 r.), szereg ciekawych sformułowań podobnych do myśli zawartych w artykule prof. Kotarbińskiego: *Teoretyk i praktyk wobec przyszłości*, opublikowanym w „Nowych Torach” (sierpień – wrzesień 1913 r.), myśli będących niewątpliwie ciekawym przyczynkiem do zagadnienia teorii i praktyki⁷.

Szczególnym, podstawowym zjawiskiem, którego analiza zezwala na wyjaśnienie najrozmaitszych aspektów wszelkiej filozofii działania, jest według Perelmana zagadnienie dokonania wyboru — podjęcia decyzji. W odróżnieniu od badań teoretycznych dokonanie właściwego wyboru spośród różnych

⁷ Przedrukowany w: T. Kotarbiński, *Wybór pism. T. I. Myśl o działaniu*, Warszawa 1957 PWN (przyp. FAR).

istniejących możliwości ma w rozwiązywaniu zagadnień praktycznych niezmiernie ważne znaczenie. Podobne stanowisko zajmuje we wspomnianym artykule profl Kotarbiński. Twierdzi on, że różne jest podejście teoretyka i praktyka do zagadnień dotyczących przyszłości. Podczas gdy teoretyk pragnie jedynie przewidzieć przyszłość, praktyk pragnie tę przyszłość ukształtować według swej woli. Stanowisko praktyka uznaje prof. Kotarbiński za słuszniejsze od stanowiska teoretyka i na szeregu przykładów wykazuje, że czynny stosunek do zagadnień przyszłości jest nie tylko dobrą metodą rozwiązywania tych zagadnień, lecz także kształtowania ich po swojej myśli. Refleksyjna metoda teoretyka jest złą metodą osiągania swych celów. Są problemy, pisze prof. Kotarbiński, które rozwiązuje się nie tylko głową, ale i mięśniami. Stosunek praktyka do rozwiązywania zagadnień przyszłości jest celowy i dlatego lepszy od stosunku teoretyka, który jest przypadkowy.

Podobne rozwiązania, a nawet podobne przykłady znajdujemy u Perelmana. Stwierdza on, iż trzeba zdać sobie sprawę z tego, że każdy moment poświęcony rozważaniom jest stracony dla działania i że rozważanie nie powinno zastępować działania. Rozważanie odbywa się w czasie i może w pewnych wypadkach uniemożliwić skuteczne działanie. Nasze istnienie jest umiejscowione w przestrzeni i czasie, nasze środki działania są z różnych punktów widzenia ograniczone, i dlatego nie można działać bez dokonywania wyboru odpowiednich środków, bez podejmowania decyzji.

W dziedzinie praktyki niedokonanie wyboru jest też w pewnym sensie wyborem, decyzją nakładającą pewną odpowiedzialność, której chciało się może uniknąć. Wstrzymując się od decyzji, od działania ryzykujemy czasem o wiele więcej niż działając. Twierdzenia tego nie trzeba chyba popierać przykładami.

Wydaje mi się, że do tych stwierdzeń ogranicza się zbieżność sformułowania Perelmana w artykule *Problem właściwego wyboru* z myślami prof. Kotarbińskiego wyrażonymi w artykule *Teoretyk i praktyk wobec przyszłości*.

Dla właściwego zrozumienia stanowiska Perelmana trzeba jednak przedstawić dalszy tok jego rozważań nad zagadnieniem dobrego wyboru.

Możliwość dokonania wyboru zakłada minimum wolności. Ażeby istniały warunki do dokonania wyboru, decyzja nie może być zdeterminowana koniecznością. Problem dobrego wyboru zakłada oprócz tego istnienie szeregu racjonalnych przesłanek, kryteriów, które by zezwoliły zarówno na ocenę wartości danego wyboru, jak i osoby wyboru dokonującej. Perelman stwierdza niemożliwość ustalenia obiektywnych kryteriów tego typu. Zakładałoby to bowiem istnienie jednego, jedyne i ostatecznego celu działania, jednej absolutnej wartości, sprowadzenie zagadnień etycznych do zagadnień pewnej techniki. Tego typu koncepcje etyki oparte są na złudzeniu. Większość ludzi uznaje bowiem różne wartości, dąży do różnych celów.

Cechą charakterystyczną norm etycznych jest to, że są one obowiązujące, ale niekonieczne. Według Perelmana konieczność wyklucza wszelką wolność, a normy etyczne zakładają właśnie istnienie wolności. Wynika stąd, że zagadnienie dobrego wyboru nie może być definitywnie i uniwersalnie rozwiązane. Dlatego też każdy wybór stanowi pewne ryzyko, nakłada na człowieka odpowiedzialność, a równocześnie świadczy o jego wolności. O ile w dziedzinie techniki udało się wypracować metody i kryteria dobrego wyboru, to iluzją byłaby próba osiągnięcia przy pomocy metod naukowych podobnego wyniku w dziedzinie postępowania ludzkiego.

Starałem się przedstawić poglądy autorów książki na retorykę oraz wykazać ich źródła w ogólnych założeniach światopoglądowych Perelmana — w takim oczywiście stopniu, w jakim znajdowały one odbicie w omawianej pracy.

Zamierzałem pierwotnie ustosunkować się do poszczególnych poglądów Perelmana w sposób krytyczny. Doszedłem jednak do wniosku, że dla jasności wykładu, dla wyrobienia sobie lepszego obrazu tych poglądów bardziej celowe będzie możliwie pełne i jednolite przedstawienie jego argumentacji bez natychmiastowego krytycznego komentarza do poszczególnych twierdzeń. Nie będę i

teraz wdawał się w szczegóły, lecz ograniczę się do kilku ogólnych wniosków krytycznych.

W książce znajdujemy niewątpliwie szereg myśli słusznych, ciekawych, godnych uwagi i uwzględnienia. Całość koncepcji retoryki Perelmana jest jednak nie do przyjęcia — i to zarówno z uwagi na założenia filozoficzne leżące u podstaw tej koncepcji, jak i na szereg zasadniczych braków w próbie przedstawienia retoryki jako samodzielnej dyscypliny naukowej⁸.

Jeśli chodzi o ogólne założenia światopoglądowe Perelmana, to wydaje mi się, iż bez zbytniego wysiłku można wykazać, że są to koncepcje wyrastające na gruncie subiektywizmu i relatywizmu, prowadzące w konsekwencji do negacji obiektywnego poznania świata materialnego, głoszące ograniczoność nauki, względność prawdy i wszelkich innych wartości, a tym samym — złudność postępu społecznego. Tego typu podstawowe założenia uniemożliwiają Perelmanowi przedstawienie retoryki w taki sposób, by odpowiadała ona wymogom, które musi spełnić każda dyscyplina zaliczana do rzędu teorii naukowych. Otóż przede wszystkim Perelman nie potrafi określić właściwie przedmiotu retoryki. Każda jego definicja jest sztuczna i nie wytrzymuje egzaminu praktyki życiowej. Perelman chce bowiem dokonać czegoś, co w praktyce jest niemożliwe — mianowicie wyodrębnić spośród wszystkich sposobów argumentacji, przekonywania, jeden szczególny typ, którego nawet nie jest w stanie dokładnie określić⁹. Dlatego też retoryka w jego ujęciu byłaby

⁸ Wniosek wyprowadzony przez autora jest fałszywy; wynika z błędnej dalszej interpretacji Perelmanowskiego rozumienia retoryki. Wiązać to trzeba ze słabą na ogół znajomością retoryki w latach 50-tych w Polsce, co można wiązać z kolei z brakiem dostępu do nowszej literatury przedmiotu na ten temat oraz dość podstawowymi brakami w zakresie wykształcenia klasycznego, por. J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria - Praktyka*, t. 1-2, Warszawa 2007 Wyd. DiG, t. 1, s. 59-88, 172-181 (przyp. FAR).

⁹ Uwaga ta wyjaśnia, dlaczego w Polsce nie w pełni doceniano badania nad retoryką; błąd w interpretacji argumentacji retorycznej przedstawiony przez Dobrosielskiego polega na tym, iż właśnie argumentacja retoryczna charakteryzuje się tym, iż nie daje się ująć w sztywny system i przypomina bardziej tzw. logiki modalne niż sylogistykę Arystotelesa. Kwestie te zresztą wyjaśnia sam Perelman w swych książkach takich, jak: Ch. Perelman, L. Olbrecht-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, op.cit., czy Ch. Perelman, *Logique juridique. La nouvelle*

zlepkiem części takich dyscyplin, jak socjologia, psychologia, semantyka i inne. Poza tym nie miałyby zbyt dużego praktycznego znaczenia, ponieważ w praktyce trudno sobie wyobrazić, by dla przekonania danego audytorium, dla uzyskania jego poparcia używano tylko tych sposobów argumentacji, które Perelman nazywa retorycznymi. Ale nie tylko nie potrafi Perelman właściwie określić przedmiotu retoryki. Nie daje on również zadowalającego opisu metod tej dyscypliny, a co ważniejsze — nie formułuje żadnych przekonujących, ważnych dla tej dyscypliny kryteriów, żadnego właściwego probierza argumentacji retorycznej. Z tych powodów wydaje mi się, że koncepcja retoryki Perelmana nie spełnia najbardziej zasadniczych warunków dyscypliny naukowej¹⁰.

Jeśli jednak całość tak ujętej koncepcji retoryki jest nie do przyjęcia, to wydaje się, iż pewne wątki rozważań Perelmana są słuszne, a w niektórych wypadkach – istotne. Rozważania te wykazują niewątpliwie dość dużą ograniczoność zastosowania logiki formalnej w praktyce życiowej. Zwracają uwagę na to, że logika nie ma monopolu na racjonalne rozumowanie. Słuszne i cenne są jego uwagi o wieloznaczności licznych pojęć, o konieczności opracowania logiki norm i ocen. Ciekawe i godne głębszego zbadania są wreszcie poglądy Perelmana na temat współzależności teorii i praktyki, myśli i działania.

rhétorique, Paris 1976 bądź Ch. Perelman, *L'Empire rhétorique*, Paris 1977, por. też przypis poprzedni (przyp. FAR).

¹⁰ Takim probierzem jest zdolność pozyskania audytorium dla przedstawianych poglądów; zwraca na to uwagę Perelman w: tegoż, *L'Empire rhétorique*, op.cit., por. też przypis poprzedni (przyp. FAR).

Ryszard KLESZCZ

Perelman o argumentacji filozoficznej

Perelman on philosophical argumentation

Summary

Chaim Perelman, a well-known contemporary Belgian philosopher, is the founder of the theory of argumentation (new rhetoric) and the author of “*La nouvelle rhétorique. Traité de l’argumenatation.*” published in 1958. This work is the study of the ways by which one presents all types of arguments (good reasons) designed to persuade people that this or that is preferable and (or) reasonable. His theory of argumentation is a supplement to formal logic and can thus provide methodological means (arguments) indispensable e. g. in the area of philosophy. In Perelman’s opinion philosophical arguments are more rhetorical or “dialectical” (in Aristotelian sense) than logical. The aim of the paper is to briefly characterise certain types of arguments, especially in the area of philosophy.

1. Twórczość filozofa belgijskiego Chaima Perelmana znana jest dzięki jego wkładowi do rozmaitych działów filozofii. Ważną rolę w tym dorobku stanowi stworzenie, a może raczej odnowienie, teorii argumentacji. W tej sferze jego najważniejszym dziełem jest, napisany wspólnie z Panią Lucie Olbrechts – Tyteca, obszerny *Traktat o argumentacji*. Dzieło to ukazało się w roku 1958, a więc obchodzimy pięćdziesięciolecie jego wydania¹¹. Zaproponowana przez Perelmana i Olbrechts - Tyteca teoria argumentacji rozwijana była, już samodzielnie przez Perelmana, w wielu innych pracach, bardziej już szczegółowych. Takim rozwinięciem teorii argumentacji były próby zastosowania jej w partykularnych dziedzinach, takich jak choćby prawo.

¹¹ Pierwsze wydanie ukazało się w wydawnictwie Presses Universitaires de France, jako *Traité de l’argumentation. La nouvelle rhétorique*, Paris 1958. W niniejszej pracy korzystam z wydania 4, które ukazało się nakładem Editions de l’Université de Bruxelles, Bruxelles 1983, (w dalszym ciągu cytuję to wydanie jako TA). Ta obszerna monografia doczekała się przekładu na angielski: *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, przełożyli J. Wilkinson i P. Weaver, Notre Dame, IN, University of Notre Dame Press, 1969. Warto zauważyć, że jeszcze wcześniej niż przekład angielski ukazał się przekład na język włoski (*Trattato dell’argomentazione. La nuova retorica*, Torino 1966) ze wstępem znanego włoskiego filozofa i prawnika Norberto Bobbio.

Wiadomo bowiem, że filozof belgijski był szczególnie zainteresowany sferą filozofii i teorii prawa oraz problematyką tak zwanej logiki prawniczej¹². W tymże szkicu chciałbym zająć się jednak innym zastosowaniem teorii argumentacji. Spróbuję mianowicie poddać krótkiej analizie problematykę argumentacji filozoficznej, jej charakter i specyfikę, którą ona przybiera na gruncie koncepcji Perelmana. Z uwagi na to, że sama problematyka argumentacji filozoficznej rodzi wiele problemów, pomnę -w tymże szkicu- pewne ogólne kwestie, które dotyczą ogólnie rozumianej teorii argumentacji, odsyłając w tym względzie do stosownych opracowań monograficznych¹³.

2. Argumentacja jest tym, co towarzyszy filozofii od samych jej początków. W sposób wyraźny odnajdujemy ją w początkach europejskiej myśli filozoficznej u jej twórców Greków, np. zauważalna jest ona u Parmenidesa. Zaś rozbudowane i wyrafinowane techniki argumentacyjne spotykamy już niewątpliwie u Platona. I tak, przykładowo biorąc, w jego *Fedonie* znajdujemy kilka argumentów, które mają przemawiać na rzecz nieśmiertelności duszy¹⁴. Ich walory argumentacyjne mogą być przedmiotem sporów, zaś ich bliższa analiza nie pozwala na uznanie ich za bezwzględnie zniewalające (konkluzywne). Taki status tych argumentów dostrzegali już sam Platon, toteż stwierdził on w *Fedonie*, ustami Sokratesa, że zdaje sobie sprawę, iż żaden z tych argumentów nie jawi się mu jako absolutnie przekonujący. Dlatego też, jego zdaniem, należy jeszcze po przedstawieniu wszystkich argumentów zdobyć

¹² Por. Ch. Perelman, *Logique juridique. Nouvelle rhétorique*, Dalloz, Paris 1979; przekład polski Tomasza Pajora, ze wstępem Jerzego Wróblewskiego: *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, PWN Warszawa 1984.

¹³ W kwestiach dotyczących ogólnych założeń filozoficznych Perelmana oraz podstawowych pojęć z zakresu teorii argumentacji por: R. Kleszcz, Teoria argumentacji, filozofia, logika. Uwagi o teorii Chaima Perelmana, *Forum Artis Rhetoricae*, 2005, nr 1 – 2, s. 22 – 35. Obszerną bibliografię dotyczącą problematyki teorii argumentacji znaleźć można w: Ch. Perelman, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, (dalej jako IR) przełożył M. Chomicz, red. naukowa R. Kleszcz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 182 – 195 (bibliografia oryginalna) oraz 196 – 203 (bibliografia uzupełniająca, sporządzona przez redaktora naukowego wydania polskiego).

¹⁴ Por. Platon, *Fedon*, przełożył Wł. Witwicki, za Platon, *Dialogi*, Kęty 2005, tom I, 70b – 115b. Co do analizy tych argumentów platońskich por. G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, przełożył E. I. Zieliński, RW KUL, tom II, Lublin, 1996, s. 221 i nast.

się na to co nazywa „pięknym ryzykiem”. Sokrates tak o tym mówi w końcowej części dialogu: „*Spierać się o to, że właśnie tak, a nie inaczej jest, jak to opowiedziałem – nie wypada człowiekowi, który ma rozum w głowie. Ale że bądź to tak jest, bądź też jakoś tak podobnie ma się rzecz z naszymi duszami i z miejscem ich pobytu, skoro dusza okazuje się czymś nieśmiertelnym, to zdaje mi się wypada i warto ryzykować przypuszczenie, że tak jest. Ryzyko bardzo piękne i trzeba sobie samemu takie słowa wieszczę niby do snu śpiewać*”¹⁵. Wśród myślicieli nowożytnych nie brak także takich, którzy zajmowali się problematyką argumentacji. Myślicielem siedemnastowiecznym, zainteresowanym problematyką argumentacji, był klasyk literatury francuskiej Błażej Pascal. Znajdujemy u niego interesujące rozróżnienie tzw. sztuki przekonywania (sztuki dowodów metodycznych i zupełnych) i sztuki perswazji. W obydwu wypadkach mamy do czynienia z odwoływaniem się do argumentacji¹⁶. Pascal oferuje nam jednak także zakład, który nie wchodzi do argumentacji *sensu stricte*. Zakład wymaga bowiem istnienia uprzedniego zaangażowania na rzecz prawd chrześcijaństwa¹⁷. I w przypadku Platona i w przypadku Pascala z argumentacją, w postaci przedkładanych argumentów, łączyłoby się więc to, co nazwać można zaangażowaniem na jej rzecz.

Zagadnienie argumentacji pozostaje przedmiotem zainteresowania także współczesnych filozofów. Problematykę tę spotykamy m.in. u reprezentantów analitycznego nurtu w filozofii. Podejście co do tego, jaki jest charakter argumentów filozoficznych różni jednak wewnętrznie obóz analityków¹⁸. Ci z nich, którzy są zwolennikami analizy reduktywnej, jak choćby Bertrand Russell a także, w wyższym jeszcze stopniu, empiryści logiczni, będą raczej krytycznie nastawieni do stanowiska, uznającego istnienie jakichś swoiście

¹⁵ Por. Fedon, 114d.

¹⁶ Por. B. Pascal. *Rozprawy i listy*, przekład T. Boy-Żeleński i M. Tazbir, IW PAX, Warszawa 1962, s. 145 – 146.

¹⁷ Por. B. Pascal, *Myśli*, przełożył T. Boy-Żeleński, IW PAX, Warszawa 1972, myśl 451(3).

¹⁸ Co do ogólnej charakterystyki por. S. Kamiński, *Argumentacja filozoficzna w ujęciu analityków*, (w) tegoż *Pisma wybrane*, tom II, Filozofia i metoda, TN KUL, Lublin 1993, s. 133 – 150.

filozoficznych rodzajów argumentów. Niektórzy jednak, spośród analityków, wskazują na to, że argumentacją posługujemy się wtedy, gdy nie można odwoływać się do dowodu typu dedukcyjnego, czy też do rozstrzygnięcia empirycznego. Tak zaś bywa, nader często, w przypadku sporów aksjologicznych czy ogólnie filozoficznych. Pozwalało by to mówić, w jakiejś choćby mierze, o specyficznych argumentach filozoficznych. Wybitny reprezentant tzw. szkoły oksfordzkiej Gilbert Ryle rozróżniał, wbrew Russellowi, poznanie naukowe i filozoficzne. W nauce celem jest odróżnienie poglądów prawdziwych od fałszywych. W filozofii, w przeciwieństwie do nauki, chodzić ma o odróżnienie poglądów rozsądnych i nierozsądnych. Stąd argumenty filozoficzne nie sprowadzają się zwykle do empirycznej weryfikacji, czy też do dedukcji. Swoistym argumentem filozoficznym jest, wedle Ryle'a, *reductio ad absurdum*¹⁹. Najprościej mówiąc w przypadku tego typu argumentu mamy do czynienia z następującą sytuacją. Przyjmijmy, że bierzemy pod uwagę jakieś zdanie **T** i następnie wykazujemy, że wynikają zeń dwa zdania sprzeczne, np. **T*** i **non T***. W takim stanie rzeczy, tym samym, wykazujemy absurdalność wyjściowego zdania **T**. G. Ryle uważał skądinąd, że głównym zadaniem filozofa jest eliminowanie nie tyle nawet ewidentnych sprzeczności, ile pozornych konfliktów między filozoficznymi poglądami, rozwiązywanie rozmaitych filozoficznych dylematów²⁰.

Problemami argumentacji w filozofii zajmowali się także inni filozofowie analityczni, tacy choćby jak John Passmore czy Stephen E. Toulmin. Także ci dwaj autorzy byli przekonani, że argumentacja filozoficzna nie wyczerpuje się a nawet nie sprowadza się do metod, których dostarcza nam logika formalna. Należy podkreślić, że stanowisko Perelmana jest w powyższej

¹⁹ Por. G. Ryle, *Philosophical Arguments* (w) *Logical Positivism*, red. A. J. Ayer, Free Press, New York, 1959, s. 330 i nast.

²⁰ W przypadku takich dylematów mamy do czynienia z dwoma twierdzeniami uzyskanymi przy pomocy poprawnego rozumowania ale zdającymi się wzajemnie wykluczać, tak jak zdają się wykluczać obrazy świata jakich dostarcza nam z jednej strony nauka, z drugiej zaś doświadczenie potoczne. Takie dylematy można przewyciężyć ujawniając niejasności i nieporozumienia w ujmowaniu danego, poddawanego analizie, przedmiotu. Por. G. Ryle, *Dilemmas*, Cambridge University Press, Cambridge 1954, Roz. I.

kwestii podobne. Nie znaczy to, że podziela on wszystkie poglądy charakterystyczne dla tych analityków. Sądzi on jednak, że techniki argumentacji są niezbędnymi w sferze filozofii, albowiem, w obrębie tej ostatniej nie daje się korzystać z technik dowodzenia, takich jakie stosuje się w naukach dedukcyjnych. W każdym zaś razie nie daje się z nich korzystać w takiej dokładnej postaci, w jakiej występują one w tych dyscyplinach formalnych. Stąd filozofia może być uznana za domenę argumentacji²¹. Przedmiotem teorii argumentacji jest, ogólnie biorąc, badanie takich technik dyskursywnych, które pozwalają wywoływać lub też wzmacniać zgodę ze strony odbiorców (audytorium), co do przedkładanych mu do akceptacji tez (TA, 5, 17 – 83)²². Każda argumentacja kierowana jest do jakiegoś zbioru osób, określanego przez Perelmana mianem audytorium. Celem jest uzyskanie przyznania, ze strony tegoż audytorium. W efekcie trzeba uznać, że argumentacja, tak jak rozumie ją filozof belgijski, odnosi się nie do prawdy / fałszu, lecz do przyznania / lub jego braku (TA, 5; 59 nast). To przyznanie, w wielu przypadkach, nie musi ograniczać się do czysto intelektualnej akceptacji, lecz wyrabiać dyspozycję do pewnego pożądanego przez mówcę działania, czyli zakładać zaangażowanie na jego rzecz. Argumenty kierowane do audytorium mogą być różnorodne. Zawsze jednak powinny być one przystosowane do danego audytorium. Stąd niezbędność wiedzy dotyczącej audytorium, z którym ma się do czynienia. Perelman w *Traktacie o argumentacji* wymienia i obszernie analizuje ponad sto argumentów, które grupuje w kilku klasach (TA, s. 251 – 673). Te techniki mają zróżnicowaną postać. Niektóre z nich podobne są zewnętrznie do narzędzi znanych nam z logiki, ale niektóre to takie, które są, w gruncie rzeczy, bliskie figurom stylistycznym. Perelmanowska koncepcja argumentacji ma rozmaite inspiracje a jednym z jej istotnych źródeł jest arystotelesowska koncepcja dowodu dialektycznego, wychodzącego od

²¹ Por. Ch. Perelman, *Le champ de l'argumentation* (dalej jako CA), Bruxelles, Editions l'Université de Bruxelles, 1970, s. 74

²² Por. także R. Kleszcz, *Teoria argumentacji, filozofia, logika*, s. 29 – 30.

przesłanek prawdopodobnych (w pewnej mierze także retorycznego) w odróżnieniu od dowodu naukowego, który wychodzi od przesłanek prawdziwych (TA, 4, 6 – 7; IR, 31 - 32). W efekcie argumentacja, rozpatrując ją na płaszczyźnie metodologicznej, wykorzystuje inne narzędzia niż te, jakimi posługujemy się w obrębie systemu formalnego, wtedy gdy budujemy dowody formalnologiczne. Warto dodać, współczesną logikę formalną Perelman traktował jako dyscyplinę budowaną wyłącznie w oparciu o refleksję nad dyscyplinami matematycznymi i do nich właściwie mającą pełne zastosowanie (TA, 17 – 19)²³.

Podstawowe rodzaje argumentów dzieli on na trzy grupy. Do **pierwszej** z nich należą argumenty quasi-logiczne, przypominające (strukturalnie) te narzędzia, które znamy z logiki formalnej. **Drugi** typ, to argumenty oparte na strukturze rzeczywistości, mające podstawę w zależnościach, które zachodzą pomiędzy różnymi elementami rzeczywistości. Wchodzą tutaj w grę np. związki następstwa, z którymi mamy do czynienia w relacji przyczynowo - skutkowej. Wreszcie **trzeci** typ to argumenty fundujące struktury rzeczywiste, cechujące się tym, że w ich przypadku wychodzi się od jakiegoś przypadku szczególnego po to aby ustanowić przykład, precedens, czy też model.

Omawiając techniki argumentacji, które są szeroko prezentowane w *Traktacie o argumentacji*, Perelman zwraca zarazem uwagę, że argumenty stosowane w filozofii mają swoisty charakter. Te argumenty mają bowiem, w zamierzeniach filozofów, charakter ponadpartykularny, powszechny. Filozof kieruje swą argumentacją zawsze do audytorium, zwanego audytorium powszechnym (TA, 40 - 46, 135). Nie znaczy to, rzecz jasna, że te argumenty kierowane są do literalnie wszystkich, ale jedynie, iż w opinii przedstawiającego argumenty filozofa, każdy kto zrozumie jego racje, przystanie na jego konkluzje. Kieruje się argumentacja bowiem do ludzi

²³ Co do charakterystyki i krytyki tego stanowiska por. ogólnie: *ibid.* s. 28 – 29, 34.

uznawanych za oświeconych i rozumnych. Filozof ma więc aspiracje aby przekonywać odbiorcę argumentacji poprzez dostarczone racje, a więc winna być ona przekonująca (*convaincante*) a nie tylko perswazyjna (*persuasive*) (TA, s. 36).

Zarazem Perelman zauważa, że dla filozofa nie jest czymś mało ważnym tradycja filozoficzna, w obrębie której się porusza. Zaś każda tradycja oznacza preferencje na rzecz pewnego rodzaju argumentów. Różne filozoficzne kierunki będą więc przywiązywały szczególną wagę, czy co najmniej wysoko ceniły, pewne rodzaje argumentów. W nurcie arystotelesowskim ceni się wysoko argumenty biorące pod uwagę istotę czy cechy istotne. Z kolei utylitaryści skłonni są do preferowania argumentów, które wskazują na konsekwencje danego działania (CA, s. 301 - 303). Widać w tym momencie, że argumentacja filozoficzna nie może być rozpatrywana poza kontekstem przekonań dotyczących tego, czym jest filozofia jako taka. Dla uchwycenia tego, czym ona jest, ważne więc będą ustalenia co do metafizycznych preferencji.

3. Bliższa charakterystyka stanowiska Perelmana wymaga analizy konkretnych już argumentów. Z bogatego katalogu argumentów, jaki znajdujemy w *Traktacie o argumentacji* rozpatrzmy tylko kilka z nich. Bliższa ich analiza pozwoli lepiej uwydatnić cechy argumentacji jako takiej. W jakimś stopniu jest to bowiem osiągalne także wtedy, gdy poddamy bliższej analizie tylko kilka argumentów, odwołując się niejako do pewnej próbki tychże. Ta próbka może pozwolić jednak na dostrzeżenie i wydobywanie ważnych cech tych argumentów, mówiąc tym samym coś na temat argumentacji w ogóle, a argumentacji filozoficznej w szczególności. W dalszym ciągu przyjrzymy się więc kolejno: argumentowi ze sprzeczności/niezgodności, argumentowi pragmatycznemu oraz argumentowi przez przykład.

Argument ze sprzeczności/niezgodności należy w klasyfikacji Perelmana do tzw. argumentów quasi – logicznych (TA, s. 262 – 276; IR, s. 68 -75).

Charakteryzując te quasi – logiczne argumenty Perelman zmierza, przede wszystkim, do pokazania różnicy, między tym co nazywa niezgodnością a sprzecznością, z tą ostatnią mamy bowiem do czynienia w kontekście formalno logicznym. Na płaszczyźnie czysto logicznej o sprzeczności mówimy, jeśli w skład systemu zdań (w obrębie danej teorii logicznej) wchodzi jakieś zdanie **T** i sprzeczne z nim zdanie **non T**. Wtedy taki system, jako sprzeczny, jest przepełniony a ta własność czyni go bezużytecznym²⁴. Jednak, zdaniem Perelmana, sytuacja zmienia się, gdy wykroczymy poza obręb systemu formalnego, a więc tam wszędzie, gdzie mieć będziemy do czynienia z językiem naturalnym, z jego wieloznacznościami rozmaitego typu. Tak zaś jest w przypadku filozofii, na gruncie której mamy zwykle do czynienia z takim rodzajem języka. W odniesieniu do wypowiedzi formułowanych w tym języku, które wydają się *prima facie* sprzecznymi, nie należy jednak stawiać pochopnie zarzutu absurdalności. (TA, s. 262). Zwykle w takiej sytuacji, zwłaszcza wtedy, gdy mamy do czynienia w wypowiedzią kogoś, kogo uważamy za rozsądnego będziemy starali się nadać jej taką interpretację, która może pozwolić uniknąć owej niezgodności. W takim przypadku literalne sprzeczności można traktować jako pozorne i poprzez odpowiednią interpretację dążyć do ich usunięcia. Tak miałoby być w przypadku zdania Heraklita: „wchodzimy i nie wchodzimy dwa razy do tej samej rzeki”, w odniesieniu do którego odpowiednie interpretacje zwrotu „tej samej rzeki” może obydwie zdania, pozornie tylko sprzeczne, uczynić prawdziwymi (IR, s. 69 i nast.).

Zdaniem Perelmana w kontekście, w którym odwołujemy się do argumentacji, nie zaś do dowodu, zawsze mamy do czynienia z niezgodnością, nie zaś ze sprzecznością²⁵. Taka niezgodność zachodzi na

²⁴ Na gruncie metalogicznym problem sprzeczności jest bardziej skomplikowany i można mówić o kilku pojęciach niesprzeczności. Por w tej kwestii G. Hunter, *Metalogika*, przełożyła B. Stanosz, PWN Warszawa 1982, s. 66 – 67.

²⁵ Można też, o ile poruszamy się w kontekście normatywnym, mówić w takim przypadku o konfliktowości norm, czy też reguł. Co do zagadnienia sprzeczności i konfliktowości norm etycznych por.: M. Ossowska,

przykład wtedy, gdy mieć będziemy do czynienia z dwiema regułami (normami) na gruncie jakiegoś sporu moralnego, czy prawnego. Przyjmijmy, że mamy do czynienia z dwiema regułami (normami). Pierwsza z nich, reguła A stwierdza: „Należy zawsze mówić prawdę”, zaś druga, reguła B: „należy zawsze słuchać rodziców”. Powstaje jednak pytanie co zrobić, jeśli któreś z rodziców nakazuje nam powiedzenie czegoś, co jest nieprawdą? Realizacja jednego z tych zaleceń (odpowiednio A lub B) oznacza działanie będące naruszeniem drugiego z tych zaleceń. W innym przypadku niezgodności możemy mieć do czynienia z sytuacją, że ktoś uznaje normę, która nakazuje chronienie życia istot żywych a zarazem normę, że należy troszczyć się o własne zdrowie. Łatwo wykazać, że pojawia się konflikt, wtedy gdy w przypadku choroby musimy decydować się na zastosowanie terapii, wykorzystującej medykamenty, których stosowanie wymaga ich uprzedniego testowania na zwierzętach i często pociąga ich śmierć. Nietrudno zauważyć, że takie zjawisko niezgodności (konfliktowości) reguł czy norm jest trudnością, z którą zmierzyć się musi każdy system etyczny, czy ogólniej każdy system normatywny.

W takim przypadku należy wskazać zasadę, którą należy się kierować w razie konfliktu reguł (czy norm). Pomocne mogą być precyzacje językowe, zabiegi uściślenia warunków, w których te reguły obowiązują, hierarchiczne uporządkowanie takich reguł i wiele innego rodzaju zabiegów. Wchodzi tutaj także w grę n p. uciekanie się do przemilczeń i fikcji, co zna nie tylko życie społeczne ale także system prawa (TA, s. 265 nast.). Do tych rozmaitych zabiegów odwołują się ludzie praktyki (etycy i prawnicy), gdy chcą rozstrzygnąć powstające niezgodności i konflikty. Perelman stwierdza, że w przypadku tych sfer nie daje się z góry przewidzieć takich trudności, albowiem na przykład w różnych kontekstach stosowania prawa, mogą być one rozmaite.

Podstawy nauki o moralności, Czytelnik, Warszawa, 1947, s. 130 – 132; I. Lazari – Pawłowska, *Etyka Gandhiego*, PWN Warszawa 1965, s. 185 – 209.

Nie można więc danego systemu zabezpieczyć z góry przed wszelkimi możliwymi trudnościami, wskazując na odpowiedni sposób ich uniknięcia (TA, 269 – 270). Reprezentant rozumu praktycznego, w przeciwieństwie do talmudysty, nie stara się więc o uprzednie wydobycie i skatalogowanie wszystkich możliwych wątpliwości, jakie mogą się pojawić (TA, s. 265 – 266). Zarazem istnieją rozmaite techniki, dzięki którym można prezentować dane tezy jako zgodne lub niezgodne (TA, 270 – 276). Ponieważ to czy mamy, w danym przypadku, do czynienia z niezgodnością, czy też nie, zależy może np. od zabiegów precyzujących znaczenie, to wagi tych technik nie da się zlekceważyć. I tak dwie (czy kilka) wypowiedzi tego samego autora, z rozmaitych okresów jego twórczości, potraktujemy jako niezgodne, jeśli uznamy, że wszystkie jego wypowiedzi tworzą jeden zbiór. Jeśli zaś odróżni się różne etapy jego twórczości, mogące wyrażać odmienne stanowiska, to niezgodność znika. Wtedy bowiem rozpatrujemy jego twierdzenia zawsze w kontekście jakiegoś jednego okresu.

Widać więc, że w przypadku argumentacji samo sformułowanie argumentu (zarzutu) niezgodności nie kończy debaty, skoro można daną wypowiedź poddać odpowiedniej interpretacji, która ją będzie przed tym zarzutem próbowała bronić. Oznacza to zarazem, że trudno określić, w którym momencie argumentacja dobiegnie kresu.

Argument pragmatyczny, to taki, który pozwala na ocenę danego działania, czy też zjawiska na podstawie skutków (korzystnych lub niekorzystnych), jakie on powoduje (TA, 358). W przyjętej, przez Perelmana, klasyfikacji argumentów należy on do grupy argumentów opartych na strukturze rzeczywistości, która w tym przypadku dotyczy relacji przyczyna – skutek (CA, 100 – 119; TA, 357 – 364; IR, 98 – 103). Ten rodzaj argumentacji, jak łatwo zauważyć, bywa często przywoływany w domenie filozofii praktycznej. Można więc oceniać osobę w oparciu o jej czyn, który będzie odpowiednio negatywnie lub pozytywnie oceniany. Negatywna ocena działania przenosi się na jego

przyczynę, którą lokalizujemy w danej osobie, będącej wykonawcą działania. W swej obronie działający może jednak starać się wykazać, że ten negatywnie oceniany efekt działania, był (całkowicie lub częściowo) spowodowany przez inne czynniki niż osoba działająca. Stara się więc wtedy rozerwać (czy co najmniej rozluźnić) związki zachodzące między (domniemaną) przyczyną a skutkiem i przenieść negatywną ocenę działania na inne czynniki niż on sam. Nietrudno zauważyć, że gdyby ocena skutku działania była pozytywna, to w interesie działającego byłoby zlikwidowanie lub zniwelowanie wpływu tych innych czynników. Należy zauważyć, że warunkiem *sine qua non* posługiwania się argumentem pragmatycznym jest uprzednia zgoda co do wartości tego co jest konsekwencją (TA, 360).

Tego typu argumenty często bywają także wykorzystywane przy uzasadnianiu rozmaitego rodzaju norm. Posługiwanie się tego rodzaju argumentami - w domenie filozofii - jest szczególnie charakterystyczne dla autorów, którzy zaliczeni być mogą do utilitaryzmu, Spotykamy go więc w klasycznej postaci u Jeremy Benthama czy Johna Stuarta Milla. Wśród angielskich filozofów wątki utilitarystyczne *avant la lettre* można odnaleźć niewątpliwie u wielkiego filozofa empirysty Dawida Hume'a. To ten ostatni właśnie zauważa, że wszelkie pochwały dotyczące pewnych poczynań wyrażają się w ukazaniu ich konsekwencji, w postaci korzyści, które konsekwencje te przynoszą społeczeństwu. Stwierdza to Hume w *Badaniach dotyczących zasad moralności*: ” *Czyż można dobitniej wyrazić uznanie dla zajęć takich jak handel lub przemysł, niż ukazując korzyści, jakie przynoszą społeczeństwu.,....., A w ogóle, jakaż pochwała zawiera się w tym prostym epitecie pożyteczny! Jakiż wyrzut w jego przeciwieństwie!*”²⁶. Tak więc rzec można, że w tym podejściu wszelkie nasze oceny moralne są przez nas wydawane ze względu na pożytek ogółu. W sytuacji zaś, w której musimy dokonać wyboru jednego z spośród kilku konkurencyjnych obowiązków moralnych, kierować by się należało

²⁶ Por. D. Hume, *Badania dotyczące zasad moralności*, przełożyła A. Hochfeld, PWN Warszawa 1975, s. 15.

względem na to, który z tych obowiązków odpowiada faktycznym interesom ludzi. Możemy tego dokonać poprzez porównanie konsekwencji tychże obowiązków. Przypatrując się potocznej refleksji można by, wedle Hume'a, spostrzec, że szacunek jaki w rozmaitych kulturach okazywany jest cnotom zwanym społecznymi, zależy od pożytku jaki z nich płynie²⁷. Hume sądzi, że użyteczność jest źródłem tego co nazywa on uczuciem moralnym²⁸. Tego typu argumentację znajdujemy, wyraźniej jeszcze rozbudowaną u J. Benthama, który wskazywał, koncentrując się głównie na sferach moralności i prawa, że punktem wyjścia dowodzenia w sferze praktycznej (moralność, prawo) jest zasada użyteczności. Nie wchodząc już dalej w historię utylitaryzmu dodajmy tylko, iż poglądy J. S. Milla można, w ogólnym zarysie, w odniesieniu do tej kwestii, traktować jako zbliżone do poglądów Benthama, choć oczywiście ranga filozoficzna J. S. Milla jest znowu w zestawieniu z Benthamem nieporównywalnie wyższa. Patrząc zaś ogólnie na te przywoływane koncepcje łatwo stwierdzić, że sprowadzają się one do wykorzystywania argumentu, który Perelman określa mianem pragmatycznego, albowiem odwoływanie się do zasady użyteczności można zaliczyć do tego rodzaju argumentu. Rodzi się w tym momencie narzucająca się uwaga, że jeśli nawet zgodzić się, co do tego, że oceny danych, rozpatrywanych działań (zjawisk, czy przedmiotów, takich jak choćby normy) dokonujemy w oparciu o płynący z nich pożytek, to i tak możemy się i to zasadniczo różnić, w ocenie tego co będzie dla ludzi pożyteczne. Podobnie głębokie różnice zachodzą mogą co do rankingu takich pożytecznych działań. To zaś uruchamia dalszą dyskusję, wymagającą przedstawienia nowych argumentów, takich choćby, które dostarczą racji, dlaczego dane działanie jest pożyteczne, czy też bardziej pożyteczne niż jakieś inne.

²⁷ Tamże, s. 54 nast.

²⁸ Należy jednak dodać, że wedle Hume'a pewne cnoty są cenione ze względu na nie same. Por. M. Ossowska, *Myśl moralna oświecenia angielskiego*, PWN Warszawa 1966, s. 297 – 301.

Powyższe uwagi wskazują na to, że w argumentacji wykorzystywanej przez utylitarystów argument, który Perelman określa mianem pragmatycznego odgrywa rolę kluczową, a można nawet powiedzieć, że bywa uważany za jedyny godny akceptacji. Bliższe przyjrzenie się tego typu argumentowi wskazuje na szereg problemów wiążących się z jego stosowaniem. Po pierwsze w przypadku tego typu argumentu rzeczą trudną bywa zazwyczaj bezsporne ustalenie zasięgu łańcucha konsekwencji danego działania. Warto też zwrócić uwagę na to, że jeśli ten łańcuch jest zbyt długi a konsekwencje zbyt oddalone od przyczyn, to grozi to, zdaniem Perelmana, zniszczeniem możliwości przeniesienia wartości skutku na przyczyny (TA, 362). Po drugie dany fakt, traktowany jako skutek, jest zwykle następstwem kilku, czy nawet bardzo wielu przyczyn. Zaś dana przyczyna powoduje rozmaite, zróżnicowane skutki. Ponadto do tego dołącza się jeszcze inna wątpliwość. W odniesieniu do działań, które mają być dopiero przedsięwzięte powstaje bowiem problem przewidywalności konsekwencji. Sami utylitaryści skłonni są do formułowania tezy, że zwykle chodzić nam będzie o takie następstwa, które byłyby naturalnymi i nieprzypadkowymi. Widać jednak, że po tym uzupełnieniu dyskusja nie kończy się, przenosząc się na inny poziom, dotykając teraz tego, kiedy dane następstwo można uznać za naturalne. Widzimy więc wyraźnie, że znowu użycie argumentu pragmatycznego, zwykle nie kończy sporu i może wywoływać potrzebę dalszej argumentacji.

Argument przez przykład wiąże się z przyjęciem założenia, że istnieje pewna prawidłowość, zaś to co jest podanym przykładem, to jest konkretyzacja tejże prawidłowości (TA, 471 – 480; IR, 122- 124). Ten rodzaj argumentu należy do trzeciego typu w klasyfikacji Perelmana („Związki, które fundują strukturę rzeczywistości”). Takim argumentem przez przykład będzie rozwinięcie opowieści, w narracji której pewien osobnik, dzięki znacznemu wkładowi pracy i wykorzystaniu talentu osiąga sukces i awansuje w ramach struktury społecznej (TA, 472 - 473). W tym przypadku ową prawidłowością

byłoby stwierdzenie, że zwykle pracowitość w połączeniu z talentem przyczyniają się do sukcesu indywidualnego. Rzecz jasna wobec takiej prawidłowości można formułować pytania, co do zasięgu tego uogólnienia. Łatwo zauważyć, że nie można tego traktować, jako uogólnienia nie dopuszczającego wyjątku, można jednak dążyć do przyznania/odmówienia tej prawidłowości statystycznego potwierdzenia. Inną kwestią dyskusyjną będzie zagadnienie, na ile ten przykład podobny jest do standardowych sytuacji²⁹. Podanie szeregu podobnych do powyższego, ale w pewien sposób zróżnicowanych przykładów, może mieć wpływ na propagowanie i wzmacnianie optymistycznego światopoglądu. Ten analizowany argument może być jednak, w zasadzie zawsze, poddawany krytyce i dyskusji. To co wymaga zgody i czego nie można kwestionować, w tego typu argumentacie to jednak sama możliwość uogólnienia, poprzez wyjście od przypadku poszczególnego, W takiej bowiem sytuacji, po zakwestionowaniu uogólnienia, mielibyśmy do czynienia z podaniem pojedynczego faktu, który nie odsyła do żadnego prawa lub struktury. Posługujący się tego rodzaju argumentacją powinien więc, aby odeprzeć ewentualną krytykę i zarzuty bezpodstawności, sformułować wiele i to w miarę różnorodnych przykładów. Perelman podaje tutaj, dla ilustracji tego, argumenty George'a Berkeley'a, który wykorzystuje rozmaite i zróżnicowane przykłady, aby podtrzymać tezę, że Bóg nie jest odpowiedzialny za istniejące zło, mimo że, na gruncie jego koncepcji, jest On twórcą tych skutków, które zwykle przypisuje się materii (TA, 475 - 476)³⁰. Wedle Perelmana z argumentacją przez przykład mamy do czynienia w rozmaitych dziedzinach, nie tylko w filozofii, lecz także np. w domenie prawa, wtedy gdy przywołuje się precedens. Precedens jest przykładem fundującym regułę, która jest, w jakimś

²⁹ Na pewno nie byłaby standardową sytuacją, w której ów osobnik jest zdecydowanie ponad przeciętnie utalentowany, jego talent został odkryty wcześniej przez nauczyciela, który przyczynił się do przyznania mu wysokiego stypendium, umożliwiającego naukę i studia w najlepszych placówkach naukowych, pod opieką najlepszych profesorów, etc.

³⁰ Por. także G. Berkeley, *Trzy dialogi między Hylasem a Filonousem.*, przełożyła J. Sosnowska (w) tegoż *Traktat o zasadach poznania ludzkiego. Trzy dialogi między Hylasem i Filonousem*, PWN Warszawa 1956, s. 273 - 274.

stopniu, nowa (TA, 472). Przy czym każde kolejne orzeczenie, które zapada, po owym precedensowym, może w jakimś stopniu precyzować zasięg jego stosowania. Uogólniając każdy kolejny przykład będzie miał wpływ na zasięg i charakter danego uogólnienia, można więc rzec, że rozmaite argumenty oddziałują na siebie (TA, 477). Posłużenie się nie wieloma, lecz pojedynczym przykładem byłoby zalecane w takiej sytuacji, w której nie zachodziła by żadna wątpliwość co do charakteru uogólnienia. Pewnym swoistym rodzajem przykładu byłby przykład obalający (*exemplum in contrarium*) czyli taki, który przyczynia się do odrzucenia jakiegoś uogólnienia. Można jego rolę porównać do popperowskiej zasady falsyfikacji (TA, 478). Przy charakterystyce argumentów przez przykład należy zwrócić uwagę na znaczną rolę języka. Zdecydowanie się na dobór jednego lub dwu terminów, dla określenia jakichś dwu fenomenów uwidacznia to bardzo dobrze. Rozstrzygnięcie tego językowego wyboru, w takim przypadku, zależeć może od potrzeb tego kto argumentację przedstawia.

4. Argumentacja wszelkiego typu, a więc także argumentacja operująca w zakresie filozofii, nie posiada, zdaniem Perelmana, charakteru konkluzywnego.

Ta powyższa, krótka analiza, prezentująca kilka wybranych typów argumentów, zdaje się za tym przemawiać. W przypadku argumentu ze sprzeczności/niezgodności spornymi mogą być zawsze kwestie dotyczące znaczenia, zakresu danych terminów, hierarchii ich uporządkowania, etc. Argument pragmatyczny rodzi spory, które mogą dotyczyć zwłaszcza: zasięgu łańcucha konsekwencji, ewentualnej wielości przyczyn, przewidywalnych konsekwencji, etc. Odsyła to zwykle do wielu ocen, zaś to ocenianie może być znowu przedmiotem dyskusji. Wreszcie argument przez przykład, zdaje się jednoznacznie wskazywać, że to co jest przedstawiane jako szczególny przypadek (przykład), pewnego uogólnienia może być przedmiotem dyskusji,

np. w odniesieniu do zasięgu i charakteru przykładu. W efekcie to wszystko zdaje się, zdaniem Perelmana, przemawiać za takim, otwartym na dalszy spór, charakterem argumentacji. Podsumowując rzecz można, że tego typu stanowisko wskazuje na rolę elementów, innych niż logiczne w argumentacji. Te elementy można nazwać komponentą hermeneutyczną tejże. Wydaje się, że jeśli nawet można zasadnie przypisać Perelmanowi niedocenianie roli logiki w procesie argumentacji filozoficznej, to jednak fakt istotnego znaczenia tego elementu hermeneutycznego nie budzi wątpliwości a sam ten element jawi się jako nieredukowalna część zabiegów argumentacyjnych w filozofii.

To jaki charakter nadawany jest argumentowi i argumentacji w filozofii zadaje się, w znacznej mierze, zależeć od pewnych metafizycznych opcji³¹. Te opcje z kolei dotyczyć mogą szeregu kwestii. W tym miejscu chcę zwrócić uwagę tylko na cztery metafizyczne rozstrzygnięcia, które mają istotny wpływ na późniejsze merytoryczne już stanowisko, dotyczące tego, czym jest argumentacja w filozofii. Te opcje dotyczą następujących czynników. **Pierwszy czynnik dotyczy roli logiki w filozofii.** Na tej płaszczyźnie funkcjonujące stanowiska da się, w pewnym oczywiście uproszczeniu, sprowadzić do dwu: **rekonstrukcjonizmu i deskrypcjonizmu**. Ten pierwszy akcentuje rolę logiki w filozofii a drugi ją kwestionuje, akcentując raczej rolę filozofii języka potocznego. Perelman bliższy jest z pewnością strategii deskrypcjonistycznej i zachowuje znaczną rezerwę w stosunku do możliwości wykorzystywania logiki formalnej, nie tylko w domenie argumentacji, ale i domenie filozofii w ogóle³². **Drugi czynnik dotyczy statusu poznawczego filozofii** i w jego obrębie wyróżnić można stanowisko uznające filozofię za naukę oraz takie, które traktuje ją jako poznanie do nauki niesprowadzalne. Okreśmy te dwa stanowiska odpowiednio **scjentyistycznym i nie-scjentyistycznym rozumieniem filozofii**. Stanowisko, które uznaje filozofię za

³¹ Co do filozoficznych założeń Perelmana por także: R. Kleszcz, *Teoria argumentacji, filozofia, logika...*, s. 22 – 26.

³² Co do stosunku logiki i argumentacji w koncepcji Perelmana por. *ibid.*, s. 28 - 29.

odmienny, choćby częściowo od nauki, rodzaj poznania dopuszczać będzie wiele argumentów, które odrzucają zwolennicy stanowiska scjentyistycznego w metafizologii. W tej kwestii stanowisko Perelmana, w każdym razie to reprezentowane w okresie powojennym, trzeba określić jako dość wyraźnie nie-scjentyistyczne. Z kolei **w odniesieniu do trzeciego czynnika** rozróżnić można dwa stanowiska, przy czym to rozróżnienie dokonuje się w oparciu o **kryterium, którym jest przedmiot filozofii**. Tym przedmiotem filozofii może być język, lub rzeczywistość pozajęzykowa. Określimy odpowiednio te dwa stanowiska jako **lingwistyczne i poza lingwistyczne rozumienie filozofii**. Perelman, który pod pewnymi względami bliski był, pewnym nurtom filozofii analitycznej, w tej kwestii różni się od analityków, optując za poza lingwistycznie rozumianymi zadaniami filozofii. Wreszcie **na czwartej płaszczyźnie** istniejące stanowiska podzielić można na takie, które **rezygnują z posługiwania się pojęciem prawdy na gruncie argumentacji i takie które chciałyby je zachować**. Kwestia ta łączy się z rozumieniem pojęcia zaangażowania na rzecz pewnych przeświadczeń, które mogą być przedmiotem argumentacji. Powstaje problem, czy w odniesieniu do tychże przeświadczeń niezbędna jest kwalifikacja prawdziwościowa czy też nie³³. Stanowisko Perelmana jest tutaj bliskie szkole oksfordzkiej i chce w domenie argumentacji rezygnować z kwalifikacji prawdziwościowych.

W odniesieniu do każdej z tych płaszczyzn. wybory Perelmana mogą być przedmiotem dyskusji i krytyki. Podobnie dyskusyjnymi, czy nawet mocno kontrowersyjnymi, są konsekwencje płynące z tych wyborów dla problematyki argumentacji. Jednak niezależnie od oceny jego stanowiska, na gruncie każdej z tych czterech płaszczyzn metafizologicznych sporów, jego wkład do dyskusji nad statusem argumentacji w ogóle, w tym także argumentacji filozoficznej,

³³ Z zaangażowaniem mamy do czynienia wtedy, gdy: a) przyjmujemy pewne przeświadczenie, b) chcemy podejmować działania wypływające z tych przeświadczeń. Co do kwestii zaangażowania i spornych stanowisk w tym względzie por. R. Trigg, *Rozum a zaangażowanie*, przełożył B. Chwedeńczuk, IW PAX, Warszawa 1977, s. 41 – 58.

wydaje się niewątpliwy. Toteż nie będąc zwolennikiem koncepcji Perelmana, branej *in toto*, należy stwierdzić, że jego rola w odrodzeniu zainteresowań badawczych nad problematyką argumentacji (nowej retoryki), na gruncie myśli dwudziestowiecznej, jest trudna do przecenienia. **W tym zaś programie badań nad argumentacją nader istotną, w pewnej mierze kluczową, rolę odegrał obchodzący półwiecze *Traktat o argumentacji*.**

Maria ZAŁĘSKA

Zastosowania Nowej Retoryki w badaniach nad komizmem

Contribution of the New Rhetoric to the comism research

Summary

While the argumentation research by Perelman is widely discussed, the individual contributions by Lucie Olbrechts-Tyteca, the co-author of the *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, are far less known. The paper presents the original developments of the New Rhetoric as applied by Olbrechts-Tyteca to the theory of comism in her monography *Le comique du discours*. The author underlines the deeply rhetorical nature of discursive comism and describes its manifestations according to the argumentative schemata of the New Rhetoric. The originality of Olbrechts-Tyteca's contribution consists in highlighting the seemingly quite different phenomena, i.e. argumentation and comism, through a unified framework of the New Rhetoric. Such a confrontation allows for refining the original New Rhetoric distinctions and for capturing the subtle mechanisms responsible for the comic effects.

Jak najmniej wyrazów, jak najwięcej wyrazu.

(S. J. Lec)

1. Wprowadzenie

Słynne dzieło *Nowa Retoryka. Traktat o argumentacji (La Nouvelle Rhétorique. Traité de l'argumentation, 1958)* podpisane jest nazwiskami dwojga autorów. Jednak teoria Nowej Retoryki kojarzona jest głównie z Chaimem Perelmanem; Lucie Olbrechts-Tyteca w omówieniach bywa częstokroć pomijana zarówno jako współautorka teorii Nowej Retoryki, jak i samodzielna badaczka, rozwijająca w sposób oryginalny jej założenia. Tymczasem jej zasługą jest nie tylko udział w sformułowaniu koncepcji i terminologii Nowej Retoryki oraz ogromna praca znalezienia odpowiedniej egzemplifikacji, lecz

także rozwinięcie Nowej Retoryki w odniesieniu do tak egzotycznego, zdawałoby się, tematu, jakim jest komizm.

Związek między argumentacją a komizmem wspomniano już w *Nowej Retoryce...*, wprowadzając pojęcie komizmu retoryki (*le comique de la rhétorique*, str. 253), czyli rozumowań, które rozśmieszają jako karykatury poważnej argumentacji. Olbrechts-Tyteca zanalizowała związki między argumentacją a komizmem w obszernym dziele *Le comique du discours* („Komizm dyskursu”, 1974). Ta wnikliwa praca wydaje się prawie zupełnie nieznaną czytelnikowi polskiemu, stąd użyteczne jest syntetyczne przedstawienie zaproponowanego przez autorkę podejścia do komizmu i do retoryki, analizowanej przez pryzmat komizmu.

Autorka przyjmuje jako punkt wyjścia argumentację poważną, której model analizy został przedstawiony w *Nowej Retoryce...*, a następnie ukazuje takie wyzyskanie opisanych schematów, które zmienia argumentację poważną w komiczną. Dzięki licznym przykładom Olbrechts-Tyteca pokazuje, na czym polega mechanizm komizmu i jak subtelne zmiany czynników mogą wpłynąć na zróżnicowanie efektów komicznych.

Po przedstawieniu relacji między argumentacją a komizmem, poniżej omówione zostaną podstawowe typy argumentów przez asocjację i dysocjację, zilustrowane wybranymi przykładami.

2. Teoria argumentacji a teoria komizmu

Olbrechts-Tyteca nie zajmuje się „komizmem w dyskursie” (czyli tworzeniem tekstów w zamierzeniu zabawnych, wymyślaniem frazdek, skeczy itp.), lecz „komizmem dyskursu”, czyli schematami rozumowania już uznanymi przez ogół mówiących, stosowanymi w perswazji, które dzięki specyficznym użyciom mają ogromny potencjał komiczny.

Jakkolwiek ujęcie zagadnień komizmu z punktu widzenia argumentacji może wydać się niecodzienne, między obydwoma zjawiskami istnieje wiele cech

wspólnych. Już w *Nowej Retoryce...* autorzy podkreślali, że zarówno argumentowanie, jak i poczucie komizmu to cechy wyłącznie ludzkie. Jak zauważa Olbrechts-Tyteca (str. 33), retoryka, dialektyka i komizm są uniwersalne, niezależne od obszaru komunikacji czy tematyki. Z drugiej jednak strony, treść i forma przekonywujących argumentów oraz docenianych przejawów komizmu zmieniają się w zależności od kultury i społeczności, w ramach której funkcjonują. Docenianie komizmu i uleganie specyficznym typom argumentów są zachowaniami komunikacyjnymi nabywanymi w ramach socjalizacji w konkretnej grupie społecznej (z innego punktu widzenia, podobna idea „wspólnoty śmiechu” była rozwijana także przez Żygulskiego 1960).

Perswazja i humor wymagają współdziałania audytorium, od którego oczekuje się gotowości bycia przekonywanym lub rozbawionym (choć takie ujęcie pomija zjawiska ulegania niedostrzegalnym dla odbiorcy wpływom perswazyjnym lub rozbawienia mimowolnego). Argumentowanie oraz komizm zakładają i wywołują pewną postawę audytorium. Zarówno poprzez zastosowanie retoryki, jak i poprzez kreowanie efektów komicznych nadawca oczekuje specyficznej reakcji, a fundamentalna różnica polega na naturze odpowiedzi oczekiwanej od audytorium.

Przekonywanie i komizm zakładają także ogromną ilość wiedzy wspólnej dla nadawcy i odbiorcy. Podobnie bowiem jak entymemat, także anegdota czy dowcip opierają się na przesłankach niewypowiedzianych, które audytorium musi samo uzupełnić: dopowiedziany do końca entymemat staje się nudny, wyjaśniony żart przestaje być śmieszny.

Olbrechts-Tyteca twierdzi (str. 29), że retoryka we wszystkich swych aspektach jest właściwą „materią” komizmu, który opiera się na schematach, strukturach i procedurach argumentacji (jakkolwiek przyznaje, że także konwencjonalnie rozumiana „materia”, czyli treść wypowiedzi, jest jednak istotna, zwłaszcza w humorze: obejmuje on bowiem zjawiska poważne, które ujmuje w lekki sposób, str. 394). Należy jednak zauważyć, że nie wszystkie

przejawy komizmu mogą być sprowadzone do schematów argumentacji. Jak pisze bowiem Buttlerowa (1968: 8), „Zakres zjawisk, które mogłyby pretendować do miana komicznych, jest właściwie nieograniczony, ‘komiczność’ nie jest bowiem stałą, immanentną cechą przedmiotów, ale realizuje się w pewnym doraźnym układzie sytuacyjnym i bywa wypadkową działania różnorodnych czynników. Proces komiczny jednoczy w sobie kilka aspektów: istnienie obiektywnego bodźca, czyli przedmiotu śmiesznego, oraz obecność obserwatora, w którego świadomości dokona się skomplikowany, intelektualno-uczuciowy proces jego percepcji, wywołujący reakcję fizjologiczną – śmiech”.

Olbrechts-Tyteca zakłada, że na poziomie komizmu dyskursu wypowiedzi poważne i komiczne mogą się opierać się na tych samych schematach podstawowych. W wypowiedziach poważnych zachowane są nie tylko schematy rozumowania, lecz także wspólny dla danej społeczności system wartościowania, leżący u podstaw tego, co uznaje się za rozumowanie racjonalne. W wypowiedziach odbieranych jako komiczne owe schematy rozumowania pozostają, lecz zmienia się system wartościowania.

Badania autorki, jeśli je odnieść do koncepcji „komicznego szoku” (Buttler 1968: 25-26), dotyczą głównie drugiej fazy odbioru komizmu. Teoria „komicznego szoku” ujmuje proces odbioru komizmu jako rozłożony na trzy fazy: 1) faza „szoku”, czyli zaskoczenie, dezorientacja z powodu niezwykłości obiektu; 2) faza „oświecenia”, czyli zrozumienie mechanizmu dziwacznych zjawisk i wykrycie ich naturalnej motywacji; 3) faza radości komicznej – zadowolenie typu poznawczego ze sprawności własnego intelektu. Olbrechts-Tyteca zajmuje się zjawiskami należącymi do fazy oświecenia, a więc badaniem, w jaki sposób mówiący rozpoznają znany schemat argumentacji ze zmodyfikowanymi wartościami. W swoich przykładach, uporządkowanych według rozróżnień opracowanych w *Nowej Retoryce...*, autorka pokazuje, jak mówiący wykorzystują język, schematy rozumowania, założenia, system

wartości i inne aspekty „rzeczywistości”, milcząco uznawane przez audytorium, dla tworzenia wypowiedzi komicznych, niestandardowych z punktu widzenia argumentacji poważnej.

3. Punkt wyjścia argumentacji

Zgodnie z koncepcją Nowej Retoryki, argumentacja może się rozwijać na podstawie tego, co audytorium już akceptuje. Nie oznacza to bynajmniej, że punkt wyjścia argumentacji jest ustalony raz na zawsze. Olbrechts-Tyteca (str. 90) wskazuje, że komizm odsłania niepewny status tego, co uchodzi za przedmiot wstępnej zgody, oczywistych dla wszystkich przesłanek itp. Fakt pozostaje faktem dopóty, dopóki audytorium zgadza się co do tego statusu. Założenia mogą być uważane za fakty dopóty, dopóki nie zostaną zdementowane.

Za przedmiot powszechnej zgody uchodzi na przykład założenie, że mówi się o zagadnieniach interesujących dla rozmówców. Może ono być wzmacniane przez nadawcę poprzez takie kreowanie kontekstu argumentacyjnego, by wskazywał on na przestrzeganie przez niego tego ukrytego założenia. Nagłe odstępianie od tej pozornej, jak się okazuje, zgody wstępnej może wywołać efekt komiczny, jak w poniższym przykładzie (str. 93):

Jasio: Tato, daj mi tygodniówkę, chcę kupić cukierki.

Ojciec: Za chwilę, synku.

Jasio: Jak dasz mi zaraz, to ci powiem, co mleczarz powiedział mamie.

Ojciec: No dobrze, oto tygodniówka. Co powiedział mleczarz?

Jasio: Powiedział: „Mleko pełnotłuste jak zwykle, proszę pani?”

Inne przykłady autorki obejmują przypadki zgody dotyczącej konkretnych sytuacji i konkretnych strategii argumentacyjnych.

4. Wybór danych i ich adaptacja

Nadawca dobiera informacje w zależności od swego audytorium. Ten wybór, choć niezwykle istotny dla powodzenia argumentacji, często wydaje się niezauważony. Efekt komiczny może powstać wtedy, gdy mówiący tak dobierze dane, by różniły się one znacząco od oczekiwań audytorium; czynnik wyboru danych i pominięcia innych ma wielki potencjał argumentacyjny. Olbrechts-Tyteca (str. 119) ilustruje ten mechanizm m.in. następującym przykładem:

Mały Jasio przy myciu nagle zaczyna wrzeszczeć. Na pytanie matki o przyczynę odpowiada:

- Mam mydło w oczach.

- Jak to się dzieje, że masz zawsze mydło w oczach, a nigdy gdzie indziej?

Olbrechts-Tyteca omawia także szeroko strategię „uobecniania” wybranych danych. Autorka przytacza (str. 120) humorystyczną opowieść o skąpcu, który pragnął uniknąć płacenia za wybrane rankiem towary. Aby wmówić sprzedawcy, który przyszedł do jego domu domagając się należności, że fakt zakupu w ogóle nie miał miejsca, skąpiec kładzie się do łóżka, udając chorego. Jako strona w procesie argumentacji wybiera zatem takie dane, które najbardziej pasują do wzmocnienia racjonalnego przekonania rozmówcy, że chorzy nie wybierają się na zakupy. Inscenizacja choroby ma na celu uobecnienie wybranych danych w umyśle odbiorcy. Sprzedawca, aby zachować swą wizję przewidywalnej rzeczywistości, będzie musiał zrezygnować z jednej opcji (skąpiec był rano jego klientem vs. skąpiec, jako chory, nie był rano jego klientem). W podanym przykładzie sprzedawca rezygnuje z tej opcji, która jest „mniej obecna”, wobec unaocznionej choroby powoli dochodząc do wniosku, że zakup w istocie nie nastąpił. Owa „obecność” wybranych danych (w formie inscenizacji lub opisu) dodaje argumentacji siły przekonywania.

Innym mechanizmem jest związek między wyborem danych a ich interpretacją. Autorka wskazuje (str. 120) na mechanizm rozróżnienia między informacją-symptomem a informacją-znakiem. Dym na przykład może być po prostu przejawem tego, że płonie ogień, lub też celowym znakiem wysłanym przez rozbitka. Komizm odsłania umowność tego rozróżnienia, co ilustruje poniższa anegdota (str. 120):

Wiedeński lekarz został wezwany do porodu w domu nowobogackich. Zamiast być przy rodzącej, gra jednak w karty z jej mężem. Z sąsiedniego pokoju dobiegają jęki, najpierw w nienagannej francuszczyźnie, potem w doskonałym niemieckim. Lekarz spokojnie rozgrywa partię. Biegnie przyjąć poród dopiero wtedy, gdy słyszy nieartykułowane „aj waj” w jidysz.

Dane w poniższej anegdocie mogą być zinterpretowane jako symptomy lub jako znaki. Jako znaki, świadczące o cierpieniu rodzącej, skargi sformułowane elegancko lub pospolicie są zasadniczo ekwiwalentne. Jednak lekarz traktuje dokonywane przez przyszlą matkę wybory językowe jako symptomy: użycie francuskiego i niemieckiego warstw wyższych to przejawy aspiracji społecznych kobiety, dopiero użycie jidysz komunikuje prawdziwe bóle porodowe, wobec których jej pretensje do awansu społecznego stają się nieistotne. Użyte dane wywołują zatem diametralnie odmienne reakcje w zależności od tego, czy są interpretowane jako symptomy czy jako znaki. Komizm rodzi się tam, gdzie interpretacja danych jako *symptomu* nieoczekiwanie zastępuje spodziewaną interpretację danych jako *znaku*.

5. Schematy argumentów i ich potencjał komiczny

Jak podkreśla Olbrechts-Tyteca (str. 157), typologia argumentów zaproponowana w *Traktacie o argumentacji* może być uznana za arbitralną. Skoro bowiem jedyne dostępne badaczowi dane, czyli argumenty w

autentycznych wypowiedziach, nie zawierają wyraźnych odniesień do schematów jakoby leżących u ich podłoża, wyróżnione przez autorów wzorce argumentów są jedynie postulowane i nie mogą być udowodnione ponad wszelką wątpliwość.

W uchwyceniu istoty tych niewidzialnych na powierzchni dyskursu schematów pomagały autorom właśnie przykłady komiczne, co naprowadziło na myśl, że być może wszystkie schematy argumentacyjne potencjalnie mogą mieć realizacje komiczne. Olbrechts-Tyteca stwierdza (str. 157), że schematy te można traktować jako toposy argumentacji; jedynie bowiem zgoda mówiących co do ich wartości może uzasadniać ich zastosowanie do rozmaitych przypadków szczegółowych.

W Nowej Retoryce wyróżnia się dwa podstawowe typy tak zdefiniowanych toposów argumentacji: argumenty przez asocjację (połączenie) oraz przez dysocjację (rozdzielenie). Oba procesy wpływają na siebie wzajemnie, gdyż każde połączenie zakłada uprzednie rozłączenie, a rozłączenie implikuje połączenie w nowy układ.

Argumenty przez asocjację

Z punktu widzenia technicznego, argumenty przez asocjację to takie schematy, które pozwalają na przybliżenie różnych elementów i ustanowienie związków między nimi w taki sposób, że można wnioskować o istnieniu jednego elementu z istnienia drugiego, albo wartościować pozytywnie lub negatywnie jeden element poprzez drugi.

5.1.1 Argumenty quasi-logiczne

Wśród argumentów przez asocjację można wyróżnić grupę argumentów quasi-logicznych, czyli takich, które wydają się podobne do myślenia sformalizowanego.

W myśleniu sformalizowanym operuje się pojęciem sprzeczności, tj. jednoczesnej asercji zarówno propozycji, jak i jej negacji. Stwierdzenie sprzeczności jest możliwe w systemie formalnym, gdzie wszystkie terminy są jednoznaczne, a zasady tworzenia pojęć i wnioskowania są dokładnie zdefiniowane.

Natomiast w myśleniu wyrażającym się za pomocą języka naturalnego, niesformalizowanego, pozbawionego jednoznaczności, można co najwyżej mówić o niekompatybilności dwu stwierdzeń. Zdaniem autorki (str. 159), niekompatybilności nie można rozpoznać w sposób formalny: wynika ona albo z natury rzeczy, albo z decyzji osobistej. Jednak wykazanie niekompatybilności prowadzi do oczekiwania, że opowiedzenie się za jedną opcją oznacza odrzucenie drugiej.

Niekompatybilność należy do schematów quasi-logicznych, gdyż przyjmuje pozór logiki formalnej i wpływa na audytorium z powodu swojego podobieństwa do sprzeczności logicznej. W argumentacji quasi-logicznej niekompatybilność może być bowiem przedstawiana tak, jakby była konieczna, zgodna z rozumem i logiką, czyli starając się ją zrównać ze sprzecznością.

Argumentacja wywołująca efekty komiczne jest skonstruowana tak, jakby niekompatybilność nie istniała i nie niosła ze sobą konsekwencji:

Podróżnik pyta tubylców:

- Czy w okolicy są kanibale?

- Nie, ostatniego zjedliśmy wczoraj.

Ważność argumentacyjna niekompatybilności przejawia się z jednej strony w staraniach, aby przedstawić tezy przeciwnika jako niekompatybilne, z drugiej – poprzez starania, aby samemu uniknąć niekompatybilności.

Śmieszność (*le ridicule*) może być wynikiem wskazania niekompatybilności tam, gdzie jej nie podejrzewano. Inny mechanizm polega na przyłapaniu

przeciwnika na niespójności: jego śmieszność wypływa z tego, że chce dwóch rzeczy w istocie niekompatybilnych; zmuszony do uznania niekompatybilności, próbuje uciekać od konieczności wyboru lub przynajmniej kompromisu.

Niekompatybilność bywa niewygodna, bo zmusza do dokonywania wyboru, nierzadko bolesnego. Jeśli nie uda się jej naprawdę usunąć, można wykorzystać jeden z trzech sposobów jej choćby chwilowego uniknięcia (str. 167-168).

Pierwszy to niedopuszczenie do powstania niekompatybilności. Ilustruje je przypadek syna Ludwika XIV, który przyjmował niektórych władców wyłącznie na świeżym powietrzu, dla uniknięcia trudności rozstrzygnięcia pierwszeństwa rangi monarszej, decydującej o kolejności przechodzenia przez drzwi. Śmieszność wynika tu z konfrontacji przemyślnego sprytu, włożonego w unikanie tej sytuacji i błahości – według naszych kryteriów – samego zagadnienia.

Drugi sposób to stosowanie kompromisu. W odróżnieniu od racjonalnego kompromisu, kompromis wywołujący uśmiech jest pozorny, jak w następującej anegdocie (str. 167-168):

Żyd przychodzi do rabina po poradę w sprawie żony, którą przyłapał na kanapie własnego salonu, gdy zdradzała go z subiektem z jego sklepu .

Rabin doradza:

- Oddal żonę.*
- Ależ mój sklep zależy od jej pieniędzy!*
- To zwolnij subiekta.*
- Wykluczone, otworzy konkurencyjny sklep.*

Rabin nie miał innych pomysłów. Po paru tygodniach natknął się na swego rozmówcę i spytał o rozwiązanie sytuacji. Zdradzony mąż oświadczył:

- Sprzedałem kanapę.*

Trzecie rozwiązanie to poświęcenie jednej z opcji tworzącej niekompatybilność. Mechanizm ten zwalnia z nieprzyjemnej konieczności wyboru poprzez wyeliminowanie jednej z opcji, której istnienie wraz z drugą opcją konstituowało niekompatybilność. Eliminacja ta zresztą nie implikuje, że pozostawiona opcja będzie miała wartość identyczną jak wtedy, kiedy tworzyła relację niekompatybilności. Każda niekompatybilność bowiem, nawet ta rozwiązana poprzez kompromis lub poświęcenie, wpływa na wartość opcji, która ostatecznie pozostaje po odrzuceniu innych. Rozpoznana niekompatybilność między dwiema normami wpływa na postrzeganie i rozumienie każdej z nich jako elementów układu. Zmiana układu poprzez wyeliminowanie jednej z nich powoduje zmianę wartości, a to może okazać się śmieszne.

5.1.2 Argumenty oparte na strukturze rzeczywistości

Druga grupa argumentów przez asocjacje to argumenty oparte na strukturze rzeczywistości. Stwierdzają one lub zakładają faktyczne związki połączenia (*solidarité*) między wyróżnionymi elementami. Asocjacje pozwalają wywnioskować istnienie jednej rzeczy z istnienia drugiej lub przenieść wartość z jednego elementu na drugi. W odróżnieniu od argumentów quasi-logicznych, argumentów opartych na strukturze rzeczywistości nie da się zredukować do zapisów formalnych.

Komizm może się wywodzić z podkreślenia łączności elementów, co pokazuje następujący przykład:

Jeśli dziewczyna ci się podoba, musi ci się podobać także jej posag. Zresztą, nie dostaniesz tego, co chcesz, jeśli nie weźmiesz tego, czego nie chcesz.

Asocjacja, użyta tu jako argument przeciw wahaniom rozmówcy, przenosi wartość pozytywną z jednej rzeczy na drugą.

5.1.3 Argumenty tworzące strukturę rzeczywistości

Argumentami przez asocjacje są też takie sposoby rozumowania - jak uogólnianie na podstawie pojedynczych przypadków czy przeprowadzanie analogii - które ustanawiają pewną relację w rzeczywistości.

Autorka przytacza przykład obcokrajowca, który, przekroczywszy granicę Francji i ujrawszy jako pierwszą kobietę rudowłosą, oświadcza „Wszystkie Francuzki są rudowłose”. Ściśle rzecz biorąc, przykład ten ilustruje raczej błąd pochopnego uogólnienia niż racjonalny argument. Zastosowane uogólnienie jest komiczne tylko dla tego, kto zna prawdę, gdyż jedynie on może rozpoznać zabawny fałsz generalizacji.

Innym sposobem jest rozumowanie przez analogię. Olbrechts-Tyteca (str. 288) definiuje ją jako podobieństwo *relacji* między terminami należącymi do odmiennych *domen*. W opisie przykładów, autorka używa pojęć ‘temat’ i ‘nośnik’ (*phore*), stosowanych czasami w opisie figur retorycznych, zwłaszcza metafory. Między nośnikiem a tematem istnieje relacja asymetryczna, gdyż nośnik jest lepiej znany niż temat, którego strukturę ma objaśnić lub uzasadnić.

Źródłem komizmu może być niejasność co do tego, jakie elementy wiedzy mają funkcjonować w roli tematu, a jakie w roli nośnika; zależy to bowiem częściowo od tego, co audytorium już wie. Poniższy przykład ilustruje przypadek wahania między klasyfikacją wiedzy w kategorii „tematu” lub „nośnika”:

Ojciec chce delikatnie wyjaśnić synowi kwestie seksualne, posługując się analogią do motylków: „Przypominasz sobie, co robiliśmy podczas podróży do X? A więc z motylkami jest tak samo”.

5.2 Argumenty poprzez dysocjacje

Procedury dysocjacji to techniki, mające na celu rozdzielenie tych elementów, które zazwyczaj uchodzą za całość lub przynajmniej za jednolity zbiór w ramach tego samego systemu myślenia. Jak wynika z *Nowej Retoryki...* (str. 255-256), zastosowanie dysocjacji polega na zmodyfikowaniu tego systemu poprzez odpowiednie przekształcenie pewnych pojęć, które stanowią jego fundamenta. Dysocjacja jest zatem wyrafinowaną techniką myślenia, która polega na modyfikacji pojęć. Do dysocjacji można się uciec wtedy, gdy powstają niekompatybilności, których nie daje się usunąć poprzez w/w zwykłe techniki.

Według koncepcji autorów *Nowej Retoryki...*, aby wyróżnić argumenty przez dysocjację, należy najpierw zidentyfikować funkcjonujące w danej kulturze pary pojęć (np. pozór/rzeczywistość, forma/substancja, słowo/rzecz, ciało/duch). Dysocjacja polega na rozdzieleniu ustalonych skojarzeń. Czasem jest jednak stosowana wobec jednego pojęcia (np. dysocjacja pojęcia „oryginalność” na oryginalność prawdziwą i oryginalność pozorną).

W omawianych parach pojęć jeden termin jest traktowany jako mniej wartościowy od drugiego. Dysocjacja może polegać na odwróceniu hierarchii wartościowania: termin „gorszy” jest używany w argumentacji tak, by funkcjonował jako „lepszy”. Olbrechts-Tyteca (str. 332) podaje przykład odwrócenia pojęć wiedza/niewiedza w następującej anegdocie, w której niewiedza, czyli termin „gorszy”, jest przedstawiona jako termin „lepszy” (w podanym przypadku - jako wartość, za którą należałoby płacić kwotę większą niż za wiedzę):

Pewien dociekliwy czytelnik nie uzyskał od dyrektora biblioteki wiedeńskiej odpowiedzi na interesujące go pytanie. Rozzłoszczony, wykrzyknął:

- Przecież cesarz ci płaci ci, abyś wiedział takie rzeczy.

- Owszem, cesarz płaci za to, co wiem. Bo gdyby miał płacić za to, czego nie wiem, nie wystarczyłby cały skarbiec cesarstwa.

Inną ilustracją mechanizmów dysocjacji jest zastosowanie techniki Koraksa, która w swej oryginalnej formie zestawia prawdopodobieństwo względne z prawdopodobieństwem absolutnym. Jak zauważa Olberchts-Tyteca (str. 348), wszelkie zastosowania techniki Koraksa mają aspekt komiczny, jak w poniższej anegdocie:

Dwóch Żydów spotyka się na dworcu w Galicji.

- Dokąd jedziesz?

- Do Krakowa.

- Ależ z siebie kłamca. Mówisz, że jedziesz do Krakowa, abym myślał, że jedziesz do Łukowa. Ale ja dobrze wiem, że tak naprawdę to jedziesz do Krakowa. I po co kłamiesz?

W powyższej anegdocie pozór staje się rzeczywistością, rzeczywistość – pozorem. Inny przykład dysocjacji to następująca wymiana zdań między profesorem a studentem, który nie dostrzegał przejawów romantyzmu w XVII-wiecznej Francji (str. 350):

Profesor: - Jak to, a Fenelon, znany romantyk? Niedawno na jego temat wydano opasły tom!

Student: - Cóż, teza musi być wielce wątpliwa, skoro dla jej udowodnienia trzeba było aż opasłego tomu.

Komizm wynika tu z faktu, że profesor nie wziął pod uwagę możliwości dysocjacji opierającej się na technice Koraksa, która pozwoliła studentowi na odparcie tezy rozmówcy.

6. Podsumowanie

Olbrechts-Tyteca, twórczo rozwijając Nową Retorykę poprzez jej zastosowanie do badań nad komizmem, wniosła wkład zarówno do teorii argumentacji, jak i do teorii komizmu. Ujęcie komizmu z punktu widzenia Nowej Retoryki pozwala usystematyzować pewną grupę zjawisk humorystycznych i odsłonić wspólne schematy argumentacyjne. Badanie komizmu, ukazując specyficzne wykorzystanie schematów argumentacji, pozwala na opisanie pewnych typów zjawisk argumentacji, które są trudno dostrzegalne w tekstach poważnych, czyli klasycznych kontekstach badania argumentacji. Tylko uważna lektura *Le comique du discours* pozwala na docenienie subtelności rozumowania autorki, które z konieczności zostało przedstawione skrótowo w artykule.

Jednak w dalszych badaniach nad komizmem i argumentacją niezbędne wydaje się, po pierwsze, ściślejsze zdefiniowanie pojęć takich jak komizm, komiczność, śmieszność, humor; używanie ich przez autorkę w niektórych fragmentach wywodu jako terminów wymiennych nie odpowiada rozróżnieniom przyjętym w humorologii. Po drugie, użyteczne byłoby rozróżnienie między komizmem nieuświadomianym sobie przez mówiącego, wynikającym z jego nieporadności intelektualnej i językowej, a świadomym, choć zwykle intuitywnym, kreowaniem efektów komicznych na przykład w ciętej ripocie. Po trzecie, jak wynika z podanych przykładów, mechanizmy komizmu nie zawsze opierają się na przesunięciu wartości w ramach podstawowego schematu argumentacyjnego. Po czwarte, nie wszystkie przytoczone za autorką przykłady wydają się trafnymi przejawami komizmu – niektóre z nich niekoniecznie wzbudzają śmiech, co może być jednak spowodowane wspomnianymi przez autorkę specyficznymi uwarunkowaniami różnych języków i kultur.

Fakt, że ludzie spontanicznie śmieją się z anegdot i umieją rozpoznać komizm, oparty w tak dużej mierze na schematach argumentacji, pokazuje

wysoki stopień kompetencji retorycznej wśród mówiących, nawet przy nieznanomości odpowiedniej terminologii. Jak ujmuje to bowiem Olbrechts-Tyteca (str. 399), poprzez śmiech nieustannie przypomina się zasoby retoryki.

Bibliografia

Buttler, Danuta (1968) *Polski dowcip językowy*. Warszawa, PWN.

Olbrechts-Tyteca, Lucie (1974) *Le comique du discours*. Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles.

Perelman, Chaim i Lucie Olbrechts-Tyteca (1958) *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*. Paris, Presses Universitaires de France.

Żygulski, Kazimierz (1976) *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*. Warszawa, PIW.

**INDEX OPERUM RECENS EDITORUM, QUAE AD ARTEM
RHETORICAM SPECTANT**

Redakcja – Jakub Z. Lichański

Bibliografia jest kontynuacją ogłoszonej w książce autorstwa piszącego te słowa, *Retoryka od renesansu do współczesności...*, Warszawa 2000, Wyd. DiG, s. 188-237. Analiza dotąd ogłoszonych ma łamach „Forum Artis Rhetoricae” (od 2004 roku) zestawień bibliograficznych wykazała, iż, wbrew intencjom redaktora, pojawiły się w nich pewne opuszczenia i nieścisłości. Aby zatem, z jednej strony uniknąć nieporozumień oraz zarzutów niekompletności przeglądu, z drugiej – ponieważ zbliża się piąty rok wydawania kwartalnika, postanowiliśmy przedstawić bibliografię skumulowaną wraz z niezbędnymi uzupełnieniami. Opis z asteryksem oznaczają, iż dany opis został przejęty i przygotowany bez egzemplarza.

DRUKI ZWARTE

*APPEL Włodzimierz, MIKOŁAJCZYK Ireneusz, red., *Studia Graco-Latina III*, Toruń 1999 Wyd. UMK

AXER Jerzy, red., *Rhetoric of Transformation*, Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i Europie Środkowowschodniej, Uniwersytet Warszawski oraz Wydawnictwo DiG, Warszawa 2003, 2°, 198 s., il., rys., tab.

AWIANOWICZ Bartosz, *Progymnasmata w rzymskiej teorii i praktyce retorycznej od pierwszych świadectw do „Institutio oratoria” Kwintyliana*. w: MIKOŁAJCZYK Ireneusz, red., *Sapere aude*, op.cit., s. 31-45.

AWIANOWICZ Bartosz, *Teza An uxoris ducenda w szesnastowiecznych komentarzach progymnasmatycznych*

nich. w: BOROWSKI Andrzej, Jakub Niedźwiedź, red., op.cit., s. 67-74.

BAŃKOWSKA Edyta, Agnieszka Mikołajczuk, red., *Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole*, Warszawa 2006 Wyd. Wydziału Polonistyki UW, 2°, 334 s.

BARŁOWSKA Maria, *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera, Bartłomieja Nowodworskiego*, Szczecin 2006 Wyd. Naukowe Uniw. Szczecińskiego, 4°, 116 s., 4 k. nlb. [seria: Staropolskie funerealna, t. 2]

BARŁOWSKA Maria, *O badaniu staropolskiego oratorstwa (na przykładzie świeckiego oratorstwa epoki baroku)*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 75-93.

BARŁOWSKA Maria, *Ossoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*, Katowice 2008 Wyd. Uniw. Śląskiego, 4⁰, 180 s., 7 il., ind., streszczenie. w j. ang., ros.

BARŁOWSKA Maria, *Przedmowy w staropolskich zbiorach oratorskich (I poł. XVII w.)*. w: OCIECZEK Renarda, Renata Ryba, red., *Przedmowa w książce dawnej i współczesnej*, p[.cit.], s. 68-86.

BATKO Andrzej, *Sztuka perswazji czyli język wpływu i manipulacji. Warsztaty*, Gliwice 2005 Wyd. One Press, 4⁰, 313 s. (168 s. +145), 5 płyt CD.

BEDNAREK Antoni, *Setnik oratorów polskich XIX i XX wieku*, Lublin 2008 Wyd. KUL, 4⁰, 394 s., bibl. załącznikowa

*BESHAI Eleonora, Andrzej Kubka, *Den sakerhetspolitiska retoriken i den utrikespolitiska debat ten i Polen och Sverige efter den 11 september 2001*, Gdańsk 2005 Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego

BERING Piotr, *Struktury narracyjne w późnośredniowiecznych łacińskich kronikach regionalnych*, Wyd. TUM, Gniezno 2001, 2⁰, 211 s., bibl.

BOCHEŃSKA Katarzyna, *Sztuka retoryki – uczeń w roli mówcy*, Warszawa 2005 WSiP, 4⁰, 104 s.

BOBOŁĘBSKA Barbara, *Ewolucja polskiej terminologii retorycznej w XIX i XX wieku*. SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowska, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 36-41.

BOGOŁĘBSKA Barbara, *Konteksty stylistyczne i retoryczne*, Łódź 2006 Wyd. „Piktor”, 2⁰, 142 s., bibl., ind.

BOGOŁĘBSKA Barbara, *Między literaturą i publicystyką*, Łódź 2006 Wyd. „Piktor”, 2⁰, 141 s., bibl., ind.

BOGOŁĘBSKA Barbara, *Perspektywy badań nad retoryką dziennikarską*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 169-177.

BOLECKI Włodzimierz, Ryszard NYCZ, red., *Poetyka. Polityka. Retoryka*, Warszawa 2006 Wyd. IBL, 20, 392 s.

*BOHDZIEWICZ H., *Działalność literacka polskiego środowiska pijarów w dobie oświecenia*, Wyd. Universitas, Kraków 2005, 2⁰, 453 s., bibliogr. [omawia m.in. szkolnictwo, w tym: nauczanie retoryki]

BOROWSKI Andrzej, Jakub Niedźwiedź, red., *Rzeczy minionych pamięć. Studia dedykowane prof. Tadeuszowi Ulewiczowi*, Kraków 2008 Wyd. Księgarnia Akademicka, 2⁰, 644 s.

BRALCZYK Jerzy, Jacek Wasilewski, *Polityka w retoryce, retoryka*

w polityce. *Analiza dyskursu parlamentarnego*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 115-128.

BUDZYŃSKA-DACA Agnieszka, *Cnoty i retoryka w dziele Sebastiana Petrycego z Pilzna*, Katowice 2005 Wyd. Uniw. Śląskiego, 4⁰, 216 s.

BURZYŃSKA Anna, Michał Paweł Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2006 Wyd. ZNAK, 2⁰, 596 s., tabl. 1 [retoryka nie ma osobnego hasła, jest parokrotnie przywoływana]

BURCZAK Krzysztof, *Figury i tropy retoryczne a Psalmach na podstawie „Expositio Psalmorum” Kasjodora*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, 4⁰, 358 s., bibliogr., indeks tropów i figur.

*CAP Piotr, *Analytic determinism of the study of persuasive discourse*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003

CICHOCKA Helena, *Mimesis i retoryka w traktatach Dionizjusza z Halikarnasu a tradycja bizantyńska*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, 4⁰, 317 s., bibliogr., indeks terminów.

CYTOWSKA Maria, *Pochwały retoryki od antyku po okres Odrodzenia*. w: STUDIA THORUNENSIO-CLASSICA, Tradycje antyczne w Polsce północnej, op.cit., s. 145-155.

DABERT Dobrochna, *Mowa kontrolowana. Szkice o języku publicznym w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo, Poznań 2003, 4⁰, s.

DASZKOWSKI Julian, *Retoryczne aspekty wiedzy o zarządzaniu (w labiryntach liczb, słów i metod)*, Warszawa 2008 Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie (VIZJA PRESS & IT), 2⁰, 308 s., bibl., ind.

DAWIDEK-GRYGLICH Małgorzata, red., *Tekst-tura. Wokół innych form tekstu literackiego i tekstu jako dzieła sztuki*, Kraków 2005 Wyd. Korporacja Halart, 4⁰, 174 s.

DOBEK-OSTROWSKA Bogusława, *Kampania wyborcza: marketingowe aspekty komunikowania politycznego*, Wrocław 2005 Wyd. Uniw. Wrocławskiego, 2⁰, 189 s.

DOBEK-OSTROWSKA Bogusława, *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, 2⁰, 324 s., bibliogr.

DUBISZ Stanisław, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, szkice)*, t. 2, Warszawa 2007 Wyd. Wydz. Polonistyki UW, 2⁰, 348 s., bibliogr.

FIOLEK-LUBCZYŃSKA Bogumiła, *O retoryczności w audio-wizualnym reportażu artystycznym*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka*

w Polsce. *Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 179-194.

*DRDA Tomasz, Ewa Wipszycka, red., *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności; studia źródłoznawcze, tom 5*, Kraków 2004 [m.in. Krystyna Stebnicka, *Druga Sofistyka*, s. 13-75; Paweł Janiszewski, *Trzecia Sofistyka*, s. 76-152]

GAJ Beata, *Retoryczny <agon> w śląskim oratorstwie szkolnym XVII i XVIII wieku*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 95-112.

GAJ Beata, *Tradycje retoryczne na dawnym Śląsku (XVI-XVII wiek)*, Katowice-Opole 2007 Wyd. Fundacja Nauki i Kultury na Śląsku z siedzibą w Opolu, 2⁰, 220 s., bibl. [obejmuje b. obszerny wykaz źródeł do dziejów retoryki na Śląsku w XVI-XVIII w.]

*GARPIEL Rafał, *Perswazja w przekazach kaznodziejskich na przykładzie homilii Jana Pawła II wygłoszonych podczas pielgrzymki do Polski w 1979 roku*, Kraków 2003 Wydawnictwo Nomos

GŁODOWSKI Włodzimierz, *Komunikowanie interpersonalne*, Warszawa 2006 Wyd. Hansa Communication, 4⁰, 378 s., bibl. [nie wymienia retoryki, ale obejmuje m.in. kwestie przekonywania, itp.]

GŁÓWCZEWSKI Aleksander, *Poetyka i pragmatyka „rozmów z...”*, Toruń 2005 Wyd. Adam Marszałek, 4⁰, 324 s., bibl.

GORZKOWSKI Albert, *Bene atque ornate: twórczość łacińska Jana Kochanowskiego w świetle lektury retorycznej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2004, 4⁰, 265 s., 3 nlb.

GOZDEK Agnieszka, *Topika mityczna. Figury miejsca w twórczości Fiodora Sologuba*, Lublin 2006 Wyd. UMCS, 2⁰, 208 s., bibl., Summary, ind.

GÓRSKA Izabella, *Nieustępliwa automistyfikacja. Retoryka a podmiotowość*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 181-191.

HANCZAKOWSKI Michał, Jakub NIEDŹWIEDŹ, red., *Lektury polonistyczne: retoryka a tekst literacki*, t. 1-2, Kraków 2003 Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 4⁰, t. 1, 158 s., t. 2, 154 s.

JABŁOŃSKA-BONCA Jolanta, *Prawnik w sądzie i prawnik poza sądem. Podobieństwa i różnice warsztatu retorycznego*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 74-81.

JAKUBOZE Adrian, Maria E. Pobieżyńska, Michał Zaczek, *Baśń – Oralność – Zagadka. Studia*, zob. Lichański Jakub Z., red.

JAROSZYŃSKI Czesław, Piotr Jaroszyński, *Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej*, Szczecinek 2008 Wyd. Fundacja Nasza Przyszłość, 4⁰, 312 s., pl. CD.

JAROSZYŃSKI Czesław, Piotr Jaroszyński, *Podstawy retoryki klasycznej*, Warszawa 2002 Wyd. Sióstr Loretanek, 2⁰, 167 s., bibl [wyd. 1, Warszawa 1998]

JASIŃSKI Tomasz, *Polska barokowa retoryka muzyczna*, Lublin 2006 Wyd. UMCS, 20, 368 s., katalog figur, bibl., ind.

JELONEK Tomasz, *List do Hebrajczyków – list czy przemowa?* w: *Język Biblii a język współczesny*, op.cit., s. 49-72.

JĘZYK, *Język Biblii a język współczesny*, praca zbiorowa, Kraków 2006 Wyd. WAM, 4⁰, 96 s.

JONCZEK Joanna, *Inventio, elocutio et pronuntiatio – rzecz o typowych trudnościach w procesie nauczania retoryki na kierunkach Politologicznych*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgólkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 59-65.

*JUSZCZYK Andrzej, *Retoryka a poznanie. Powieściopisarstwo Teodora Parnickiego*, Kraków 2004

LEWANDOWSKA-TARASIUK Ewa, *W teatrze prezentacji: o sztuce*

perswazji, Warszawa 2005 Wyd. Wiedza Powszechna, 4⁰, 163 s.

*KACZMAREK B.L.J., *Misterne gry w komunikację*, Wyd. UMCS, Lublin 2005, 214 s.

KACZAMREK Bożydar, Adam Kucharski, Marcin Stencel, red., *Komunikowanie się. Problemy i perspektywy*, Lublin 2006 Wyd. UMCS, 2⁰, 282 s. [Pragmatyka komunikacji interpersonalnej]

KAPUŚCIŃSKA Anna, <*Ars praedicandi – ars bene dicendi*>. *O ponownym spotkaniu homiletyki i retoryki w refleksji teoretycznej w Polsce (na przykładzie serii <Redemptoris Missio>)*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 113-140.

KARAŚ Halina, Elżbieta Wierzbicka-Piotrowska, *Retoryka i erytyka na lekcjach języka polskiego*. w: BAŃKOWSKA Edyta, Agnieszka Mikołajczuk, red., *Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole*, op.cit., s. 185-194.

*KARWAT Mirosław, *O demagogii*, Warszawa 2006 Wyd. Sejmowe, 2⁰, 249, [3] s.

KISIEL Anna, *Koncepcja retoryczna „Pasji według św. Mateusza” Jana Sebastiana Bacha: próba rekonstrukcji procesu przygotowania oracji muzycznej*, Poznań 2003 Wydawnictwo Akademii Muzycznej, 2⁰, 234 s., nuty, tab.

KISIELOWA Joanna, *Retoryka i melancholia: o poezji Jana Lecho-
nia*, Katowice 2001 Wyd. UŚI., 2⁰,
236 s.

KLESZCZ Leszek, *Boczne drogi. Z
genealogii filozofii hermetycznej*,
Oficyna Wyd. Arboretum, Wrocław
2004, 2⁰, 478 s., bibl. (retoryka, s.
77-100).

KOCHAN Marek, *Pojedynek na sło-
wa. Techniki erystyczne w publicz-
nych sporach*, Kraków 2005 Wyd.
Znak, 4⁰, 260 s.

KOCHAN Marek, *Slogany w
reklamie i polityce*, Warszawa 2003
Wyd. TRIO, 4⁰, 247 s., bibl., Summ.

*KOŁACZ Jakub SJ, *Słownik języka
i kultury jezuitów polskich*, Kraków
2006

KOSTKIEWICZOWA Teresa, Aga-
ta ROĆKO, red., *Dwór magnacki w
XVIII wieku. Rola i znaczenie
kulturowe*, Warszawa 2005 Wyd.
DiG, 2⁰, 392 s. [zawiera m.in. art. nt
panegiryków]

KOROLKO Mirosław, *Przekonaj i
daj się przekonać: dialektyka,
retoryka, erystyka z ćwiczeniami:
skrypt*, Naukowe Wydawnictwo
Piotrkowskie przy Filii Akademii
Świętokrzyskiej, Piotrków
Trybunalski 2003, 2⁰, 156 s.

*KORUS Krzysztof, *Grecka proza
poklasyczna*, Księgarnia Akade-
micka, Kraków 2003

KOTARSKI Edmund, „*Postylla*”
Mikołaja Reja – genus didascalicum.
w: Okoń Jan, współpr. Marcin
Bauer, Michał Kuran, Małgorzata
Mieszek, red., *Mikołaj Rej – w
pięćsetlecie urodzin. Część I:
Humanizm, reformacja, retoryka i
język. Część II: Interpretacje,
recepacja*, op.cit., t. I, s. 193-218.

KOWALIKOWA Jadwiga, *ABC...
wiedzy o języku polskim*, Kraków
2005 Wyd. Literackie, 4⁰, 286 s.
[retoryka omawiana w części:
Porozumiewanie się]

KOZŁOWSKA Anna, *Reklama.
Socjotechnika oddziaływania*, War-
szawa 2005 Wyd. SGH, 2⁰, 178 s.,
bibl. [zawiera m.in. stereotypy a
reklama, reklama jako komunikat
symboliczny]

*KROK Dariusz, *Perswazja w
przekazie religijno-moralnym*, Opole
2005

KRZEMIŃSKI Zdzisław, *Historia
warszawskiej adwokatury*, Warsza-
wa 2005 Wyd. C.H. Beck, 4⁰, 280 s.,
23 il., bibl. [inf. o oratorstwie
sądowym, m.in. s. 78-100]

*KRZYŻANOWSKI P., P. NO-
WAK, red., *Manipulacja w języku*,
Wyd. UMCS, Lublin 2004, 282 s.

KUPIS Bogdan, *Niedoceniony
podręcznik retoryki Stanisława
Papczyńskiego (1631-1701)*, War-
szawa-Lublin 2006, 40, 368 s.
[*Studia Marianorum*, 10]

KUZIĄK Michał, *Sztuka mówienia. Poradnik praktyczny*, Bielsko-Biała 2008 Wyd. ParkEdukacja, 4⁰, 288 s.

LEŚNIEWSKI Norbert, *Retoryka w hermeneutycznym ujęciu H.G. Gadamera*. w: PRZYŁĘBSKI Andrzej, red., *Dziedzictwo Gadamera*, Poznań 2004 Wyd. Fundacji Humaniora, s. 105-118.

LEŚNIEWSKI Norbert, *Renesans retoryki a hermeneutyka*. w: STANISZEWSKI Michał, red., *Miasto języka*, Poznań 2004 Wyd. Fundacji Humaniora, s. 149-164 [Pojęcia podstawowe, część pierwsza].

*LEWANDOWSKA-TARASIUK

Ewa, *W teatrze prezentacji. O sztuce perswazji*, Warszawa 2005 Wiedza Powszechna

LICHAŃSKI Jakub Z., *Dzieje polskiej retoryki i myśli retorycznej: ocena stanu badań, określenie perspektyw badawczych i próba oceny miejsca polskiej refleksji nad retoryką w perspektywie komparatystycznej*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 7-35.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Konstanty Ildefonsa Gałczyńskiego-Horacjusza*. [w]: *Konstanty Ildefonsa Gałczyńskiego*, red. J. Okoń, Katowice 2006 Wyd. UŚI, s. 221-240 [seria: Biblioteka Polonistyczna]. UWAGA: retoryczna analiza wiersza.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Poeta i wartości: wokół „Niobe” Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Liryka i retoryka*. w: Janusz ROHOZIŃSKI, red., *Mag w cylindrze. O pisarstwie K.I. Gałczyńskiego*, Pułtusk 2004 Wyd. Wyższej Szkoły Humanistycznej im. A.I. Gieysztor w Pułtusku, s. 27-80 [seria: *seria z ostem*].

LICHAŃSKI Jakub Z., *Problemy metodyczne nauczania retoryki czyli retoryka jako przedmiot dydaktyki uniwersyteckiej. Glossy do dyskusji*. w: Okoń Jan, Michał Kuran, red., *Literatura staropolska w dydaktyce uniwersyteckiej*, Łódź 2007 Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2⁰, s. 103-124.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Proza Mikołaja Reja – aspekty retoryczne. Problemy składni, stylistyki, argumentacji. Prolegomena do dalszych badań*. w: Okoń Jan, współpr. Marcin Bauer, Michał Kuran, Małgorzata Mieszek, red., *Mikołaj Rej – w pięćsetlecie urodzin. Część I: Humanizm, reformacja, retoryka i język. Część II: Interpretacje, recepcja*, op.cit., t. I, s. 219-246.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Retoryka*. w: ULICKA Danuta, red., *Literatura. Teoria. Metodologia*, wyd. 3 zm. i uzup., Warszawa 2006 Wyd. Wyd. Polonistyki UW, s. 515-576.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Retoryka w instytucjach polskiego życia społecznego. Próba oceny stanu i perspektyw badań oraz kształcenia*.

w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 141-167.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Retoryka w kształceniu kompetencji nauczyciela polonisty*. w: BAŃKOWSKA Edyta, Agnieszka Mikołajczuk, red., *Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole*, op.cit., s. 195-201.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Retoryka w Polsce. Studia o historii, nauczaniu i teorii w czasach I Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2003, 2°, 142 s.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Retoryka. Historia – Teoria – Praktyka*, t. 1-2, Warszawa 2007 Wyd. DiG, 2°, t. 1, 238 s., t. 2, 210 s., tab., bibl., Summary, indeksy.

LICHAŃSKI Jakub Z., red., *Baśń – Oralność – Zagadka. Studia*, Warszawa 2006 Wyd. DiG, 20, 378 s., bibl., indeks. [Studia i Materiały, t. 1]

LICHAŃSKI Jakub Z., red., *Uwieść słowem czyli retoryka praktyczna*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2003, 2°, 300 s. [seria: Retoryka i badania literackie, t. 2]; Nb – zawiera 12 rozpraw poświęconych retoryce jako narzędziu dydaktyki.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Związki retoryki i filozofii w tradycji nauczania jezuitów w wiekach XVI-XVII. Na marginesie „Assertiones Rhetoricae”, Poznań 1577*. w:

ZIEMIAŃSKI Stanisław SJ, red., *Philosophia Vitam Alere...*, op.cit., s. 389-402.

LICHAŃSKI Jakub Z., Ewa LEWANDOWSKA-TARASIUK, red., *Nauczanie retoryki w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Warszawa 2003, 4°, 224 s. Nb – zawiera 12 rozpraw poświęconych teorii i praktyce nauczania retoryki.

LITERATURA Grecji Starożytnej, red. H. Podbielski, Lublin 2005 Wyd. Towarzystwo Naukowe KUL, 2°, t. 1, 955 s., bibl., t. 2, 1159 s., bibl. [Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Źródła i monografie, 255] Problemy retoryki omówione w tomie 2

MALISZEWSKI Bartłomiej, *Mówiąc mniej precyzyjnie – o wybranych figurach i tropach w tytułach artykułów prasowych*. w: SOB-CZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 148-155.

*MAŁYSKA A., *Rytuały sejmowe w latach 1980-1982 i 1990-1993*, Lublin 2003

MARCJANIK Małgorzata, red., *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków*, Warszawa 2006 Wyd. TRIO, 4°, 388 s. [zawiera 23 artykuły; bibl. po każdym artykule]

*MAZUR Mariusz, *Propagandowy obraz świata: polityczne kampanie prasowe w PRL 1956-1980: model analityczno-koncepcyjny*, Warszawa 2003 PWN

MAZURKIEWICZ Roman, *Kokosz naukami zbawiennymi utuczona. O. Jacek Mijakowski OP na ambonach Krakowa*, WWW.staropolska.pl [2008-04-11]

MIELCZARSKI Cyprian, *Humanistyczna sztuka wierszowania na Uniwersytecie Krakowskim. Podręcznik DE ARTE VERSIFICANDI Walentego Ecka (Kraków 1515)*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, 2°, 70 s., bibliogr.

MIELCZARSKI Cyprian, *Idee społeczno-polityczne Sofistów. U źródeł europejskiego pluralizmu politycznego*, Warszawa 2006 Instytut Filologii Klasycznej UW (Druk Zakład Graficzny UW), 2°, 268 s., bibl. [retoryka wymieniana kilkakrotnie]

MIELCZARSKI Cyprian, *Między gramatyką scholastyczną a humanistyczną. Komentarz Jana Sommerfelda Starszego do traktatu Eberharda Hiszpańskiego (Strasburg 1499)*, Warszawa 2003 Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2°, 70 s., bibliogr.

MIKOŁAJCZYK Ireneusz, red., *Sapere aude. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi dr hab. Marianowi Szarmachowi z okazji 65*

rocznicy urodzin, Toruń 2004 Wyd. UMK, 2°, 395 s., 1 il.

*MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA K., T. ZGÓŁKA, red., *Język perswazji publicznej*, Wyd. Poznańskie, Poznań 2003, 204 s.

NAGAJOWA Maria, *Sztuka dobrego pisaniem mówienia. Poradnik językowy dla młodzieży*, Wyd. Oświata, Warszawa 2003, 4°, 156 s.

NEHRING Przemysław, *Retoryczne aspekty „Żywota św. Antoniego” Św. Atanazego*. w: STUDIA THORU-NENSIO-CLASSICA, Tradycje antyczne w Polsce północnej, op.cit. s. 157-169.

NIESIOŁOWSKI Stefan, *Retoryka i polityka*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgólkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 107-114.
NOWAK Magdalena, *Dialog „Brutus” Marka Tulliusza Cyncerona jako dzieło krytycznoliterackie*, Toruń 2006 Wyd. UMK, 2°, 159 s., bibl.

NOWAK Magdalena, *Mówcy z rodu Skryboniuszy w dialogu „Brutus” M. Tulliusza Cyncerona*. w: MIKOŁAJCZYK Ireneusz, red., *Sapere aude*, op.cit., s. 203-230.

OBREMSKI Krzysztof, *Sapiehowie i panegiryk magnacki (Mowa księdza Benedykta Rusieckiego na pogrzebie Kazimierza Władysława Sapiehy)*. w: Kostkiewiczowa Teresa,

Agata Roćko, red., *Dwór magnacki w XVIII wieku*, op.cit., s. 41-55.

OBREMSKI Krzysztof, *Panegiryczna sztuka postaciowania: August II Mocny: (J.K. Rubinkowski, Promienie cnót królewskich)*, Toruń 2003 Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2⁰, 288 s.

OBREMSKI Krzysztof, *Retoryka: dla studentów historii, politologii i dziennikarstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004, 2⁰, 239 s., 2 nlb., il.

OCIECZEK Renarda, Renata Ryba, red., *Przedmowa w książce dawnej i współczesnej*, Katowice 2002 Wyd. Gnome, 4⁰, 224 s., indeks

OKOŃ Jan, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce*, Warszawa 2006 Wyd. DiG i OBTA, 20, 356 s., 15 il., ind., + 394 s., 17 il., ind. [uwagi nt retoryki rozrzucone w większości tekstów]

OKOŃ Jan, współpr. Marcin Bauer, Michał Kuran, Małgorzata Mieszek, red., *Mikołaj Rej – w pięćsetlecie urodzin. Część I: Humanizm, reformacja, retoryka i język. Część II: Interpretacje, recepcja*, Łódź 2005 Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2⁰, 356 s., 15 il., ind., + 394 s., 17 il.,

*OPALIŃSKI Edward, *Kultura polityczna szlachty polskiej w l. 1587-1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995 Wyd. Sejmowe

*OPALIŃSKI Edward, *Sejm srebrnego wieku*, Warszawa 2001 Wyd. Sejmowe

*OSTAFIŃSKI Witold, *Wstęp w teorii i praktyce kaznodziejskiej: studium homiletyczno-retoryczne*, Kraków-Przemyśl 2002 PAT, Wyd. Archidiecezji Przemyskiej, 4⁰, 197 s.

OŻÓG Kazimierz, *Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004, 4⁰, 273 s., résumé

OŻÓG Kazimierz, *Retoryka a idee postmodernistyczne*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 164-172.

*PALUSZAK-BRONKA Anna, *Język kazań księdza Piotra Skargi*, Bydgoszcz 2003

PANUŚ Kazimierz, *Historia Kaznodziejstwa*, Kraków 2007 Wyd. Salwator, 40, 504 s., bib l, indeksy [nie zawiera szerszych uwag nt teorii kaznodziejstwa bądź retoryki]

*PANUŚ Kazimierz, *Wielcy kaznodzieje Krakowa*, Kraków 2006 Wyd. UNUM

PANUŚ Kazimierz, *Wielcy mówcy Kościoła*, Wyd. UNUM, Kraków 2004, 2⁰, 481 s., il.

PAWLAK Wiesław, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin 2005 Wyd. Tow. Nauk. KUL,

2⁰, 352 s., bibl. [seria: Źródła i Monografie, 291]

PAWŁOWSKI Krzysztof, *Retoryka starożytna w Kronice Wincentego Kadłubka: sztuka narracji*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2003, 4⁰, 194 s., 2 nlb., tabl., il., faks. (kolor.), bibl., ind.

PEPLIŃSKA Monika, Małgorzata Święcicka, *Świadomość retoryczna studentów w kontekście nauczania retoryki*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 49-58.

PIETRZAK Małgorzata, *Człowiek retoryczny: antologia tekstów z ćwiczeniami*, Warszawa 2007 Wyd. IINiSB, 2⁰, 287, [12] s., bibliogr.

PIETRZAK Małgorzata, *Interpretacje: poradnik praktycznego zastosowania retoryki w pracy artystycznej i działalności kulturalno-oświatowej dla: nauczycieli, instruktorów teatralnych, aktorów amatorskich zespołów teatralnych, recytatorów, pracowników domów kultury, bibliotekarzy, logopedów*, Wyd. Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej, Warszawa 2004, 2⁰, 256 s., bibliogr., Summary [Wyd. CEBID, t. 254]

PIETRZAK Małgorzata, *Retoryka na co dzień. Słownik zwrotów popularnych i często używanych*, Warszawa 2005 Wyd. SBP, 4⁰, 120 s., 4 s. nlb., 22 il. [Biblioteczka Poradnika Bibliotekarza, t. 7]

PINDEL Roman, *Biblia a retoryka*. w: *Język Biblii a język współczesny*, praca zbiorowa, op.cit., s. 33-48.

*PISAREK Walery, *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków 2002 Wyd. „Universitas”, 4⁰, 292 s.

PISAREK Walery, *Słowa między ludźmi*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004, 4⁰, 285 s. [seria: Myślę, mówię, pisze po polsku]

PŁACHCIŃSKA Krystyna, *Mikołaj Rej jako orator sejmowy*. w: Okoń Jan, współpr. Marcin Bauer, Michał Kuran, Małgorzata Mieszek, red., *Mikołaj Rej – w pięćsetlecie urodzin. Część I: Humanizm, reformacja, retoryka i język. Część II: Interpretacje, recepcja*, op.cit., t. I, s. 247-265.

PŁACHCIŃSKA Krystyna, *Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556-1564*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, 2⁰, 460 s., bibliogr.

PŁÓCIENNIK Iwona, Daniela Podlewska, *Słownik wiedzy o języku*, wyd. 2, Bielsko-Biała 2004 Wyd. PARK sp. z o.o., 4⁰, 326 s., bibl. [12 haseł związanych z terminem *Retoryka*]

POBIEŻYŃSKA Maria E., Jakuboze Adrian, Michał Zaczek, *Baśń – Oralność – Zagadka. Studia*, zob. Lichański Jakub Z., red.

PRZYCZYNA Wiesław, Henryk Sławiński, *Homiletyka i retoryka. Przeszłość, terażniejszość, przyszłość*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowska, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 98-106.

*PRZYMUSZAŁA Lidia, *Struktura i pragmatyka „Postylli” Samuela Dambrowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2003

*ROGAŁA Grzegorz, *O skutecznym wywieraniu wpływu*, Warszawa 2007 Wyd. Concordia-Konsorcjum Szkoleniowe, 2⁰, 400 s.

ROGOWSKA Barbara, *Retoryka wystąpień politycznych na przykładzie propagandy stalinowskiej i okresu Solidarności lat 80*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowska, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 129-147.

ROTT Dariusz, *Chorografia w prooemium do „Kroniki polskiej” Galla Anonima. Zarys problematyki*. w: OCIECZEK Renarda, Renata Ryba, red., *Przedmowa w książce dawnej i współczesnej*, p[.cit.], s. 9-22.

RUSINEK Michał, *Między retoryką a retorycznością*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2003, 4⁰, 222 s., bibliogr.

RUSINEK Michał, *Retoryka we współczesnej refleksji literaturo-*

znawczej. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowska, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 173-180.

RUSINEK Michał, *Teoria (literatury) i opór wobec retoryki*. w : SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 65-74.

RUSINEK Michał, Aneta Załazińska, *Retoryka podręczna czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić*, Kraków 2005 Wyd. Znak, 2⁰, 228 s., bibl. [wyd. popularne]

RYSZKIEWICZ Mirosław, *Od tekstu i komunikatu do dzieła literackiego. Teoria retoryki w teorii literatury*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 39-63.

RZESZUTKO-IWAN Małgorzata, *Struktury retoryczne w komunikacji przed sądem*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowska, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 82-97.

RZESZUTKO Małgorzata, *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, 2⁰, 208 s. [seria: Język. Kultura. Społeczeństwo]

RZYMOWSKA Luiza, *Organizowanie współczesnych ćwiczeń retorycznych dla studentów filologii polskiej i kryteria oceny ich przemówień*. w: SKWARA Marek,

red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 195-221.

RZYMOWSKA Luiza, *O wartości kształcenia w ramach specjalizacji naukowej Retoryka stosowana w Instytucie Filologii Polskiej we Wrocławiu*. w: SOB CZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 66-73.

SIEWIERSKA-CHMAJ Anna, *Język polskiej polityki. Politologiczno-semantyczna analiza expose premierów Polski w latach 1919-2004*, Rzeszów 2006 Wyd. Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, 2°, 166 s. + płyta CD

*SITEK Piotr, *Kościół w komunikacji masowej i kulturze żywego słowa: ćwiczenia retoryczne*, Cieszyn 2004 Wyd. Interfejs

SKWARA Marek, *O niektórych właściwościach ekfrazy. Na przykładzie poetyckiej recepcji „Szalu uniesień” Władysława Podkowińskiego w wybranych utworach młodopolskich i nie tylko*. w: SOB CZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 192-210.

SKWARA Marek, *O polskiej retoryce w latach 1945-2003 (refleksje na marginesie bibliografii)*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 223-264.

SKWARA Marek, *Polska bibliografia retoryczna 1945-2003. Wybór*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 265-371.

SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, Szczecin 2006 Wyd. Nauk. Uniw. Szczecińskiego, 2°, 374 s., bibliogr. [Uniwersytet Szczeciński: Materiały, Konferencje, nr 73]

SKWAROWIE Marta i Marek, *Życie i twórczość Jerzego Laetusa Weselskiego. Przyczynek do dziejów braci czeskich na tle związków Polski i Niderlandów w XVII wieku wraz z tekstem kazania pogrzebowego*, Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, 4°, LXXVII + 15 s., 10 k. nlb. [seria: *Rozprawy i Studia*, t. (DLXIII) 489].

SŁOWNIK, *Słownik szkolny języka polskiego*, Kraków 2006 Wyd. Zielona Sowa, 40, 576 s. [hasło: retoryka, s. 408-409; zawiera jeszcze ponad dziesięć haseł związanych z retoryką]

SOB CZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, Poznań 2007 Wyd. Poznańskie, 2°, 224 s. [powtórzona po raz drugi, bo w tej części bibliografii książka została rozpisana wg autorów rozpraw]

STANIEK Edward, wyd., *Wielcy mówcy Kościoła Starożytnego. Anto-*

logia, Kraków 2007 Wyd. UNUM, 2⁰, 508 s.

* STASIEWICZ – JASIUKOWA I., red., *Wkład jezuitów do nauki i kultury Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, Kraków-Warszawa 2004 [omawia także kwestie nauczania, w tym – retoryki w kolegiach jezuickich]

STELMACH Jerzy, *Kodeks argumentacyjny dla prawników*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003, 8⁰, 108 s., bibliogr.

STROYNOWSKI Andrzej, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005 Wyd. Wyższej Szkoły Studiów Międzynarodowych, 2⁰, 546 s., bibl., ind. [m.in. oratorstwo, s. 211-224].

STUDIA, *STUDIA THORUNENSIO-CLASSICA*, *Tradycje antyczne w Polsce północnej*, Warszawa 2002, Wyd. PTF, OBTA UW, 40, 256 s. [Acta Societatis Philologiae Polonorum, vol. IV]

STYKA Jerzy, *Epitalamia Sydoniusza Apollinarisa – zarys poetyki*. w: MIKOŁAJCZYK Ireneusz, red., *Sapere aude*, op.cit., s. 277-292.

*SUCHOŃ Wojciech, *Prolegomena do retoryki logicznej*, Kraków 2005 Wyd. UJ

*SZTACHELSKA Jolanta, Janusz Maciejewski, Elżbieta Dąbrowicz,

red., *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004

ŚLĘK Ludwika, Adam KARPIŃSKI, Waclaw PAWLAK, red., *Koncept w kulturze staropolskiej*, Lublin 2005 Wyd. Tow. Nauk. KUL, 2⁰, 360 s., 7 il. [seria: Źródła i Monografie, 289]

TARASEWICZ Oliwia, *Retoryczne wyposażenie wizualnej przestrzeni w komunikacie reklamowym*. w: SOB-CZAK Barbara, Halina Zgólkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 156-163.

TOPOLSKI Jerzy, *Wprowadzenie do historii*, wyd. 2 (dodruck), Poznań 2005 Wyd. Poznańskie, 4⁰, 161 s., bibl. [problemy retoryki omówione na s. 91-122; niestety uwagi są częściowo błędne]

*TORBUS Sławomir, *Listy św. Pawła z perspektywy retorycznej*, Legnica 2006 Wyd. Wyższego Sem. Duchownego Diecezji Legnickiej

TUSZYŃSKA-MACIEJEWSKA Krystyna, *Izokrates jako twórca parenezy w prozie greckiej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004, 4⁰, 274 s., 1 nlb., streszcz. Ang., grec. [seria: Filologia Klasyczna: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, nr 27].

URBAŃSKI Piotr, red., *Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa*, Wydaw-

nictwo „M”, Kraków 2003, 4⁰, 368 s. [seria: Redemptoris Missio, XXIII]. Nb – zawiera 18 studiów, w większości analitycznych, poświęconych problemom współczesnego kaznodziejstwa w Polsce

WASILEWSKI Jacek, *Retoryka dominacji*, Warszawa 2006 Wyd. Trio, 2⁰, 508 s., bibl., Summ.

WILKOŃ Aleksander, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Średniowiecze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, 4⁰, 207 s., bibliogr. [seria: Podręczniki i Skrypty Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 32]

WILKOŃ Aleksander, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Renesans*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, 4⁰, 241 s., bibliogr. [seria: Podręczniki i Skrypty Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 39]

UWAGA: w obu tomach ważne uwagi nt retoryki, także *ars dictaminis*, oraz stylu, a ściśle pewnego fragmentu *elocutio* retorycznej, wraz z próbą charakterystyki – w dawnej literaturze polskiej.

*WISZNIEWSKI Andrzej, *Sztuka mówienia*, Wyd. Videograf II, Katowice 2003

WITCZAK Krzysztof Tomasz, *Autoepitafium antyczne jako gatunek literacki (zarys problematyki)*. w: MIKOŁAJCZYK Ireneusz, red., *Sapere aude*, op.cit., s. 325-337.

WOJTOWICZ Witold, *Niektóre apskety retoryczne „Prologu” Kroniki Mostrza Wincentego*. w: *SZTACHELSKA Jolanta, Janusz Maciejewski, Elżbieta Dąbrowicz, red., *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej*, op.cit., s. 41-51.

WOJTOWICZ Witold, *Prolog „Legendy o św. Aleksym” w kontekście współczesnych badań nad retoryką tekstu*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 211-221.

WOLNY-PEIRS Maja, *Język sukcesu we współczesnej polskiej komunikacji publicznej*, Warszawa 2005 Wyd. Trio, 4⁰, 222 s., bibl. [seria: akademia polszczyzny]

WRÓBLEWSKI Witold, red., *W kręgu Platona i jego dialogów. Studies on Plato and his Dialogues*, Toruń 2005 Wyd. UMK, 2⁰, 340 s., 10 il., bibl.

ZACZEK Michał, Jakuboże Adrian, Maria E. Pobieżyńska, *Baśń – Oralność – Zagadka. Studia*, zob. Lichański Jakub Z., red.

*ZALEWSKI Jan, *Epistemology of the composing process: writing In English for general academic purposes*, Opole 2004, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2⁰, 209 s. [seria: Monografie: Uniwersytet Opolski, nr 336].

ZALEŚKA Maria, *Pogranicza dyscyplin: retoryka a językoznawstwo*. w: SKWARA Marek, red., *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, op.cit., s. 11-38.

ZARĘBSKI Tomasz, *Od paradygmatu do kosmopolis. Filozofia Stephena E. Toulmina*, Oficyna Wyd. ATUT, Wrocław 2005, 4⁰, 195 s., bibl.

ZGÓŁKA Tadeusz, *Retoryka w szkole jako sztuka dyskursu*. w: SOBCZAK Barbara, Halina Zgółkowa, red., *Perspektywy polskiej retoryki*, op.cit., s. 42-48.

ZGÓŁKOWIE Halina i Tadeusz, *Retoryka dydaktyki – dydaktyka retoryczna*. w: Małgorzata Czermińska et al., red., *Polonistyka w przebudowie*, t. 1-2, Kraków 2005 Wyd. Universitas, 2⁰, t. 1, s. 547-555.

ZIEMIAŃSKI Stanisław SJ, red., *Philosophia Vitam Alere. Prace dyktowane księdzu Profesorowi Romanowi Darowskiemu SJ z okazji 70-lecia urodzin*, Kraków 2005 Wyd. Ignatianum-WAM, 2⁰, 793 s., bibl., 10 il. [zawiera m.in. art. nt retoryki]

ZIMNY Rafał, *Kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych*, Wrocław 2008 Wyd. TRIO, 4⁰, 360 s., bibl. [s. 51-58 – uwagi nt związków reklamy i retoryki].

ARTYKUŁY Z CZASOPISM

AWIANOWICZ Bartosz, *Miejsce wspólne, pochwała, nagana i porównanie w „Progymnasmatach” Aftoniosa oraz w łacińskim przekładzie Rudolfa Agricoli, „Terminus” R. VII (2005), z. 1-2 (12-13), s. 307-310.*

*AXEROWA Anna, *Niespodzianki dwujęzyczności szlacheckiej: Pasek jako orator*, «Pamiętnik Literacki» 2007, nr 2

BARŁOWSKA Maria, *Jakub Sobieski czy Jakub Szczawiński autorem mowy na pogrzebie Andrzeja Boboli?*, „Pamiętnik Literacki” 2007, nr 4, s. 155-166.

BARTOSZEWICZ Iwona, *Kriterien der rhetorischen Analyse politischer Texte*, «Acta Univ. Wratisl., Stud. Ling.» 2002, nr 21, s. 5-16.

BARTOSZEWICZ Iwona, *Rhetorik der deutsch-polnischen Versöhnung 1989-1995*, «Acta Univ. Wratisl., Stud. Ling.» 2001, nr 20, s. 11-29.

BENDRAT Anna, *Retoryka a konstituowanie się komunikacji politycznej jako nauki na przykładzie Stanów Zjednoczonych*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 32-43.

BOGOŁĘBSKA Barbara, *Miroslawa Korolki syntezy i refleksje retoryczne*, „Forum Artis Rhetoricae” 2006, nr 1, s. 107-110.

BOGOŁĘBSKA Barbara, *Środki perswazyjne i stylistyka argumentacji w gatunkach publicystycznych*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 7-23.

BOBOŁĘBSKA Barbara, *Współczesne polskie badania nad retoryką i jej zastosowaniami*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica», z.7, t.1, 2005, s. 5-14.

B’RLIEVA Slavia, *Za slovata na Grigiruj Camblak, proiznesenii pred s’bora v Konstanc*, „Południowo-słowiańskie Zeszyty Naukowe”, z. 2, 2005, s. 71-80 (str. w jęz. ros.).

*BRZÓZKA Alina, *Wychowawczy walor retoryki klasycznej*, „Zeszyty Społeczne KIK”, R. XIV, 2006, nr 14, s. 201-208.

BRUD Sławomira, *Topika wstępu i zakończenia mowy – perswazja czy manipulacja?*, „Meander” 2005, nr 4, s. 460-467.

BUCKLEY Irena, *La topique chretienne dans le discours politique contemporain lithuanien*, „Forum Artis Rhetoricae” 1-2 (8-9) 2007, s. 64-73.

BULANDA Anna, zob. też BENDRAT Anna

BULANDA Anna, *Retoryka przemówień inauguracyjnych prezydentów amerykańskich XX wieku*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 106-125.

CICHOCKA Helena, *Dionizjusz z Halikarnasu a retoryka (O dawnych mówcach)*, „Terminus”, R. VII (2005), z. 1-2 (12-13), s. 53-69.

CICHOCKA Helena, *Z problemów rekonstrukcji traktatu Dionizjusza z Halikarnasu Peri mimeseos (Polemika M. Heatha z K.S. Sacksem)*, „Meander” 1-2 (2004), s. 27-34.

CONNOR Ulla, *Contrastive rhetoric: development and challenges*, „Studia Anglica Posnaniensia” vol. 33, 1998, s. 105-116.

CYRUL, Wojciech, *Topika i prawo (krytyczna analiza topicznej wizji dyskursu prawnego)*, „Państwo i Prawo”, R. 59, z. 6, 2004, s. 47-54.

CZARNECKA Katarzyna, *Uwagi o wizerunku współczesnego mówcy*, „Studia Językoznawcze” 2003, t. 2, s. 65-75, streszcz. w jęz. niem.

*CZARNECKA Katarzyna, *Warsztaty twórczego pisania jako zadanie retoryczne*, „Napis”, seria 9, 2003, s. 237-245.

DRONG Leszek, *Retoryczny charakter interpretacji (na przykładzie literaturoznawstwa)*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 21-31.

ELSNER Jaś, *Patrzyć i mówić: ekfrazy w ujęciu psychoanalitycznym*, „Konteksty”, R. 60, nr 1, 2006, s. 68-81 (str. w jęz. ang.).

GAJ Beata, *Chymiatryczna oscula (chemiczne pocałunki), czyli o łacińskiej XVII-wiecznej prozie naukowej na przykładzie Śląska*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 44-61.

*GAŁKOWSKI Artur, *Argomentazione: idee, problemi, interrogativi*, «Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica», 2005, z. 45, s. 3-29.

GŁOWAŁA Michał, *Sztuka pochwały*, „Theologica Wratislaviensia”, t. 1, 2006, s. 61-77 (str. w jęz. ang.).

GORZKOWSKI Albert, *Qui legit, intelligat: refleksje o retorycznych modelach lektury w kulturze i literaturze dawnej*, „Pamiętnik Literacki” 2003, z. 1, s. 5-24.

GORZKOWSKI Albert, *Ut pictura verba...: zagadnienie unaoczniania w retoryce starożytnej i wczesnonowoczesnej*, „Pamiętnik Literacki” 2001, z. 2, s. 37-59.

GRABIEC Bogusława, *Scjentyzacja jako strategia perswazyjna w reklamach kosmetyków do twarzy*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 125-139.

GRZEGORZEWSKA Małgorzata, *W obronie własnej: o strategiach przekonywania i praktykach zwożenia w wykładach renesansowej retoryki i poetyki* („The art of rhetorique” Thomasa Wilsona i „The art of poetry” Georga

Puttenham), „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” t. 43, 1999, s. 29-46 (str. w jęz. ang.).

HASKINS Ekaterina, *Religion, Cultural Memory, and the Rhetoric of National Identity in Russia*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (8-9) 2007, s. 49-63.

HECK Dorota, *Retoryka a stylistyka literaturoznawczych tekstów naukowych. Rekonesans*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 8-20.

IŻYKOWSKA Ewa, *Sztuka przemawiania (rozmowę prowadził Tadeusz Pulcyn)*, „Pastores” nr 2, 2004, s. 76-80.

JAKÓBCZYK Małgorzata, *Zastosowanie argumentu z autorytetu w tekstach reklamowych i w dyskursie naukowym*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 109-124.

JANOWSKA Aneta, *Sztuka przemawiania i jej rola w kreowaniu wizerunku mówcy*, „Prace i Materiały ISM”, 2004, nr 31, s. 195-217 (bibl.).

JARMOŁOWICZ Ewa, *Czynienie rzeczy za pomocą zachowań niewerbalnych nastawionych na interpretację*, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 59-72.

JULKOWSKA Violetta, *Retoryka przemówień wojennych Winstona Churchilla. Sztuka nadawania sensu*

wydarzeniom historycznym, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 41-58.

KANIA Marcin, *Katolicyzm w mediach – trzy retoryki*, „Studia Medioznawcze/Media Studies”, vol. 2 (21) 2005, s. 50-56.

KAPUŚCIŃSKA Anna, *Retoryczne i ideowe aspekty topiki krajobrazu epickiego w poezji Aureliusza Prudencjusza Klemensa*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 126-146.

KARCZEWSKI Daniel, *Public speaking as a type of discourse In teacher education*, „Linguodidactica”, t. 9, 2005, s. 77-84.

KASPEROWICZ Ryszard, *„Mocą wewnętrzną retoryki”: Shaftesbury i jego idea krytyki kultury na przykładzie „Soliloquy, or Advice to an Author”*, „Wiek Oświecenia” 2005:21, s. 11-30.

KLESZCZ Ryszard, *Teoria argumentacji, filozofia, logika. Uwagi o teorii Chaima Perelmana*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 106-125.

*KŁOSIŃSKA Katarzyna, *Elementy retoryki romantycznej i retoryki liberalnej w polskich tekstach politycznych po 1989 roku*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 2003, z. 59, s. 125-137.

KŁOSIŃSKA Katarzyna, zob też MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA Katarzyna

KOŁODZIEJ Piotr, *Primum non nocere...: kształcenie umiejętności retorycznych w liceum*, „Nowa Polszczyzna”, nr 5, 2004, s. 3-15.

KOWALEWSKA Maria, *Retoryka na lekcjach języka polskiego: (z doświadczeń praktyka)*, „Wychowawca”, nr 2, 2006, s. 24-25.

KRUSZYŃSKA Agnieszka, *Świętość jako kategoria argumentacyjna. Tradycja hagiografii średniowiecznej literaturze współczesnej*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 34-47.

LICHAŃSKI Jakub Zdzisław, *Quintilian vs. Perelman. Jedna czy wiele teorii retoryki oraz problemy argumentacji*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 36-48.

LICHAŃSKI Jakub Zdzisław, *Retoryka i ekonomia*, „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 60-75.

LICHAŃSKI Jakub Zdzisław, *Retoryka i literatura [na przykładzie Cypriana Norwida W Weronie]*, „Forum Artis Rhetoricae” 2 (2) 2004, s. 11-26.

LICHAŃSKI Jakub Zdzisław, *Retoryka, retoryczność i badania literackie. Wyjaśnienie pewnych nieporozumień i przedstawienie metody badawczej*, „Przegląd

humanistyczny” nr 5/6, 2006, s.251-266.

LICHAŃSKI Jakub Z., *Retoryka w Polsce – analiza bibliografii oraz określenie stanu i kierunków badań. Próba podsumowania*, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 73-83.

LICHAŃSKI Jakub Zdzisław, *„Theology of liberation” and its Tradition in Poland – Church, Politics, and Rhetoric in 1981-1989*, „Forum Artis Rhetoricae” 1-2 (8-9) 2007, s. 74-83.

MACHAJ Mateusz, Jan Lewiński, *Od metody do retoryki*, „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 35-59.

MACIEJEWSKI Marcin, *Pragmatyngwistyczne aspekty argumentowania*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 63-76.

MARIN Noemi, *From Banned Rhetoric to Public Legitimacy: Religion and National Discourse in Post-Communist Romania*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (8-9) 2007, s. 30-48.

MICHAŁOWSKA Teresa, *Klucz semiotyczny: teoria i twórczość literacka w średniowieczu*, „Pamiętnik Literacki”, R. XCVII, z. 3, 2006, s. 29-54 (str. w jęz. ang.).

MIERZEJEWSKI Marcin, *Argumentacja w Internecie. Wybrane elementy stylistyki argumentacji w hipertekście*, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 12-20.

MOKRZAN Michał, *Z an-tropologii – retoryka: etnologiczne refleksje na marginesie „Przed-się-wzięcia postmodernistycznego”*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej”, nr 1, 2005, s. 67-75 (str. w jęz. ang.).

NADOLSKA-MĘTEL Ewa, *Metoda retoryczna w badaniach nad dramatem*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 87-103.

NERCZUK Zbigniew, *Retoryczność platońskiej „Obrony Sokratesa”*, „Studia Antyczne i Mediewistyczne”, t. 3, 2005, s. 43-48 (str. w jęz. niem.).

NERCZUK Zbigniew, *Traktat „Przeciw retorom” Sekstusa Empiryka*, „Studia Philosophica Wratislaviensia”, vol. 1, fasc. 1, 2006, s. 135-147.

NIEZNAŃSKI Edward, *„Logos” retoryki sądowej Arystotelesa*, „Myśl Ekonomiczna i Prawna”, nr 3, 2006, s. 173-190 (str. w jęz. ang.).

OBREMSKI Krzysztof, *Stalin, panegiryści i prawo przechodzenia zmian ilościowych w jakościowe*, „Pamiętnik Literacki” R. XCVIII, 2007, z. 3, s. 123-136.

OLESZCZAK Dorota, *Libertyńska lektura starożytnych. Między interpretacją a manipulacją*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 24-33.

OLESZCZAK Dorota, *Retoryka wystąpień Leszka Millera – prolegomena do analizy*, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 35-40.

ORNATOWSKI Cezar, *Rhetoric and Science: Oxymoron or Tautology*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1(7) 2006, s. 7-34 [analiza najnowszych tendencji w badaniach relacji: retoryka a nauka]

ORNATOWSKI Cezar, *Rhetoric, Religion, and Politics in the Talks between the Church and the Authorities in Poland, 1980-1989*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (8-9) 2007, s. 6-29.

*OSTAFIŃSKI Witold, *O sposobie obrazowania w świętokrzyskich kazaniach radiowych*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, R. LVII, 2004, nr 4, s. 261-276.

OZÓG Kazimierz, *Retoryka współczesnych ulotnych tekstów wyborczych*, „Zesz. Nauk. WSP Rzeszów, Językoz.” Z. 6, 2001, s. 41-50.

PAWLIKOWSKI Tomasz, *Osobowość, charakter oraz umiejętności zawodowe predysponujące do uprawiania retoryki według „Institutiones oratoriae” Marka F. Kwintyliana*, „Parerga”, t. 2, 2006, s. 119-133.

PIETRZAK Małgorzata, *Możliwości interpretacyjne i wykonawcze poezji Konstandinosa Kawafisa*, „Forum

Artis Rhetoricae” 2 (2) 2004, s. 27-44.

PIETRZAK Małgorzata, *Problemy argumentacji tekstu artystycznego w realizacji poza artystycznej na przykładzie „Boskiej Komedii” Dantego*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 48-64.

PIETRZAK Małgorzata, *Współczesny odbiorca w świecie retoryki, kultury i sztuki. Rola teatru w budowaniu świadomości retorycznej odbiorcy*, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 21-34.

PLANETA Paweł, *Chaos w globalnej sieci perswazji*, „Zeszyty Prasoznawcze”, R. XLV, nr 3-4, s. 43-64 [omawia m.in. zagad. perswazji w propagandzie, także z wykorzystaniem internetu]

PINDEL Roman, *Nowa retoryka w ujęciu Chaima Perelmana oraz Lucie Olbrechts-Tyteca w kontekście badania tekstu biblijnego*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, t. 36, z. 2, s. 414-436, streszcz. w jęz. niem.

*PŁACHCIŃSKA Krystyna, *Oracje z „Odprawy posłów greckich” w świetle mów sejmowych z czasów Jana Kochanowskiego*, „Pamiętnik Literacki” 2006, z. 4.

*REJTER Artur, *Miejsce retoryki we współczesnej komunikacji: zarys problematyki*, „Język Polski”, R. LXXXV, 2005, z. 2, s. 116-123.

ROSIŃSKA Agnieszka, *Językowy obraz pojęcia mężczyzna w reklamach prasowych*, „Studia Medioznawcze/Media Studies”, vol. 4 (14) 2003, s. 62-73.

RUDNICKA Ewa, *Recepcja mechanizmów myślenia argumentacyjnego w mikrostrukturze opracowań leksykograficznych*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 77-105.

SEROCZYŃSKI Grzegorz, *Językowe środki perswazji w kazaniach kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Prace Filologiczne”, tom I, 2005, s. 125-141.

SIEROTOWICZ Tadeusz, *Aut Caesar aut nihil. Galileuszowe ćwiczenia z retoryki*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 62-82.

SIWIERSKA-CHMAJ Anna, *Ojczyzna, naród, społeczeństwo – funkcjonowanie terminów w exposé premierów Polski w latach 1919-2001*, „Studia Medioznawcze / Media Studies”, vol. 4 (14) 2003, s. 74-96.

SKIBICKI Marcin, *Elocution dans la publicité française contemporaine: cas de figures de sens*, „Studia Romanica et Linguistica Thorunensia”, vol. 4, 2004, s. 109-120 (str. w jęz. Pol.).

SKWARA Marek, *„Nieartystyczne” sposoby perswazji w polskich oracjach pogrzebowych z XVII wieku*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 65-86.

SOKOŁOWSKA Katarzyna, *Elementy retoryki w hagiografii Floriana Jaroszewicza „Matka świętych Polska”*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, t. 16, 2004, s. 265-281.

SOKOŁOWSKI Mikołaj, *Mowy pogrzebowe wygłoszone z powodu śmierci Adama Mickiewicza wobec tradycji gatunku*, „Pamiętnik Literacki”, R. XCVI, 2005, z. 4, s. 123-141.

SOLTYS Andrzej, *O właściwą interpretację klasycznego pojęcia retoryki*, „Studia Sandomierskie”, t. 12, z.1, 2005, s. 79-90.

SPIERALSKA Beata, *„Musimy się porozumieć” – monolog Bérengera w „Niepłatnym mordercy” E. Ionesco*, „Forum Artis Rhetoricae” 2 (2) 2004, s. 45-55.

STRADOMSKI Jan, *Sztuka oratorska w służbie idei zjednoczenia Kościoła w utworach przedstawicieli hierarchii prawosławnej w I. Rzeczypospolitej*, „Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe”, z. 2, 2005, s. 81-94 (str. a jęz. ros.).

SZABELSKA Hanna, *Metamorfozy toposu Arystotelesowej <obscuritas>. O filozoficznych i teologicznych koneksjach retoryki renesansowej*, „Terminus”, R. VII (2005), z. 1-2 (12-13), s. 141-173.

SZCZEPANOWSKA Irena, *Retoryka – konotacje pojęcia we współczesnej publicystyce i naukach humanistycznych*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 2, 2002, s. 157-181.

*SZTAJER Sławomir, *How is religious discourse possible? The constitutive role of metaphors in religious discourse*, „Lingua ac Communitas”, 2006, nr 16, s. 49-54.

SZWAT-GYŁYBOWA Grażyna, *Mnemotechnika Petyra Dynowa*, „Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe”, z. 2, 2005, s. 139-150 (str. w jęz. ang.).

TORBUS Sławomir, *Listy św. Pawła w retorycznej kulturze antyku*, „Theologica Wratislaviensia”, t. 1, 2006, s. 11-18 (str. w jęz. Ang.).

TRYSIŃSKA Magdalena, *Rytualne zachowania komunikacyjne w języku polityków czyli o powitaniach i pożegnaniach (na przykładach rozmów prowadzonych w TV i Internecie)*, „Przegląd Humanistyczny” nr 3, 2004, s. 103-113.

WIERZBICKA Elżbieta, *Argumentacja erystyczna w tekstach naukowych*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 97-108.

WOJTOWICZ Witold, *Między oralnością a pismem. Kilka uwag o staropolskiej „Legendzie o św. Aleksym”*, „Pamiętnik Literacki” R. XCVIII, 2007, z. 2, s. 185-206.

WOLEŃSKI Jan, *Sens retoryczny pojęć metalogicznych*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 6-21.

ZABŁOCKI Stefan, *Retoryka klasyczna a retoryka manieryzmu*, opr. Piotr Urbański, „Scripta Classica”, vol 3, 2006, s. 112-122 (str. w jęz. niem. i ang.)

ZALEŚKA Maria, *Argumentacja z perspektywy lingwistyki i retoryki*, „Forum Artis Rhetoricae”, 1-2 (3-4) 2005, s. 49-62.

ZALEŚKA Maria, *Refutacja retoryczna a falsyfikacja w nauce*, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 83-96.

ZALEŚKA Maria, *‘Retoryka’ a ‘rytuał’: między znaczeniem neutralnym a konotacją negatywną*, „Forum Artis Rhetoricae” 2004:1, s. 5-11.

*ZAPOLSKA Anna, *Slogan – forma medialnej retoryki*, „Edukacja i Dialog” 2005:4

ZAWISZA Artur, *Sposoby argumentacji w środowisku sejmowych komisji śledczych*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 104.

ZEIDLER Kamil, *O dopuszczalności stosowania sposobów erystycznych w postępowaniu sądowym*, „Palestra”, R. 49, nr 7/8, 2004, s. 119-130.

Zgółka Tadeusz, *Retoryka bez uprzedzeń: Stanisławowi Bortnows-*

kiemu w odpowiedzi, „Polonistyka” nr 5, 2002, s. 276-278.

ZGÓŁKOWA Halina, *Dlaczego retoryka?* „Polonistyka” nr 6, 2001, s. 327-332.

ZGÓŁKOWA Halina, Tadeusz Zgółka, *Retoryka dydaktyczna – dydaktyka retoryczna*, „Polonistyka”, R. 58, nr 2, 1995, s. 21-25.

TLUMACZENIA

AFTONIOS, *Progymnasmata* [fragmenty], tł. Bartosz Awianowicz, „Terminus” R. VII (2005), z. 1-2 (12-13), s. 311-329.

AGRICOLA Rudolf, *Progymnasmata* [fragmenty], wyd. Bartosz Awianowicz, „Terminus” R. VII (2005), z. 1-2 (12-13), s. 329-331.

AISCHINES, *Mowy*, tł., wstęp, opr. Włodzimierz Lengauer, Warszawa 2004 Wyd. Prószyński i S-ka, 4⁰, 308 s.

*ARYSTOTELES, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, tł., opr., wstęp Henryk Podbielski, Warszawa 2004 PWN [separatum z t. 6 *Dzieł wszystkich Arystotelesa*]

BECK Gloria, *Zakazana retoryka. Podręcznik manipulacji*, tł. Ewa Klej, Gliwice 2007 Wyd. Helion, 4⁰, 344 s., bibl., ind.

BIRKENBIHL Vera F, *30-dniowy program treningowy komunikacji i retoryki*, tł. Izabela Słotwińska, Białystok 2004 Wyd. Studio Astropsychologii, 2⁰, 127 s.

BREDEMEIER Karsten, *Czarna retoryka. Siła i magia języka*, Warszawa 2007 Studio Emka, 4⁰, 204 s.

BROCK Timothy C., Melanie C. Green, red., *Perswazja. Perspektywa psychologiczna*, tł. Tomasz Sieczkowski, Monika Kowaleczko-Szu-

mowska, Kraków 2007, Wyd. UJ, 2⁰, 454 s., bibl., ind.

DETZ Joan, *Sztuka przemawiania: [nie co mówić, ale jak mówić]*, tł. J. Bartosik, wyd. 2, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, 4⁰, 159 s.

EDMUELLER Andreas, Thomas Wilhelm, *Metody manipulacji*, tł. A. Naremska, Wyd. Cursor Multimedia, Wrocław [br, ca 2001], 8⁰, 128 s. [seria: *Biznes Nawigator*].

FISH Stanley E., *Interpretacja, retoryka, polityka*, red. Andrzej Szahaj, wstęp Richard Rorty, przedm. A. Szahaj, tł. Krzysztof Abriszewski et al., Kraków 2007 Wyd. „Universitas”, 4⁰, 422, [3] s., bibl., ind. [wyd. 1, Kraków 2002]

HEIGL Peter, *30 minut, aby zostać dobrym mówcą. Naucz się mówić interesująco, zrozumiale i pewnie!*, tł. M. Dziedzic, Katowice 2004 Wyd. KOS, 8⁰, 100 s., indeks [seria: *w 30 minut*].

KOHOUT Jaroslav, *Retoryka. Mowa zjednuje ludzi*, tł. Dorota Kwiatkowska, Gliwice 2006⁴ Wyd. Helion, 4⁰, 252 s., bibl.

*KWINTYLIAN Marek Fabiusz, *Kształcenie mówcy: ks. I, II, X*, tł., opr. Mieczysław Brożek, Warszawa, Wrocław 2005 Wyd. De Agostini, Wyd. Ossolineum [wznowienie wydania : Wrocław 1951, BN II.; wyd. także w r. 2002 oraz w wyd. ŻAK także w r. 2002]

LAUSBERG Heinrich, *Retoryka literacka: podstawy wiedzy o literaturze*, tł. opr. Albert Gorzkowski, Bydgoszcz 2002 Wyd. „Homini”, 2⁰, 990 s. bibl., ind.

*MADYDA Władysław, wyd., *Trzy stylistyki greckie: Arystoteles, Demetrius, Dionizjusz*, opr. ..., Warszawa, Wrocław 2006 Wyd. De Agostini, Wyd. Ossolineum [wznawienie]

MAJONE Giandomenico, *Dowody, argumenty i perswazja w procesie politycznym*, tł. D. Sielski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, 4⁰, 264 s.

MORREALE S.P., B.H. Spitzberg, J.K. Barge, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, tł. Paweł Izdebski, Aleksandra Jaworska, Dorota Kobylińska, red. nauk. Urszula Jakubowska, Warszawa 2008 Wyd. PWN, 2⁰, 744 s., bibl., ind.

MEYNET Roland, *Język przypowieści biblijnych*, tł. Andrzej Wałęcki, Kraków 2005 Wyd. WAM, 2⁰, 194 s. [seria: *Myśl Teologiczna*, t. 51]

*NADOLSKI Bronisław, wyd., *Mowy staropolskie. Wybór*, opr. ..., Warszawa, Wrocław 2005 Wyd. De Agostini, Wyd. Ossolineum [wznawienie]

PAPCZYŃSKI Stanisław, *Prodromus Reginae Atrium sive Informatio Tyronum Eloquentiae*, ed. Casimirus

Krzyżanowski MIC, Varsaviae 2001 Wyd. Institutum Historicum Marianorum, 40, 336 s. [*Fontem Historiae Marianorum*, vol. 11]

PAPCZYŃSKI Stanisław, *Zwiastun Królowej Sztuk*, tł. i opr. Bogdan Kupis. w: tegoż, *Pisma zebrane*, red. nauk. Andrzej Pakuła MIC, tł. zbior., Warszawa 2007 Wyd. Księży Marianów MIC, 8⁰, s. 77-594.

PERELMAN Chaim, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, tł. M. Chomicz, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, 4⁰, 208 s. [wyd. 1, Warszawa 2002]

PHILOSTRATUS Atheniensis, *Rozmowa o herosach*, tł. wstęp, opr. Marian Szarmach, Toruń 2003 Wyd. UMK, 2⁰, 84 s., tabl., il.

PERNOT Laurent, *Język pieśni pochwalnej i modlitwy*, „Theologica Wratislaviensia”, t. 1, 2006, s. 33-46 (str. w jęz. ang.).

PLETT Heinrich E., *Modernizacja klasycznej retoryki*, tł. Paweł Stroiński, „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 76-88.

RETORYKA, red. Marek Skwara, Gdańsk 2008 Wyd. słowo/obraz terytoria, 4⁰, 240 s. [Tematy Teoretycznoliterackie: Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”]: zawiera: Kenneth Burke, *Tradycyjne pojęcia retoryki*; Rodney B. Douglass, *Arystotelesowska koncepcja komunikacji retorycznej*; Paul Zumthor, *Retoryka średniowiecza*;

Berthold Emrich, *Topika i topoi*;
Ann Moss, *Książki "miejsc wspólnych" w szkole*; Tzvetan Todorov,
Tropy i figury.

SEXTUS Empiryk, *Przeciw retorom II* [fragm.], tł. Zbigniew Nerczuk,
„Studia Philosophica Wratislaviensia”, vol 1, fasc. 1, 2006, s. 136-147.

TIERNEY Elizabeth, *30 minut dla skutecznej komunikacji, czyli jak być rozumianym przez innych*, tł. M. Dziedzic, Wyd. KOS, Katowice [br., ca 2004], 8°, 88 s., indeks [seria: w 30 minut].

WIBALDUS Stabulensis, *Wibalda z Korvey „List 147”*, tł. i opr. Mirosław Wylegała, „Przegląd Tomistyczny”, t. 12, 2006, s. 121-139 (str. w jęz. fr.).

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

AWTUCHOWICZ Tamara A.,
Poezja ritoriki... Mińsk 2005; rec.
BOGOŁĘBSKA Barbara, „Forum
Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s.

BOGOŁĘBSKA Barbara, *Między literaturą i publicystyką*, Łódź 2006
Wyd. „Piktor”, 4°, 116 s., bibl., ind. ;
rec. LICHĄŃSKI Jakub Z., „Forum
Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007,
s. 11-26.

BREDEMEIER Karsten, *Czarna retoryka. Siła i magia języka*,
Warszawa 2007 Studio Emka, 4°,
204 s. ; rec. ZAŁĘSKA Maria, „Fo-
rum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12)
2007, s. 145-147; rec. KOFTA Piotr,
„Dziennik” 17-082007, s. 70-71
[omówiona także pozycja BECK
Gloria, *Zakazana retoryka. Podręcznik manipulacji*, Gliwice 2007].

CICHOCKA Helena, *Mimesis i retoryka w traktatach Dionizjusza z Halikarnasu a tradycja bizantyńska*,
Warszawa 2005; rec. CERAN Wal-
demar, rec., w: „Byzantinoslavica”
LXIII 2005, s. 293-295.

EEMEREN Frans H. van, et al.,
Argumentation..., Mahwah 2002;
rec. KOSZOWY Marcin,
« Roczniki Filozoficzne » t. 52, nr 1,
2004, s. 427-435.

GORZKOWSKI Albert, *Bene atque ornate...*, Kraków 2004; rec. PELC Janusz, „Barok”, R. 12, nr 2, 2005, s. 201-202.

JULKOWSKA Violetta, *Retoryka w narracji historycznej Joachima Lelewela*, Poznań 1998; rec. MASTALERZ Rafał, „Historyka”, t. 34, 2004, s. 179-181; RADOMSKI Andrzej, „Res Historica” z. 19, 2005, s. 177-180.

JUSZCZYK Andrzej, *Retoryka a poznanie. Powieściopisarstwo Teodora Parnickiego*, Kraków 2004; rec. TOMCZOK Paweł, „Pamiętnik Literacki” 2007: 4, s. 215-224; RYSZKIEWICZ Mirosław, „Teksty Drugie” 2007, nr 1-2, s. 92-97.

KUPIS Bogdan, *Niedoceniony podręcznik retoryki Stanisława Papczyńskiego (1631-1701)*, Warszawa-Lublin 2006, 4⁰, 368 s. [Studia Marianorum, 10]; rec. LICHANŃSKI Jakub Z., „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 149-151.

LAUSBERG Heinrich, *Retoryka literacka...*, Bydgoszcz 2002; rec. LEW Agnieszka, „Meander” R. 60, nr 1, 2005, s. 121-126 (str. w jęz. łac.);

LEWANDOWSKA-TARASIUK Ewa, *W teatrze prezentacji*, op.cit.; PIETRZAK Małgorzata, *Retoryka na co dzień*, op.cit.; RUSINEK Michał, ZAŁAZIŃSKA Aneta, *Retoryka podręczna*, op.cit.; rec. LICHANŃSKI Jakub Z., *Sztuka perswazji*, w: „Nowe Książki” 12 2005, s. 24.

LICHANŃSKI Jakub Z., *Retoryka od renesansu do współczesności...*, Warszawa 2000; rec. URBANŃSKI Piotr, „Barok” nr 2, 2001, s. 136-140; rec. ZAŁĘSKA Maria, „Przegląd humanistyczny” R. 48, nr 2, 2004, s. 139-144.

LICHANŃSKI Jakub Z., *Retoryka w Polsce...*, Warszawa 2003; tenże, *Uwieść słowem czyli Retoryka stosowana*, Warszawa 2003; tenże i Ewa Lewandowska-Tarasiuk, *Nauczanie retoryki w teorii i praktyce*, Warszawa 2003; rec. PIRECKI Piotr, „Nowe Książki”, nr 8, 2004, s. 52-53

LICHANŃSKI Jakub Z., *Retoryka: Historia – Teoria - Praktyka*, t. 1-2, Warszawa 2007 Wyd. DiG, 2⁰, t. 1, 238 s., 33 tabl., bibl., ind., Summary, t. 2, 210 s.; rec. CICHOCKA Helena, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 153-155.

MEYNET Roland, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, tł. Kazimierz Łukowicz, Tomasz Kot SJ, Kraków 2001 [seria: Myśl teologiczna,30];rec.POBIEŻYŃSKA Maja E., „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 97-99.

MEYNET Roland, *Język przypowieści biblijnych*, tł. Andrzej Wałęcki, Kraków 2005 [seria: Myśl teologiczna, 51]; rec. LICHANŃSKI Jakub Z., „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 99-100.

MEYER Michel, red., *Perelman. Le renouveau de la rhétorique*, Paris

2004 PUF, 138 s. [seria: *Débats philosophiques*]; rec. OLESZCZAK Dorota, „Forum Artis Rhetoricae” 2 (2) 2004, s. 63-65.

OBREMSKI Krzysztof, „Retoryka” w wychodku zlewni mleka, „Teksty drugie” 2005:5, s. 213-218 [na marg. *Poetyki i Retoryki Arystotelesa*]

OSTAFIŃSKI Witold, *Wstęp w teorii i praktyce kaznodziejskiej...*, Kraków 2002; rec. GORZKOWSKI Albert, „Homo Dei” R. 74, nr 2, 2004, s. 172-175.

PISAREK Walery, *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków 2002; rec. DARASZ Wiktor J., „Język Polski” R. 84, z. 4, 2004, s. 309-310; KORZEKWA Katarzyna, „Orbis Linguarum”, vol. 25, 2004, s. 421-422.

PŁUCIENNIK Jarosław, *Czy tylko logos? Hermeneutyczny sceptycyzm a retoryka*, „Teksty drugie” 2005:5, s. 130-134 [na marg. książki Michała Rusinka *Retoryka i retoryczność*, Kraków 2003]

ORNATOWSKI Cezary, *Sprawozdanie z 15 Konferencji ISHR*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3-4 (5-6) 2005, s. 107-112.

PAPCZYŃSKI Stanisław, *Prodrumus Reginae Artium sive Informatio Tyronum Eloquentiae*, ed. Casimirus Krzyżanowski MIC, Varsaviae 2001 Wyd. Institutum Historicum Marianorum, 4°, 336 s. [*Fontes Historiae Marianorum*, vol 11]; rec. LI-

CHAŃSKI Jakub Z., „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 152.

PAWŁOWSKI Krzysztof, *Retoryka starożytna w kronice Wincentego Kadłubka*, Kraków 2003; rec. SKIBIŃSKI Edward, „Studia Źródłoznawcze”, t. 44, 2006, s. 185-186.

PERELMAN Chaim, *Imperium retoryki*, Warszawa 2003; rec. LICHĄŃSKI Jakub Z., „Nowe Książki” 2003: 7/8, s. 46.

PRZYCZYNA Wiesław, red., *Retoryka dziś: teoria i praktyka*, Kraków 2001; rec. GRZESIAK-WITEK Dorota, „Społeczeństwo i rodzina”, R.3, nr 1, 2006, s. 149-155.

RUSINEK Michał, *Między retoryką a retorycznością*, Kraków 2003; rec. Górska Izabela, „Ruch Literacki”, R. 47, z. 1, 2006, s. 131-136; AXER Anna, „Pamiętnik Literacki”, R. XCVII, z. 3, 2006, s. 238-242.

RUSINEK Michał, Aneta Załazińska, *Retoryka podręczna...*, Kraków 2005; rec. POTAS Marta, „Nowa Poliszczyzna” nr 4, 2005, s. 57-58; SOBCZAK Barbara, „Zeszyty Telewizyjne” R. 3 [4], nr 11, 2006, s. 126-131..

SHOLEM Gershom, *Rhetorik und Literatur*, wyd. Stephane Moses, Sigrid Weigel, Koln, Weimar, Wien 2000; rec. LICHĄŃSKI Jakub Z., „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 96-97.

SKOLECKA-KONA Krystyna, *Sprawozdanie z przebiegu finału Ogólnopolskiego Konkursu Krasomówczego Aplikantów Adwokackich (Łódź, 6-7 października 2006 r.)*, „Palestra”, R.51, nr 11/12, 2006, s. 305-309.

SOBCZAK Barbara, Halina Zgólkowa, red., *Perspektywy retoryki polskiej*, Poznań 2007 Wyd. Poznańskie, 2⁰, 224 s.; rec. LI-CHAŃSKI Jakub Z., „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 151-152.

UEDING Gert, red., *Rhetorik: Begriff – Geschichte – Internationalität*, Tuebingen 2006; rec. LI-CHAŃSKI Jakub Z., „Forum Artis Rhetoricae” 1 (7) 2006, s. 101-106; tenże, „Przegląd humanistyczny”, R. LI, 2007, z. 4 (403), s. 150-153.

WASILEWSKI Jacek, *Retoryka dominacji*, Warszawa 2006 Wyd. Trio, 2⁰, 508 s.; rec. ZAŁĘSKA Maria, „Forum Artis Rhetoricae” 3-4 (11-12) 2007, s. 147-148.

*ZIOMEK Jerzy, *Retoryka opisowa*, wyd. 2, Wrocław 2000; rec. JAWORSKI Marcin, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka”, t. 11, 2004, s. 231-239.

LIBRORUM EXISTIMATIONES

1. Krawczuk I.B., red., *Latinojazyczne ritoriki na Białorusi: połockij traktat <O ritorczeskom iskustwie...> 1788, 1799*, Minsk 2006

I.B. Krawczuk dokonała przekładu na język rosyjski XVIII wiecznego łacińskiego podręcznika retoryki, który został wydany w Połocku i opatrzyła to wydanie komentarzami. Dwujęzyczną edycję *De arte rhetorica libri quinque lectissimis veterum authorum aetatis aureae exemplis illustrati et ad usum candidatorum eloquentiae accomodati* poprzedza wstęp traktujący o książce i jej autorze. Po tekstach zamieszczone są: posłowie, komentarze oraz tabele.

Jest to pierwszy przekład tego anonimowego traktatu w pięciu księgach; wydany był dwukrotnie w drukarni jezuickiej. Humanistyczna szkoła jezuicka kształciła według systemu formalnego m.in. w zakresie retoryki, której uczono na piątym – najwyższym – szczeblu gimnazjalnym, a ramach tzw. szkoły niższej (*studia inferiora*). Ten i inne podręczniki dają obraz, jak uczono retoryki i jakim teoria retoryki podlegała przeobrażeniom.

Ówczesny Połock był centrum wielonarodowościowym, zaś język łaciński był tu – po języku polskim – drugim językiem nauczania w kolegiach jezuickich. Kiedy zniesiono (a raczej – zawieszono działalność zakonu – dop. Red.) zakon jezuitów w Rzeczypospolitej, zachował się on jeszcze na Białorusi.

Egzemplarze książki zachowały się na Białorusi, w Rosji, na Ukrainie i na Litwie. Dyskusyjna jest sprawa autorstwa traktatu, który służył klasom poetyki i retoryki. Dotychczasowe ustalenia wskazywały [tak m.in. w *Bibliografii* K. Estreichera, *ibid.*, XV.108-109], że podręcznik napisał wykładowca retoryki, Dominik Dekolonia (Decolonia Dominicus lub Colonia Dominique de (1660-1741) – dop. Red.). Jednak – zdaniem badaczki – autorem był P. Estka [Estreicher podaje formę Estko Piotr, por. *ibid.*, XVI.102 oraz przypisuje to wydanie właśnie jemu; jednak, jak widać z opisu, Estreicher nie widział egzemplarza i opisywał go z innych źródeł], który napisał go specjalnie dla białoruskich szkół jezuickich. Twierdzi tak na podstawie przywołanych źródeł i żeby to autorstwo udowodnić, punktem odniesienia dla traktatu inny, czyni autentyczny tekst Dekolonii.

Retoryczny traktat wpisał się w historię kultury i oświaty epoki, zaś poprzez przywołane przykłady przyczynił się do kształcenia aksjologicznego człowieka-obywatela.

Podręcznik omawia podstawy retoryki, tzn. cele, przedmiot, części, środki. Zgodnie z tradycją księga I traktuje o inwencji, księga II o dyspozycji, księga III – o elokucji (tę część uznał autor za najważniejszą), księga IV – o różnych formach i rodzajach mowy (tu m.in. omówiona jest teoria trzech stylów) i księga V – o wygłoszeniu, wraz ze sztuką pamięci. Zamiast typowego wykładu teorii

znamiennie jest stawianie pytań i odpowiedzi na nie (w ten sposób autor definiuje różne kwestie). Podręcznik – jak głosi tytuł – odwołuje się do wielu przykładów. Komentarze I.B. Krawczuk dotyczą realiów historycznych i kulturowych.

Książka pozbawiona jest bibliografii i indeksu terminów, co obniża wartość naukową tego niezwykle potrzebnego wydania.

Niezależnie od zgłoszonego zastrzeżenia trzeba powiedzieć, że opracowanie jest merytorycznie cenne, kompetentne i wnikliwe. W pewnym sensie pionierskie, tak jak i pierwszy wydrukowany na Białorusi traktat retoryczny.

Barbara Bogołębska

2. Clive Chandler, *Philodemus „On Rhetoric” Books 1 and 2. Translation and Exegetical Essays*, New York, London, 2006 Routledge, 4°, 232 s., bibl., indeksy [Studies in Classics]

Nowe wydanie i tłumaczenie dzieła Filodemosza *Retoryka* jest wydarzeniem. Oto po wielu latach pracy nad ponownym uporządkowaniem papirusów z Herkulanum otrzymaliśmy nowe wydanie tego ważnego traktatu. Jak pisze autor we *Wstępie* jego dzieło poprzedziła praca Longo Auricchio z roku 1977 a także własna praca z roku 2004. Obecna edycja jest wolna, na tyle na ile jest to możliwe, od błędów wydań poprzednich. Ukazała się ona w serii *Studies in Classics* wydawanej przez Dirka Obbinka z Uniwersytetu w Oksfordzie i Andrew Dycka z Uniwersytetu Kalifornijskiego w Los Angeles.

Komentarz składa się z sześciu rozdziałów, które zawierają nie tylko informacje dotyczące historii retoryki, a szczególnie Filodemosza i jego kręgu, ale także tłumaczenia fragmentów jego różnych traktatów. Rozdział pierwszy – *Introduction* – to ogólne wprowadzenie do problematyki dziejów retoryki w czasach Filodemosza. Rozdział drugi – *Translation* – to nowy przekład dzieła Filodemosza. Rozdziały od trzeciego do szóstego – *Arguments „For and Against”, Philodemus on Art and Rhetoric, Textual Authority, Psychagogia and Philodemus’ On Rhetoric* – omawiają poszczególne problemy związane z traktatem tego wielkiego retora.

Książkę uzupełniają: *zakończenie, przypisy, bibliografia*, oraz trzy indeksy: indeks cytowań autorów klasycznych, indeks do rozdziału drugiego, indeks ogólny do całości dzieła.

Poza rozdziałem drugim, gdzie mamy tylko tłumaczenie angielskie całości dzieła, w pozostałych autor przytacza tekst grecki (według najnowszych lekcji) i, poza tłumaczeniami, daje do tych fragmentów obszerny i interesujący komentarz. Powiedzmy od razu – w stosunku do naszej wiedzy nt poglądów Filodemosza na retorykę znanych najpełniej od wydania Siegfrieda Sudhausza z końca XIX wieku (1892-1896) zasadniczych zmian nie ma. Są różnice szczegółowe, które dotyczą kolejności poszczególnych fragmentów; w

niektórych wypadkach nowsze tłumaczenie jest bardziej precyzyjne niż Harrego M. Hubbella z 1920 roku.

Dodam, iż jeśli wydanie to potraktować jako krytyczne – sam autor tak go nie postrzega – to wymaga ono zmian w sposobie cytowania poszczególnych fragmentów z *Retoryki* Filodemososa. Zapewne w przyszłości trzeba będzie pomyśleć o edycji, która będzie zawierać konkordancję do wydania Sudhausosa.

Książka, z konieczności, przynosi sporo uwag na temat w ogóle poglądów filozoficznych oraz estetycznych szkoły epikurejskiej. Jednak w tym zakresie nie mamy żadnych nowości i autor tylko poglądy owe systematyzuje podporządkowując ich prezentację omawianiu dzieła Filodemososa.

Jedyna moja uwaga krytyczna wiąże się z tym, iż autor nie przywołuje strony WWW *The Friends of Herculaneum Society*; jest ono o tyle ważne, iż na tej stronie można znaleźć informacje o najnowszych badaniach nad papirusami z Herkulanum, a także podana tam jest najnowsza literatura przedmiotu.

W sumie jest to bardzo ważna książka dla każdego, kto chce zrozumieć dzieje retoryki w dobie antycznej; Filodemos bowiem jest w jej rozwoju nieco zapomnianym, ale jakże ważnym ogniwiem. Być może zresztą, że trzeba będzie historii retoryki pisać, przynajmniej w części, na nowo.

Jakub Z. Lichański

3. Constant J. Mews, Cary J. Nederman, Rodney M. Thomson, wyd., *Rhetoric and Renewal in the Latin West 1100-1540. Essays in Honour of John O. Ward*, Turnhout 2003 Brepols Publishers n.v., 2°, 270 s., portret, indeks, Tabula Gratulatoria.

Tom wydany pod redakcją Constanta J. Mewsa, Cary'ego J. Nedermana, Rodneya M. Thomsona przynosi szalenie interesujące materiały, których tematyka dotyka kręgu zainteresowań retorycznych Johna O. Warda.

John O. Ward z Uniwersytetu w Sydney jest badaczem, którego główne zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dziejów, głównie, acz nie wyłącznie, retoryki w wiekach średnich. Jest on atakże postacią świetnie znaną z kongresów *The International Society for the History of Rhetoric*, na których nie tylko zaskakuje wspaniałą znajomością problematyki retorycznej, ale także wspaniale improwizowanymi, żartobliwymi mowami panegirycznymi na cześć organizatorów kolejnego Kongresu. Omawiany tom składa się z trzech części, które poprzedza *Exordium*. W jego skład wchodzi: studium bio-bibliograficzne poświęcone Wardowi autorstwa R.M. Thomsona, bibliografia Johna O. Warda pióra Rodney'a M. Thomsona i Constanta J. Mewsa oraz rozprawa Martina Camargo *Defining Medieval Rhetoric*. Część pierwsza – *Abelard and Rhetoric* – składa się z czterech rozpraw, w których autorzy: Constant J. Mews, Karin

Margareta Fredborg, Peter van Moos i Juanita Feros Ruys omawiają takie problemy jak: *Peter Abelard on Dialectic, Rhetoric, and the Principles of Argument*, *Abelard on Rhetoric, Literary Aesthetics n the Latin Middle Ages: The Rhetorical Theology of Peter Abelard*, *Eloquence multum depingere: Eloquence and Dictamen in the Love Letters of Heloise and Abelard*. Bezwzględnie najciekawszym jest tu tekst K.M. Fredborg, który zawiera publikację interesującego dziełka Abelarda *Super topica glossae*. Część druga – *Voices of Reform* – zawiera także cztery studia autorstwa takich badaczy, jak: Rodney M. Thomson, Michael Winterbottom, Cary J. Nederman, John Scott. Poświęcone są takim problemom, jak: *Satire, Irony, and Humour in William of Malmesbury*, *The Language of William of Malmesbury*, *The Origin of „Policy”: Fiscal Administration and Economic Principles in Later Twelfth-Century England* (autor analizuje tu fragment dorobku pisarskiego Jana z Salisbury oraz Ryszarda FitzNigela, postaci niezwykle interesującej, autora rozpraw poświęconych administrowaniu), *William of Ockham and the Lawyers Revisited*. Bohaterowie tych rozpraw tworzyli jakże specyficzną elitę intelektualną nie tylko Anglii, ale i Europy w okresie dojrzałego średniowiecza; zarazem są świetnym materiałem do studiów z zakresu retoryki. Część trzecia – *Rhetoric in Transition* – zawiera także cztery rozprawy, które są poświęcone takim tematom, jak: *Wycliffite ciceronianism? The General Prologue to the Wycliffite Bible and Augustine’s De doctrina Christiana*, *Ciceronian Rhetorical Theory In the Volgare: A Fourteenth-Century Text and its Fifteenth-Century Readers*, *Rhetoric in the Fifteenth Century: From Manuscript to Print*, *Political Rhetoric and Rhetorical Politics in Juan Luis Vives (1492-1540)*. Autorami studiów są: Rita Copeland, Virginia Cox, James J. Murphy, Nancy S. Struever. Dwa pierwsze podnoszą ważką kwestię ewentualnych wpływów M.T. Cyncerona na kulturę późnego średniowiecza; studium Jamesa Murphy’ego, wybitnego znawcy retoryki średniowiecznej, jest szalenie ciekawą próbą pokazania „rynku” książek retorycznych w Europie na przełomie XIV i XV wieku. Studium ostatnie przynosi wprowadzenie do myśli Vivesa, ważnego „ogniwa” w dziejach XVI-wiecznej reformy retoryki, której zwieńczeniem jest rozprawa Piotra Ramusa oraz podręcznik Omera Talona.

Książkę jest istotnym wkładem w badania retoryki w okresie późnego średniowiecza; autorzy ukazują bądź interesujące a mało znane fakty, jak Karin Margareta Fredborg, bądź, jak James Murphy omawiają przemiany, jakim uległ „rynek” książek retorycznych pod wpływem wynalazku druku. Są one nie tylko ważkimi przyczynkami do dziejów retoryki od XII do XVI wieku, ale przede wszystkim uświadamiają, jak złożona i niezwykła była to historia.

Autorzy w wielu wypadkach całkiem świadomie kontynuują rozważania, które zapoczątkował swymi studiami John O. Ward. Problematyka retoryczna okazuje się jednak tak złożona, iż ciągle wymaga nowych badań i nasuwa nowe pytania. Autorzy ukazują także w niektórych studiach powiązania retoryki i językoznawstwa, co jest istotne, bowiem badacze z obu dziedzin mają czasem

tendencję do ignorowania dokonań kolegów. Omawiany tom podkreśla, iż ważne jest zrozumienie specyfiki i wagi dokonań obu nauk: jednak rozważania te ukazują jedno – powszechność retoryki jako narzędzia dla kształtowania dowolnych tekstów.

W sumie jest to ważna książka dla każdego, kto chce zrozumieć dzieje retoryki w tej dziwnej epoce między XII a XVI wiekiem; szkoda tylko, iż redaktorzy tomu przy jego kompozycji uwagą swą nie objęli Europy Środkowej i Południowej. Tom byłby wtedy bardziej reprezentatywny jako obraz tych niezwykłych czasów.

Jakub Z. Lichański

4. Maroun Aouad, wyd., *Le livre DE LA RHETORIQUE du philosophe et medicin ibn Tumlus (Alhagiag bin Thalmus)*, Paris 2006 Libr. Philosophique J. Vrin, 2°, CXXX s., 178 s., indeksy, bibl. (tekst w j. franc. i arabskim) [Textes et Traditions, 13]

Edycja, jaką przygotował Maroun Aouad, jest wzorcowo przygotowanym studium, które zawiera nie tylko tekst mało znanego arabskiego traktatu retorycznego, ale także świetnie napisany rys dziejów retoryki w kulturze islamu. Autor, wybitny uczony szwajcarski i amerykański (związany m.in. z uniwersytetami w Genewie, Kaliforni oraz z Insitute for Advanced Studies w Princeton), ma na swym koncie także wydanie m.in. komentarzy Averroesa do *Retoryki* Arystotelesa. Omawiana edycja ukazała się w serii *Textes et Traditions*, która przynosi wydania bądź studia krytyczne poświęcone autorom i dziełom z okresy późnego antyku i średniowiecza (także pochodzącym z Bliskiego Wschodu).

Konstrukcja książki jest prosta, bowiem składa się z dwu części. Część pierwsza jest wstępem do edycji, ale także zarysem historii retoryki w XII w. Wydawca bardzo szczegółowo omawia poszczególne problemy, jakie wiążą się z wydawanym dziełem, w tym np. związki retoryki i medycyny (ibn Tumlus był także lekarzem), a także, co niezwykle cenne, miejsca paralelne z dziełem Averroesa. Część druga obejmuje edycje dzieła w wersji dwujęzycznej: arabskiej i francuskiej, wraz z niezwykle bogatym komentarzem. Książkę uzupełniają: *bibliografia*, oraz indeksy.

Jest ważna książka dla każdego, kto chce zrozumieć dzieje retoryki w Europie XII w. na styku kultury islamu i łacińskiego średniowiecza. (jzl)

5. Montefusco Lucia Calboli, wyd., *Papers on Rhetoric. V. Atti del Convegno Internazionale DICTAMEN, POETRIA AND CICERO : COHERENCE AND DIVERSIFICATION, Bologna, 10-11 Maggio*

2002, Roma 2003 Herder Editrice, 4⁰, VIII s., 284 s., bibl. załącznik.
[PAPERS ON RHETORIC, 7]

Edycja, jaką przygotowała Lucia Calboli Montefusco, przynosi dziewięć niezwykle interesujących studiów, które ukazują trzy kwestie niezwykle ważne dla kształtowania się tradycji retorycznych w Europie średniowiecznej. Są to: dyktamen, poezja/poetyka oraz tradycja Marka Tulliusza Cicerona. Wśród autorów są: Gian Carlo Alessio (*Due trattati di retorica nell'Italia centro-settentrionale*), Ferruccio Bertini (*Da Cicerone alla Poetria nova di Geoffroy de Vinsauf*), Gualtiero Calboli (*The knowledge of the Rhetorica ad Herennium as „prerequisite for training in dictamen”*), Martin Camargo (*The Pedagogy of the Dictatores*), Giuseppe Cremascoli (*Bibbia e ars dictaminis*), Karin Margareta Fredborg (*The „lucca” Summa on Rhetoric*), John O. Ward (*Alan (of Lille?) as retor: unity from diversity?*), Ronald Witt (*The French cultural invasion, 1180-1230*) oraz Marjorie Curry Woods (*Using the Poetria nova to Teach Dictamen in Italy and Central Europe*). Książka posiada bibliografie załącznikowe, lecz jest pozbawiona indeksu, co szalenie utrudnia jej lekturę.

Szczegółowe omówienie książki nastęrcza sporo trudności, bowiem każdy z tekstów zasługuje na osobne omówienie. Szczególnie dlatego, iż w kilku tekstach, m.in. Johna O. Warda oraz Marjorie Curry Woods wskazane i zwięźle omówione są rękopisy retoryczne ze zbiorów polskich (chodzi o rękopisy Alana z Lille oraz Godfryda z Vinsauf). Zarazem właśnie M.C. Woods wskazuje na znaczenie m.in. tradycji Nicolausa Dybina dla kształtowania nowoczesnej koncepcji dyktamenu w tej części Europy. Można powiedzieć śmiało, iż lektura tomu przygotowanego pod redakcją Lucii Calboli Montefusco uświadamia, badania nad historią retoryki wciąż mogą kryć wiele niespodzianek. Szkoda tylko, iż badania polskie w tym zakresie nie są przez kolegów z Europy Zachodniej czy USA dostrzegane; zapewne podstawowa przyczyna jest bariera językowa.

Jest to jednak ważna książka, która ukazuje, jak w okresie średniowiecza kształtowała się tradycja retoryczna, a dyktamen oraz poetyka kształtowały nową kulturę piśmienniczą i literacką w Europie. Co istotne – ukazuje także, w sposób niezamierzony, iż w owym czasie nasz kontynent stanowił w gruncie rzeczy dość jednolitą formację kulturową; jej spoiwem była m.in. tradycja retoryczna. (jzl)

6. Fredborg Karin Margareta, wyd., *The Latin Rhetorical Commentaries by Thierry of Chartres*, Toronto 1988 Ed. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2⁰, 404 s., indeksy, bibl. (tekst w j. ang. i łacińskim) [Studies and Textes, 84]

Edycja, którą przygotowała Karin Margareta Fredborg, jest wzorcowym studium zawierającym teksty dwu komentarzy Thierry'ego z Chartres: *Commentarius super Libros De Inventione* oraz *Commentarius super Rhetoricam ad Herennium*. Autor komentarzy, Thierry z Chartres (Theodoricus Chartrensis, ?-1150/1155)³⁴ znany platonik i teolog, autor m.in. komentarza do *Opuscula sacra* Boethiusa, był nauczyciel *sztuk wyzwolonych* w Paryżu oraz w Chartres. Do grona jego uczniów miał należeć m.in. Piotr Abelard. Komentarze do tych dwu podstawowych traktatów retorycznych reprezentujących zresztą dwie tradycje retyrczne, tzw. *rhetorica vetus* oraz *rhetorica nova* ukazują nam w nieco innym świetle dzieje retoryki w wieku XII. Znacomity komentarz Karin Margarety Fredborg wskazuje, iż przygotowanie intelektualne autora może nas zaskoczyć, a znajomość, przynajmniej pobieżna autorów klasycznych, była zadziwiająco głęboka.

Konstrukcja książki jest prosta, bowiem składa się z dwu części. Część pierwsza jest wstępem do edycji, ale także zarysem historii retoryki w XII w. Wydawca bardzo szczegółowo omawia także kwestie ściśle edytorskie, bowiem mimo, iż tradycja rękopiśmienna jest spora (badaczka wskazuje na osiem rękopisów), to przecież znajomość tych tekstów była raczej mizerna³⁵. Część druga obejmuje edycję dzieł w wersji wyłącznie łacińskiej, wraz z niezwykle bogatym komentarzem. Książkę uzupełniają: *bibliografia*, oraz indeksy.

Jest ważna książka dla każdego, kto chce zrozumieć nie tylko dzieje retoryki w Europie XII w. ale poznać głębiej kształtowanie się nowoczesnego rozumienia retoryki. Studium to uświadamia także siłę oddziaływania tradycji cyceroniańskiej, co nie będzie bez znaczenia dla kształtowania kultury [piśmienniczej] nowożytnej Europy. (jzl)

7. Stanisław Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, szkice)*, t. 2, Warszawa 2007 Wyd. Wydziału Polonistyki, 2⁰, 348 s., portret, aneks.

Stanisław Dubisz jest autorem kilku rozpraw poświęconych historii retoryki, a także studium *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego* (1992)..

Książka składa się z trzech części, które łącznie obejmują trzynaście rozdziałów. Część pierwsza – *Dzieje języka i ich związki z kulturą* – składa się z pięciu rozdziałów, w których autor omawia takie kwestie, jak: *Język – historia – kultura w cywilizacyjnych zbliżeniach*, *Komunikacja publiczna w dziejach*

³⁴ Cf. E. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, tł. S. Zalewski, Warszawa 1966 IW PAX, s. 144-148, 604 i inne (w tradycji polskiej używa się formy Teodoryk z Chartres).

³⁵ Cf. A. Michel, *La rhétorique: vocation et ses problèmes: sources antiques et médiévales*. w: M. Fumaroli, wyd., *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne 1450-1950*, Paris 1999 PUF, s. 38 (jest to krótka, jednozdaniowa, wzmianka).

polszczyzny, Składniowo-stylistyczny rozwój literackiej polszczyzny ogólnej (XVI-XX w.) – zarys tendencji, Odrodzenie w Polsce – kultura, polityka, religia, język, Odrodzenie, Barok, Oświecenie – przełomy epok, zmiany ról języka. Część druga – Renesansowi mistrzowie pióra – obejmuje pięć rozdziałów, które poświęcone są takim postaciom, jak: Mikołaj Rej, Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki, Stanisław Orzechowski, Piotr Skarga. Część trzecia – Barok w języku – jest podzielony na trzy części, które są poświęcone takim tematom, jak: Fabian Birkowski – kaznodzieja obozowy, Sarmaci – pisarze, oratorzy, politycy (są omawiani: Jakobus Sobieski, Jan Chryzostom Pasek, Jan III Sobieski, Wojciech Bystrzonowski), Poezja konfederacji barskiej w incipitach zamknięta.

Książkę uzupełniają: *bibliografia*, oraz aneks, który obejmuje: bibliografię autora za lata 2002-2006, dorobek w kształceniu kadr naukowych i dydaktycznych w latach 2002-2007.

Autor kontynuuje rozważania – jak pisze w *Przedmowie* – zapoczątkowane w tomie pierwszym publikacji, który ukazał się w roku 2002. Problematyka retoryczna nie jest w rozważaniach Dubisza podstawową, jednak odgrywa dość istotną rolę w charakterystyce zarówno pisarzy, jak i pewnych tendencji ogólnojęzykowych. Jest to ważne, bowiem ukazuje wzajemne powiązania obu dziedzin: retoryki i językoznawstwa – co jest istotne, bowiem badacze z obu dziedzin mają czasem tendencję do ignorowania dokonań kolegów. Dubisz rozumie specyfikę i wagę dokonań obu nauk: jest to niezaprzeczalna zaleta książki.

Książka, z konieczności, przynosi sporo uwag na temat w ogóle związane z historia języka; ważne są próby dotyczące opisanie kwestii związanych z komunikacją publiczną w dziejach polszczyzny oraz ewolucją warstwy składniowo-stylistycznej literackiej polszczyzny ogólnej.

Jedyna moja uwaga krytyczna wiąże się z brakiem indeksu do całości książki; utrudnia to znakomicie jej lekturę i nie wystawia wydawcy najlepszego świadectwa co do profesjonalizmu.

W sumie jednak jest ważna książka dla każdego, kto chce zrozumieć dzieje języka a także retoryki w dobie średniopolskiej; Stanisław Dubisz okazuje się tu bardzo dobrym przewodnikiem.

Jakub Z. Lichański

8. Donka Aleksandrova, *Metamorfozu na retorikata prez XX vek*, Sofija 2006 Univ. Izdatelstvo, 2°, 464 s., bibl., str. w j. ros., ang., franc. [Universitetska Biblioteka, nr 451]

Metamorfozu na retorikata prez XX vek autorstwa Donki Aleksandrovej to interesująca próba opisanie kształtowania się nowoczesnej retoryki. Autorka dzieli swe studium na dwie części: w pierwszej zatytułowanej *retoryka i*

argumentacja omawia w pięciu rozdziałach takie zjawiska jak: argumentacja jako proces, procedura i wytwór/produkt, nowa retoryka (głównie Chaim Perelman), teoria argumentacji Stefana Toulmina, tzw. amsterdamska szkoła argumentacji oraz erywańska szkoła argumentacji.

Część druga – *Retoryka, wychowanie i władza* – jest próbą omówienia wybranych najnowszych kierunków badań w zakresie retoryki. Są to, zdaniem badaczki, takie problemy jak: *podejście stylistyczno-semiotyczne we współczesnej retoryce*, *krytyka retoryczna* (są omawiani tacy autorzy, jak: Wayne Booth, Northrop Fry, Walter Fisher, Gerard Genette, Kenneth Burke, I.A. Richards), *retoryka eksperymentalna*, *retoryka polityczna i kwestia wolności wypowiedzi* (szczególna uwagę poświęca badaczka takim autorom, jak: Lloyd Bitzer, Michel Foucault, retoryka feministyczna).

Książkę uzupełniają: zakończenie, *bibliografia*, oraz aneks, który zawiera życiorysy wybranych retorów omawianych przez badaczkę.

Książka, z konieczności, jest spojrzeniem bardzo wycinkowym na dzieje retoryki w XX wieku i wiele zjawisk albo pomija (co zaskakuje – prawie w całości dzieje retoryki nie tylko w krajach słowiańskich, ale i w Niemczech), albo omawia dość pobieżnie (m.in. kwestie dotyczące krytyki retorycznej, gdzie zaskakuje nieobecność Edwina Blacka, czy Rolanda Barthesa). Przynosi jednak sporo ważkich uwag na temat wskazanych wcześniej autorów i role informacyjną spełnia, poza wskazanymi opustkami, dobrze. Jest zatem dobrym wprowadzeniem do dalszych, już samodzielnych poszukiwań i badań nad retoryką współczesną.

Jakub Z. Lichański

9. Marek Skwara, red., *Retoryka*, Gdańsk 2008 Wyd. słowo/obraz terytoria, 4⁰, 240 s. [seria: *Tematy Teoretycznoliterackie: Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*]

Wydawana od kilku lat przez *gdańskie wydawnictwo słowo/obraz terytoria* seria: *Tematy Teoretycznoliterackie: Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”* jest, m.in. dla kształcenia uniwersyteckiego, bardzo cenna. Przynosi ona w formie zwartej artykuły, które są często wykorzystywane w dydaktyce, a których, poza dawnymi zeszytami „Pamiętnika Literackiego” nie istnieją w obiegu czytelnym. Nie zapominajmy jednak, iż z reguły artykuły te pochodzą sprzed wielu lat, w wypadku omawianego tomu ukazały się po polsku ponad trzydzieści lat temu, a oryginały są częstokroć jeszcze starsze. Nie świadczą zatem dobrze o stanie wiedzy na konkretny temat; w wypadku retoryki jest to szczególnie kłopotliwe. Tom przynosi sześć rozpraw: Kennetha Burke’a, *Tradycyjne zasady retoryki* (1931), Rodneya B. Douglasa, *Arystotelesowska koncepcja komunikacji retorycznej* (1974), Paula Zumthora, *Retoryka średniowiecza* (1975), Bertholda Emricha, *Topika i topoi* (1972) i Tzvetana

Todorova, *Tropy i figury* (1967); do przywołanych został dodany tekst Ann Moss, *Książki „miejsz wspólnych” w szkole* (1996); całość poprzedza wstęp Marka Skwary *O polskiej retoryce po 1945 roku*. Natomiast, w stosunku do zeszytów „Pamiętnika...” z 1977 roku, opuszczone zostały: Roland Barthes, *Analiza retoryczna*; Renate Lachman, *Retoryka a kontekst kulturowy*; Gérard Genette, *Figury*; Katherine M. Hall Jamieson, *Ograniczenia gatunkowe a sytuacja retoryki*; Nicolas Ruwet, *Synekdochy i metonimie*.

W momencie publikacji w 1977 roku teksty te, acz nie najważniejsze w badaniach nad retoryką, miały swoje znaczenie, szczególnie studia Burke’a oraz Emricha, a także rozprawy Barthesa, Lachman i Jamieson, w mniejszym stopniu Genetta czy Ruweta. Pierwszy z tekstów wprowadzał do polskiego obiegu naukowego badacza, który dla kształtowania nowożytnych badań nad retoryką, nie tylko w USA, odegrał rolę absolutnie podstawową. Drugi tekst ważny jest, bowiem prostował pewne fałszywe wyobrażenie nt topiki, jakie wynieść mogli niemość krytyczni czytelnicy studium Ernsta Roberta Curtiusa. Pozostałe opuszczone teksty przynosiły dość istotną propozycję analityczną Barthesa, ważna m.in. w kontekście jego innego tekstu: *Analiza strukturalna opowiadania*. Teksty Genetta i Ruweta ułatwiają zrozumienie założeń tzw. grypy MI, która w badaniach nad retoryką odegrała i odgrywa wciąż rolę ważką. Wreszcie studia Lachman czy Jamieson pokazywały pewne szersze konteksty retoryki, o tyle ważne, iż pozwalały usytuować retorykę np. wobec Arystotelesowskiej teorii gatunków/rodzajów bądź wskazywały na pewne ograniczenia teorii retoryki wyznaczone kontekstem kultury, w której owa teoria była użyta.

Teksty ogłoszone w recenzowanej antologii albo przynoszą informacje dość ogólne, które w stosunku do prac fundamentalnych, m.in. Jamesa J. Murphy’ego, miały małe znaczenie (P. Zumthor), albo są próbą usytuowania np. Arystotelesa w dość nietypowej dla niego perspektywie (R.B. Douglass), czy wreszcie – w sumie marginalne – dla samej teorii retoryki (T. Todorov; to studium, bez wspomnianych prac Genetta czy Ruweta, wypada całkiem nie a propos). Już wtedy zabrakło wśród autorów m.in. wspomnianego J.J. Murphy’ego, ale także George’a Kennedy’ego, Chaima Perelmana (na szczęście – ukazały się dwie jego dość podstawowe prace z zakresu retoryki), Roberta McKeona, Roberta L. Wichelnsa, że wymienię tylko badaczy z USA. Należałoby wskazać oczywiście badaczy niemieckich z Walterem Jensem, czy brytyjskich z Willburem Samuelem Howellem (opuszczenie obecnie studium Rolanda Barthesa kompletnie zmienia perspektywę badań francuskich).

Dziś zresztą, gdy ukazały się fundamentalne prace z zakresu historii i teorii retoryki, m.in. Josefa Martina, Marca Fumaroli, George’a Kennedy’ego czy wreszcie encyklopedie takie jak redagowane przez Gerta Uedinga i Waltera Jensa (*Historisches Woerterbuch der Rhetorik*) czy Thomasa Seaboka (*Encyclopedia of Rhetoric*), że pominę wielkie antologie, głównie amerykańskie, takie jak m.in. prace wydane pod redakcją P. Bizzel i B.

Herzberga, J. Blankenship i H.G. Stelznera, R.L. Johannesena, przygotowanie antologii tekstów dotyczących retoryki jest nieco Syzyfowym zadaniem.

Sam wstęp jest, w obecnym kształcie, pewnym nieporozumieniem. Jest to zmieniona wersja tekstu przygotowanego do zupełnie innego wydawnictwa i tam świetnie spełniała swe zadania, szczególnie, iż był on uzupełniony olbrzymią bibliografią. Tu, szczególnie w kontekście zamieszczonych w antologii tekstów, razi brakiem odniesienia do przedstawianej dalej problematyki. Część bowiem polskich badań nad retoryką ma się nijak, szczególnie do prac Kennetha Burke'a czy Bertholda Emricha (mam na myśli głównie poglądy Michała Rusinka); natomiast kompletnie zostały pominięte te z polskich prac, które starają się kontynuować badania i zapoczątkowane przez polskich badaczy, jak Maria Maykowska czy Jerzy Kowalski, a także przez badaczy zachodnioeuropejskich i amerykańskich, jak m.in. Josef Martin, Donald Russell, badacze z kręgu *Seminar für Allgemeine Rhetorik* czy *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* (oba związane z uniwersytetem w Tybindze) a także James J. Murphy, George Kennedy, Marc Fumaroli, Laurence Pernot, czyli kręgu *The International Society for the History of Rhetoric* (w którym pozostają tacy polscy badacze, jak m.in. Jerzy Axer, Anna Axerowa, Helena Cichocka, Jakub Z. Lichański, Maria Załęska, czy polsko-amerykańscy, jak Cezar Ornatowski).

Co gorsza – wstęp, któremu brakuje całej części historycznej, także i dotyczącej Polski – robi dość fałszywe wrażenie także i dlatego, że wyrывa pewne badania z szerszego kontekstu. Brak prac Mecherzyńskiego czy Bruchnalskiego, a także prób opisanie historii retoryki w Polsce pióra m.in. piszącego te słowa, że o pracach m.in. Maykowskiej czy Kowalskiego nie wspominając powoduje powstanie nieco a historycznego widzenia tych zagadnień.

Wreszcie – przywołane prace zachodnie, w takim wyborze, są absolutnie niereprezentacyjne dla współczesnego etapu badań nad historia i teoria retoryki w Europie i na świecie. Brak prac m.in. Joachima C. Classena, Jirego Krausa, a także Donki Aleksandrowej, że o badaczach rosyjskich nie wspomnę, czy przywoływanych już Marca Fumarolię, Laurencę Pernota, George'a Kennedy'ego, Josefa Martina, wreszcie Thomasa M. Conleya (zasłużonego dla badań także dziejów retoryki w tej części Europy), a z drugiej strony prac Richarda Lanhama, czy Katheleen Welch – powoduje całkiem fałszywą perspektywę oglądu badań nad retoryką. Dziwi to, bowiem w [przywołanych we wstępie M. Skwary m.in. moich pracach] staram się zawsze pokazać pewne najnowsze tendencje w badaniach nad retoryką.

Praca Marka Skwary zatem będzie zapewne przydatna w dydaktyce uniwersyteckiej; jako jednak wprowadzenie do problemów historii i teorii retoryki tak, jak dziś to postrzegamy, swego zadania nie spełnia.

Jakub Z. Lichański

10. Chaim Perelman, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, przełożył Tomasz Pajor, wstęp i przypisy Jerzy Wróblewski, Warszawa 1984 Wydawnictwo Naukowe PWN. 4°, 238 s.

Logika prawnicza. Nowa retoryka, to pierwsza książka Chaima Perelmana poświęcona retoryce, która ukazała się w Polsce. Książka ta dzieli się na dwie części: pierwsza poświęcona jest kwestiom logiki w postępowaniach sądowych, druga – jest zwięzłym wprowadzeniem do retoryki rozumianej jako teoria argumentacji. Nie jest to, w tej części, jednak skrót głównej pracy Perelmana, a tylko opis jak należy rozumieć dziś retorykę.

Otrzymujemy zatem pracę, której cel jest dwojaki. Najpierw teoretyczny – zaprezentowanie tak ważkiej dziedziny, jak retoryka, która zajmuje się rozmowami opartymi na przesłankach niepewnych. Następnie praktyczny – pokazanie jakie pułapki czyhają na prawnika, która bardziej zawierzy procedurom i formalnym zapisom kodeksowym, niż umiejętnościami prawidłowego posługiwania się technikami argumentacyjnymi. Dużą zaletą książki jest, iż kwestie praktyczne są omawiane z wykorzystaniem oczywiście odpowiednio dobranych przykładów.

Świetny wstęp Jerzego Wróblewskiego jest ważny nie tylko dla prawników; wprowadza on bowiem znakomicie w zawiłane zagadnienie argumentacji prawniczej, orasz szerzej: w kwestie sposobu rozumienia prawa i procedur prawnych.

Jakub Z. Lichański

11. Chaim Perelman, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, przełożył Mieczysław Chomicz, redakcji naukowej dokonał Ryszard Kleszcz, Warszawa 2002 Wydawnictwo Naukowe PWN. 4°, 208 s. [wyd. 2, Warszawa 2004]

Omawiana książka jest przede wszystkim analizą technik argumentacyjnych; praca Perelmana jest bardzo kłopotliwa do omawiania, bowiem dziesięć z czternastu rozdziałów jego studium, to analiza i technik argumentacyjnych, i rodzajów argumentów, i sposobów posłużenia się nimi, i umiejętnego ich szeregowania. Szczególnie jednak warto zwrócić uwagę na trzy rozdziały, w których Perelman omawia argumenty pozornie odwołujące się do rozumowań logicznych, gdy faktycznie są one do nich tylko podobne. Są to przede wszystkim argumenty *quasi*-logiczne; upodabniają się one do rozumowań logicznych gdy, np. następuje „zastąpienie” sprzeczności logicznej [np. dwa sprzeczne polecenia] przez niezgodność jakiegoś/jakichś sądów [wskazane sprzeczne polecenia traktujemy jako przykład takiej „sytuacji życiowej”, gdy musimy wybrać między jakąś zasadą a koniecznością narzuconą okolicznościami]. Drugą grupę stanowią argumenty oparte na strukturze rzeczywistości. Badacz ma na myśli sytuację, gdy „pewne elementy rzeczywistości połączył ze sobą szeroko uznawany związek, możliwe staje się

budowanie na tym związku argumentacji pozwalającej przechodzić od tego co jest przyjęte, do tego co chcemy, aby przyjęte zostało” [s. 97]. Jako ostatnią grupę omawia Perelman argumenty odwołujące się do przykładów, ilustracji bądź wzoru, czyli takie argumenty, które z logicznego punktu widzenia, są absolutnie nie do zaakceptowania.

Otrzymujemy zatem pracę, której cel jest dwojaki. Najpierw teoretyczny – nowoczesne omówienie zagadnienia, które po raz pierwszy tak szczegółowo analizowali retorzy greccy, rzymscy, średniowieczni, humanistyczni po współczesność od Arystotelesa poczynając, a na rówieśnikach Perelmana kończąc [szalenie ciekawe i dość krytyczne są uwagi Perelmana na temat Kartezjusza!]. Następnie także – praktyczny – pokazanie jak dziś, w całkiem nowej sytuacji cywilizacyjnej i kulturowej należy prawidłowo posługiwać się technikami argumentacyjnymi. Dużą zaletą książki jest, iż kwestie praktyczne są omawiane z wykorzystaniem oczywiście odpowiednio dobranych przykładów.

To główny temat książki; drugim jest nie tyle rehabilitacja retoryki – ta nauka nie potrzebuje obrony, a tylko aby mówić o niej bez uprzedzeń i ze znajomością rzeczy – co raczej prezentacja nowego na tę naukę spojrzenia. Perelman, bardzo słusznie, zwraca uwagę, że tam gdzie oddziałują wartości, tam muszą pojawić się: dialektyka i retoryka. Wynika to z faktu, iż w tej sferze czyli sferze oddziaływania wartości, zanika pewność sądów oraz tzw. oczywistość – rozumiana tu jako kategoria filozoficzna [kategoria ta dotyczy bardziej, co zrozumiałe, sądów na temat relacji między np. rzeczami, ludźmi, itp. niż samych rzeczy, czy ludzi.

Retoryka zatem – rozumiana przez Perelmana jako teoria i praktyka argumentacji – jest nam nie tylko potrzebna; jest wręcz niezbędna. Nauka jej technik winna powrócić do edukacji i zająć tam wysokie miejsce. Wiedza na temat retoryki pozwoli zrozumieć, jak, przy pomocy jakiej argumentacji, narzędzi językowych, „wywieramy wpływ”, „zmieniamy czyjeś myślenie”, itd. Pozwoli obronić się przeciw „orężowi słowa”, bo nauczy nas rozróżniania uczciwych od nieuczciwych sposobów posługiwania się językiem „na polu myśli niesformalizowanej”.

Jednak, dobrym prawem recenzenta, jest zwrócić uwagę na kilka niedociągnięć, które psują to, skądinąd, świetne przedsięwzięcie. Pierwsza kwestia dotyczy braku w omawianej książce jakiejś szerszej informacji dotyczącej Perelmana i jego koncepcji filozoficznej. Druga kwestia tyczy bibliografii, która nie bardzo wiadomo jak i po co jest zrobiona. Część jej, oryginalnie przynależna do pracy Perelmana, jest nieaktualna; amerykańscy wydawcy pracy Perelmana usunęli ją słusznie uznając jej małą przydatność. Część zaś zatytułowana „Bibliografia uzupełniająca” jest z kolei bardzo przypadkowym spisem zrobionym wyraźnie „na kolanie”. Brak jest wielu ważkich prac z zakresu historii retoryki [m. in. nowszych prac George’a Kennedy’ego – cytowane, to dwa tomy obszerniejszej całości; *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* to wydawnictwo wielotomowe a jego zapis w bibliografii jest mylący; brak jest fundamentalnego tomu wydanego

pod redakcją Marca Fumarolię, a poświęconę historii retoryki w Europie; autor nie zna takich czasopism jak rocznik *Rhetorik* czy kwartalnik *Rhetorica*, itd., itp.] a także teorii [m. in. prace Rolanda Barthesa (wskazane to drobne artykuły), Thomasa Conley'a, że nie wspomnę błędnę cytowania wydań źródeł klasycznych. Jednocześnie autor powtarza część pozycji, które cytowane są w oryginalnej bibliografii Perelmana; w ten sposób czytelnik nie bardzo jest w stanie skorzystać z tak przygotowanej „pomocy”. Czy nie lepiej byłoby odesłać czytelnika do istniejących już i profesjonalnie zrobionych bibliografii zarówno w polskich, jak i obcojęzycznych pracach?

Jakub Z. Lichański

RECENTIORA

Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Retorycznego w roku 2007

PTR powstało w roku 2000, z inicjatywy grupy studentów, oraz doktorantów Instytutu Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnie liczy 42 osoby z całej Polski oraz spoza jej granic. Niniejsze sprawozdanie składa się z dwu części: część pierwsza obejmuje sprawozdanie z działań o charakterze ogólnym dotyczącym Towarzystwa i jego działalności w roku 2006 i aż do października 2007, część druga obejmuje sprawozdanie z działań merytorycznych od ostatniego Walnego Zjazdu (październik 2007) do czerwca 2008. Część finansowa została przedstawiona na Walnym Zebraniu i nie będzie publikowana.

Część pierwsza

W roku sprawozdawczym zostały wykonane następujące prace:

1. jeśli chodzi o propagowanie retoryki to Sekcja Badań Historii Retoryki, wspólnie z Pracownią Badań Historii i Teorii Retoryki prowadzą wykłady i konwersatoria poświęcone tej dziedzinie wiedzy;
2. członkowie PTR biorą udział w kształceniu i doskonaleniu nauczycieli oraz prowadzą zajęcia z retoryki w innych ośrodkach naukowych;
3. Wspólnie z Pracownią Badań Historii i Teorii Retoryki Sekcja Badań Retorycznych PTR oraz Wydawnictwem DiG wydajemy kwartalnik FOURM ARTIS RHETORICAE: ukazały się kolejne numery pisma za rok 2007 (nr nr 8-9, 10-11), w przygotowaniu są numery za rok 2008 (nr nr 12-13, 14-15);
4. Kwartalnik został wpisany na listę czasopism recenzowanych a publikacja w nim jest punktowana (4 p-pty)

Część druga – działania merytoryczne wykonane od ostatniego Walnego Zebrania w 2007 roku [aż do czerwca 2008]

1. Odbyła się kolejna konferencja retoryczna, a jej materiały zostały opublikowane w nr. 10-11 FORUM ARTIS RHETORICAE.
2. Towarzystwo współdziała przy organizacji Konkursu Debat Oksfordzkich oraz było współorganizatorem Konkursu Recytatorskiego *O LAUR KRÓLOWEJ ELŻBIETY*;
3. członkowie Towarzystwa brali udział w wielu konferencjach krajowych i międzynarodowych (ich profil był zgodny z profilem naukowym Towarzystwa) organizowanych przez różne ośrodki uniwersyteckie w kraju;

4. przewodniczący Towarzystwa był zaproszony do panelu nt *retoryka i religia w krajach Europy Środkowej*, który był zorganizowany w ramach kolejnego Kongresu ISHR; materiały tego panelu będą opublikowane w numerach 1-2 kwartalnika,
5. oficjalna strona www Towarzystwa ma zmieniony adres, por.: www.retoryka.edu.pl
6. w ramach Festiwalu Nauki Polskiej w latach 2006 i 2007, zostały przygotowane lekcje nt retoryki.
7. nawiązano współpracę ze Społecznym Liceum Ogólnokształcącym im. J. Grotowskiego w Warszawie i przygotowano wspólny program kształcenia nauczycieli w zakresie retoryki; szersze informacje, por. www.retoryka.pl
8. przygotowano i wdrożono w roku akad. 2007/2008 na Wydziale Polonistyki program RETORYKA-NARZĘDZIE W EDUKACJI OBYWATELSKIEJ – jako program ogólnouniwersytecki.
9. zakończono prace nad opracowaniem programu nauczania w nowo powołanym Zakładzie Retoryki i Mediów Instytutu Polonistyki Stosowanej Wydziału Polonistyki UW; program zostanie wdrożony w roku akademickim 2008/2009.

prof. dr hab. Jakub Z. Lichański

Przewodniczący Polskiego Towarzystwa Retorycznego

Warszawa, 2008-05-26

Władze Polskiego Towarzystwa Retorycznego na kadencję 2008-2011

Zarząd

Przewodnicząca	dr Maria ZAŁĘSKA
Wiceprzewodnicząca	mgr Dorota OLESZCZAK
Sekretarz	dr Agnieszka KRUSZYŃSKA
Skarbnik	mgr Jacek CHROBAK
Członek Zarządu	mgr Marta RYPALSKA
Członek Zarządu	dr Sławomira BRUD

Komisja Rewizyjna

Przewodniczący	prof. dr hab. Jakub Z. LICHAŃSKI
Członek Komisji	prof. dr hab. Małgorzata FRANKOWSKA-TERLECKA
Członek Komisji	prof. dr hab. Helena CICHOCKA
Członek Komisji	dr Ewa LEWANDOWSKA-TARASIUK

NUNTII

1. OFERTA DYDAKTYCZNA ZAKŁADU RETORYKI I MEDIÓW NA STUDIACH
POLONISTYCZNYCH PIERWSZEGO STOPNIA
STUDIA STACJONARNE: Przedmiot RETORYKA

KURS RETORYKI obejmuje łącznie **120^h** na roku drugim i trzecim; jest głównie przygotowany z myślą o dwu specjalnościach: nauczycielskiej oraz medialnej.

ZAJĘCIA odbywają się w trzech *ścieżkach specjalizacyjnych*; student może jednak wybrać z każdej te zajęcia, które mu odpowiadają, **POD WARUNKIEM**, iż ogólna liczba godzin nie będzie mniejsza niż 120.

Zajęcia obejmują następujące zajęcia:

1. **WYKŁAD: Retoryka – w epoce multimediów** Prof. J.Z. Lichański – 30^h E
I. Zajęcia wprowadzają słuchacza w podstawowe problemy związane z historią retoryki (ujęcie problemowe a nie chronologiczne); także – omawiają kwestie teorii z ukazaniem jej praktycznych zastosowań. Zajęcia uwzględniają także całą różnorodność podejść do retoryki, jaka charakteryzuje jej obecny etap rozwoju (m.in. retoryka kontrastowana, komparatystyczna, retoryka mediów, *rhetorical criticism*).

2. **PROSEMINARIA:**

2.1. **Retoryka – narzędzie w edukacji obywatelskiej** prof. J.Z. Lichański – 60^h Z n.o.

Celem zajęć jest wprowadzenie słuchacza w podstawowe zagadnienia z zakresu historii, teorii i głównie praktyki retoryki, w ramach ogólnego wprowadzenia do przedmiotu: **retoryka – narzędzie w edukacji obywatelskiej**. Główny nacisk jest położony na problemy kształtowania różnego rodzaju tekstów [także artystycznych] – z uwzględnieniem *przykładowych analiz* – mają one nauczyć studenta praktycznych umiejętności analitycznych a także dać mu orientację w metodach stosowanych w tej nauce oraz problemach, jakie one rozpatruje.

2.2. **Retoryka a warsztat pracy nauczyciela** Dr Agnieszka Kruszyńska – 30^h Z n.o.

Zajęcia o charakterze praktycznym, warsztatowym, poświęcone wykorzystaniu retoryki w pracy wychowawczej oraz pracy nauczyciela polonisty. Każde spotkanie oparte na analizowaniu i przygotowywaniu rozwiązań lekcyjnych, stosownych tak na zajęcia z języka polskiego (na wszystkich etapach kształcenia), jak do pracy z klasą o profilu dziennikarskim oraz do prowadzenia szkolnego koła zainteresowań.

3. **KONWERSATORIA:**

3.1. **Retoryka a kształtowanie obrazów postaci, miejsc i zdarzeń** Dr Agnieszka Kruszyńska – 30^h Z n.o.

Zajęcia poświęcone poznawaniu i analizie retorycznych metod kształtowania obrazów postaci, miejsc i zdarzeń w różnych typach tekstów (utwór literacki, dyskurs naukowy i popularno-naukowy, kabaret, wypowiedź medialna), a także – wykorzystywaniu znajomości tychże metod w a.) konstruowaniu własnego tekstu; b.) pracy nauczyciela polonisty.

3.2. **Retoryka w dyskursie politycznym** Dr Agnieszka Budzyńska-Daca – 30^h Z n.o.

Zajęcia będą się składać z czterech głównych bloków tematycznych. Blok pierwszy będzie wprowadzeniem w problemy związków retoryki i polityki, a także

próbą uchwycenia zmian w obszarze tychże związków, m.in. pod wpływem rozwoju mediów elektronicznych. Blok drugi dotyczyć będzie znacznego obszaru problemów teorii retorycznej - sztuki argumentacji, a materiałem egzemplifikacyjnym będą wypowiedzi monologowe polityków. Blok trzeci będzie miał charakter głównie warsztatowy: analizy argumentacji w wypowiedzi dialogowej, a także organizowanie debaty z umiejętnym posługiwaniem się argumentacją. Blok czwarty poświęcony będzie warsztatom komunikacji podtrzymującej, który charakteryzuje dyskusję konstruktywną.

KURS retoryki obejmuje wykład, oba proseminaria oraz oba konwersatoria – zaliczane w ciągu DWU lat – rok II – wykład i proseminaria, rok III - konwersatoria.

Zajęcia kończą się egzaminem, ale forma egzaminu jest różna, patrz niżej. W wypadku wykładu z elem. konwersatorium/proseminariów – zasady ustala prowadzący zajęcia [mogą to być prace pisemne, lub test], ale wymagania minimum to zal. na ocenę.

UWAGA: jedną z form egzaminu są debaty publiczne: szczegółowe zasady będą przedstawione przez p[rowadzących zajęcia.

UWAGA III: proseminaria, w pewnym stopniu, pełnić będą funkcje ćwiczeń, ale ze względu na fakt, iż wymagają one od studentów dużej aktywności (większa liczba lektur, oraz różnego typu prac pisemnych) – nie są „zwykłymi” ćwiczeniami.

Proseminaria licencjackie są dwa, bowiem mają przygotować „materiał” dla przyszłego seminarium licencjackiego; po jego wprowadzeniu zapewne jedno z nich zostanie zlikwidowane, tak aby ogólna liczba godzin nie przekroczyła 120.

Prof. Jacek J. Lichanski

Warszawa, 2008-05-28

2. KONFERENCJE ZAPLANOWANE NA ROK 2009

- 1) Polskie Towarzystwo Retoryczne i Katedra Italianistyki Uniwersytetu Warszawskiego, przy współdziałaniu A. Mellon Foundation przy FMSH w Paryżu, zapraszają na międzynarodową konferencję pt. „Retoryka krytyki w dyskursie akademickim. Konflikty, polemiki, kontrowersje” (Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 22-25.04.2009). Szczegółowe informacje na stronie PTR.
- 2) Polskie Towarzystwo Retoryczne planuje konferencję „Retoryka w dyskursie politycznym” (październik/listopad 2009). Szczegółowe informacje zostaną podane na stronie PTR.

3. PLANOWANE NUMERY TEMATYCZNE *FORUM ARTIS RHETORICAE* W 2009 r

- 1) Retoryka w komunikacji społecznej
- 2) Retoryka a polityka

Autorzy numeru

Prof. dr hab. Barbara Bogołębska, Zakład Dziennikarstwa, Katedra Literatury Romantyzmu, Dwudziestolecia Międzywojennego i Literatury Współczesnej, Uniwersytet Łódzki,

Prof. dr hab. Marian Dobrosielski, Uniwersytet Warszawski, *profesor emeritus*

Prof. dr hab., Ryszard Kleszcz, Katedra Filozofii Analitycznej, Uniwersytet Łódzki

Prof. dr hab. Jakub Z. Lichański, Zakład Retoryki i Mediów, Instytut Polonistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski

Dr Maria Załęska, Katedra Italianistyki, Uniwersytet Warszawski

Instrukcja dla Autorów

Do publikacji w *Forum Artis Rhetoricae* przyjmowane są artykuły dotyczące retoryki – od antycznej po współczesną. Muszą być związane z szeroko rozumianą problematyką retoryczną; mogą dotyczyć zarówno historii, jak i teorii retoryki oraz jej praktycznych zastosowań. Niektóre numery są tematyczne (planowane tematy podane są na stronie internetowej Polskiego Towarzystwa Retorycznego – www.retoryka.edu.pl).

1. Wymagania techniczne:

- Format strony - A4 (210x297mm); marginesy górny, lewy i prawy po 2,5 cm, margines dolny 3,5 cm.
- Tekst podstawowy - 14 punktów, wyjustowany, wcięcie pierwszego wiersza każdego akapitu 1,25cm., odstęp 1,5
- Tytuł - 14 punktów, wyjustowany, odstęp: dwie linijki po tytule
- Przypisy - dolne, format amerykański
- Bibliografia wg. formy:

Nazwisko, Imię (2005) *Tytuł książki*. Miejsce wydania, Wydawnictwo.

Nazwisko, Imię (2004) „Tytuł artykułu”. *Tytuł czasopisma*, Numer 27 (3), str. 20-43.

Nazwisko, Imię (1999) „Tytuł artykułu”. W: *Tytuł księgi zbiorowej*, pod. red. Imię Nazwisko, Miejsce wydania, Wydawnictwo, str. 17-24.

- Liczba stron – ok. 15 stron, dłuższe teksty będą dzielone
- Do tekstu bezwarunkowo musi być dołączone streszczenie

2. Streszczenie:

- Liczba słów - 400-500
- Język – polski i angielski
- Tekst - 14 punktów, odstęp 1,5, wyjustowany
- Abstrakty przed tekstem właściwym

3. Dane autora:

- Dane podstawowe - nad tekstem (imię, nazwisko, miasto/placówka)
- Noty o autorach będą umieszczone z tyłu numeru - imię, nazwisko, tytuł, placówka, instytut/katedra/wydział

☛ Propozycje publikacji prosimy nadsyłać do sekretarza Redakcji - mgr M. Rypalskiej -

- elektronicznie: marta_rypalska@poczta.onet.pl
- listownie: (wydruk + dyskietka/CD-ROM)
na adres redakcji:

FORUM ARTIS RHETORICAE – PTR
Instytut Literatury Polskiej UW (p. 52)
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa